

Π.Ζ. ΠΡΟΥΝΤΟΝ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Δ΄ ΕΚΔΟΣΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΠΙΕΡ - ΖΟΖΕΦ ΠΡΟΥΝΤΟΝ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Μετάφραση: Μαρία Παπαδάκη

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Ιστορία και Επανάσταση
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: ΠΙΕΡ-ΖΟΖΕΦ ΠΡΟΥΝΤΟΝ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Μαρία Παπαδάκη
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Βαλτετσίου 53
106 81 Αθήνα
τηλ.:210 38 02 040

Οι μεγάλοι είναι μεγάλοι
μόνον επειδή εμείς είμα-
στε γονατιστοί.

ΠΙΕΡ - ΖΟΖΕΦ ΠΡΟΥΝΤΟΝ

Εἰσαγωγὴ

Ὁ Πιὲρ Ζοζὲφ Προυντὸν (1809-1865) ὑπῆρξε ἕνας ἀπ' τοὺς λίγους μεγάλους ἐπαναστάτες ποὺ εἶχαν μιὰ αὐθεντικὰ πληβειακὴ καταγωγὴ — ὁ πατέρας του ἦταν βαρελοποιός. Στὴν περίοδο τῶν σπουδῶν του, ὁ Προυντὸν ἀντιμετώπισε ἕνα ὀξὺ οἰκονομικὸ πρόβλημα ἀλλά, χάρη σὲ μιὰ ὑποτροφία ποὺ πῆρε, κατόρθωσε νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του. Στὰ 1840, ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι ἡ μπροσούρα του Τί εἶναι ἡ ἰδιοχτησία, ποὺ προκάλεσε μεγάλη αἴσθηση μὲ τὴ θέση πὼς ἡ ἰδιοχτησία εἶναι κλοπή, μιὰ πρόταση ποὺ ἔκανε διάσημο τὸ ὄνομα τοῦ Προυντόν. Τὰ ἑπόμενα δημοσιεύματά του βοήθησαν πολὺ στὴν ἑδραίωση τῆς φήμης του σὰν ριζοσπάστη. Ἀναμιγμένος στὴ ριζοσπαστικὴ πολιτικὴ κι ἔχοντας ἐπαφὴ μὲ τὸν Μάρξ, ἀπέρριψε σύντομα τὸ δόγμα τοῦ τελευταίου, ἀναζητώντας μᾶλλον ἕνα μέσο δρόμο ἀνάμεσα στὴ σοσιαλιστικὴ θεωρία καὶ τὴν κλασσικὴ πολιτικὴ οἰκονομία. Ὑποστήριζε τὴν ἰδέα τῆς ἐλεύθερης πίστωσης καὶ μιᾶς ἀντιπραγματιστικῆς ἀνταλλαγῆς. Στὰ 1848, ἐπιχείρησε νὰ ἱδρύσει μιὰ Λαικὴ Τράπεζα, οἱ δραστηριότητές του ὅμως τὸν ὁδήγησαν γρήγορα στὴ φυλακή.

Τὸ ἔργο του Γιὰ τὴν Δικαιοσύνη μέσα στὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴν Ἐκκλησία μιὰ ἐπίθεση ἐνάντια στὸ Κράτος καὶ τὴν Ἐκκλησία, ὁδήγησε στὴ δραπέτευσή του στὶς Βρυξέλλες. Ὅταν ἐπέστρεψε στὸ Παρίσι συνέχισε νὰ γράφει, παρόλη τὴν ἄσχημη κατάσταση τῆς ὑγείας του,

ὥς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Ἕνα ἀπ' τὰ βασικά του ἔργα ἦταν τὸ Γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱκανότητα τῶν ἐργαζόμενων τάξεων, ποὺ ἐκδόθηκε λίγους μῆνες μετὰ τὸ θάνατό του. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἄσκησε μιὰ σημαντικὴ ἐπίδραση πάνω στοὺς Γάλλους ἐργάτες τῆς Διεθνοῦς. Ὑπεράσπισαν τὶς λύσεις του, ποὺ ἀπέβλεπαν στὴν ἐλεύθερη πίστωση καὶ τὴν ἴση ἀνταλλαγή, δίχως μιὰ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Ὁ Μάρξ θαύμαζε ἀρχικὰ αὐτὸ τὸν ἐχθρὸ τῆς ἰδιοχτησίας, ἀλλὰ μετὰ τοῦ ἐπιτέθηκε, ὑπονομεύοντας ἔτσι τὸ γόητρό του κι οὐσιαστικὰ ἐκμηδενίζοντάς τον. (Ὁ Μάρξ ἔγραψε ἕνα βιβλίο γιὰ ν' ἀνασκευάσει τὶς θεωρητικὲς ἀπόψεις τοῦ Προυντόν, ποὺ περιέχονταν βασικὰ στὸ ἔργο του Η φιλοσοφία τῆς ἀθλιότητας, στὸ ὁποῖο ἔδωσε εἰρωνικὰ τὸν τίτλο Ἡ ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας) ὥς ὅτου νὰ ἀναζωογονηθεῖ ξανὰ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς θεωρίες του ἀπ' τὸν Ἀναρχοσυνδικαλιστὴ Φερνὰν Πελλουτιέ. Ὁ Προυντὸν ἐπηρέασε ἐπίσης πολὺ τὸ φιλόσοφο Ζὼρζ Σορέλ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται πατέρας τοῦ ἐπαναστατικοῦ συνδικαλισμοῦ, ποὺ ἔγραψε ὅτι εἶναι μαθητὴς τοῦ Προυντόν. Τὸ ἔργο τοῦ Προυντὸν εἶναι ἀρκετὰ μεγάλο καὶ καλύπτει ποικίλους τομεῖς, ὅπως ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἱστορία κλπ. Τὰ κυριώτερα ἔργα του εἶναι: Σύστημα Οἰκονομικῶν Ἀντιφάσεων ἢ ἡ Φιλοσοφία τῆς Ἀθλιότητας, Ἐξομολογήσεις ἑνὸς Ἐπαναστάτη, Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχὴ κι ἡ Ἀνάγκη νὰ Οἰκοδομηθεῖ ξανὰ τὸ Ἐπαναστατικὸ Κόμμα, Γενικὴ Ἰδέα τῆς Ἐπανάστασης στὸ 19ο αἰώνα, Τί εἶναι ἡ Ἰδιοχτησία; κλπ.

Παρουσιάζοντας γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα τὸν Πιὲρ Ζοζὲφ Προυντόν, ἐπιλέξαμε μερικὲς ἀντιπροσωπευτικὲς σελίδες ἀπ' τὰ κυριώτερα ἔργα του, προσπαθώντας νὰ δώσουμε, στὸ μέτρο τοῦ ἐφικτοῦ, μιὰ σχετικὰ ἀντιπροσωπευτικὴ εἰκόνα τῆς πολύπλευρης προσωπικότητάς του.

Ὁ ἐκδότης

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 κι ἡ Β' αὐτοκρατορία.

Κάθε ἐπανάσταση ἀπὸ πάνω εἶναι ἀναπόφευκτα — καὶ θὰ ἐξηγήσω ἀργότερα τὸ λόγο ποὺ συμβαίνει αὐτὸ — μιὰ ἐπανάσταση ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα ἀπ' τὴν καλὴ διάθεση ἑνὸς πρίγκηπα, τὸ καπρίτσιο ἑνὸς ὑπουργοῦ, τὶς διστακτικὲς ἀναζητήσεις μιᾶς συνέλευσης ἢ τὴ βία μιᾶς λέσχης. Εἶναι μιὰ ἐπανάσταση ποὺ ὑλοποιεῖται ἀπ' τὴ δικτατορία καὶ τὸ δεσποτισμό...

Ἡ ἐπανάσταση ποὺ ὑποκινεῖται ἀπ' τὶς μάζες, βασίζεται πάνω στὴ συντονισμένη δράση τῶν πολιτῶν, τὴν ἐμπειρία τῶν ἐργατῶν καὶ τὴν ἐπέκταση καὶ διάδοση τῆς διαφώτισης. Εἶναι μιὰ ἐπανάσταση ποὺ βασίζεται πάνω στὴν ἐλευθερία. . .

Τὸ νὰ ποῦμε πὼς μιὰ κυβέρνηση μπορεῖ νἆναι ἐπαναστατική, ἀποτελεῖ μιὰ λεκτικὴ ἀντίφαση, γιὰ τὸν ἁπλὸ λόγο ὅτι εἶναι κυβέρνηση. Μόνο ἡ κοινωνία, δηλαδή, οἱ μάζες ἐμπνευσμένες ἀπ' τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα, μπορεῖ νὰ ἐπαναστατικοποιηθεῖ, γιατὶ μόνο ἡ κοινωνία μπορεῖ νὰ κάνει ὀρθολογικὴ χρήση τῆς αὐθόρμητης ἐνεργητικότητάς της, ν' ἀναλύσει καὶ νὰ ἐξηγήσει τὸ μυστήριο τοῦ προορισμοῦ καὶ τῆς καταγωγῆς της, ν' ἀλλάξει τὴν πίστη καὶ τὴ φιλοσοφία της — καὶ τελικὰ ἐπειδὴ μόνο ἡ κοινωνία εἶναι ἱκανὴ ν' ἀγωνιστεῖ ἐνάντια στὸ δημιουργό της καὶ νὰ παράγει τοὺς δικούς της καρπούς. Οἱ Κυβερνήσεις εἶναι ὄργανα τοῦ Θεοῦ ποὺ δημιουργήθηκαν γιὰ νὰ π ε ι θ α ρ χ ή σ ο υ ν τὸν κόσμο. Πῶς τότε μπορεῖ νὰ περιμένεις ἀπ' αὐτὲς νὰ καταστρέψουν τὸν ἑαυτό τους, νὰ γεννήσουν ἐλευθερία καὶ ν' ἀποτελέσουν ἀφετηρία ἐπαναστάσεων;

Αὐτὸ εἶναι κάτι ἀδύνατο. Ὅλες οἱ ἐπαναστάσεις, ἀπὸ τότε ποὺ ὁ πρῶτος βασιλιᾶς ὁρκίστηκε στὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου, ἔχουν γίνει αὐθόρμητα ἀπ' τὸ λαό. Ἂν ὑπῆρξαν ἐποχὲς ποὺ οἱ κυβερνήσεις ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ πίσω τὸ λαό, αὐτὸ συνέβηκε γιατὶ ἀναγκάστηκαν νὰ τὸ κάνουν. Σχεδὸν πάντοτε οἱ κυβερνήσεις ἔχουν ἐμποδίσει, καταστείλλει, καὶ πλήξει τὴν ἐπανάσταση. Ποτὲ δὲν ἔχουν ἐπαναστατικοποιήσει τίποτα μὲ τὴ δική τους θέληση. Ὁ ρόλος τους δὲν εἶναι νὰ βοηθήσουν τὴν πρόοδο, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀναχαιτίσουν. Ἀκόμα κι ἂν καταλάβαιναν τὴν ἐπιστήμη τῆς ἐπανάστασης ἢ κοινωνικὴ ἐπιστήμη, πράγμα ποὺ εἶναι ἀδιανόητο, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ τὴν ἐφαρμόσουν στὴν πράξη. Δὲν θἄχαν τὸ δικαίωμα νὰ τὸ κάνουν.

(1849) «Ἐξομολογήσεις ἑνὸς Ἐπαναστάτη», σελ. 81-82

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

«Ἂν δὲν ὑπῆρχε ὁ Θεός», εἶπε ὁ Βολταῖρος, ὁ ἐχθρὸς τῶν θρησκειῶν, «θἄταν ἀπαραίτητο νὰ τὸν ἐφεύρουμε». . .

«Νόμιζα προηγούμενα», εἶπε ὁ Ρουσσώ, «πὼς θὰ μποροῦσε κανεὶς νἆναι δίκαιος δίχως Θεό, ἀλλὰ ἀπὸ τότε ἔχω ἀναγνωρίσει τὸ λάθος μου». Ἡ λογικὴ του βασικὰ εἶναι ἡ ἴδια μὲ τοῦ Βολταίρου, ἡ ἴδια δικαιολόγηση τῆς δειλίας: ὁ ἄνθρωπος κάνει τὸ καλὸ κι ἀποφεύγει τὸ κακό, μόνο ἐπειδὴ ὑπάρχει μιὰ Πρόνοια ποὺ τὸν παρακολουθεῖ κι εἶναι καταραμένοι ἐκεῖνοι ποὺ τὴν ἀρνιοῦνται. Ἐπιπλέον, κι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ παραλογισμοῦ, ὁ ἴδιος ἀκριβῶς ἄνθρωπος ποὺ ζητάει μιὰ θεότητα, ἡ ὁποία ἐκδικεῖται κι ἀνταμοίβει, σὰν ἐπικύρωση τῆς ἀρετῆς, εἶναι ὁ ἴδιος ἄνθρωπος ποὺ κηρύσσει σὰν ἀξίωμα πίστης, πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπ' τὴ φύση του καλός.

Προσωπικά, πιστεύω πὼς τὸ πρῶτο καθῆκον τῆς σκέψης ἑνὸς ἐλεύθερου ἀνθρώπου, εἶναι νὰ ἐξαφανίσει ἀπ' τὸ μυαλὸ κα ἴτὴ συνείδησή του τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Γιατὶ ὁ Θεός, ἂν ὑπάρχει, εἶναι βασικὰ ἐχθρικὸς ἀπέναντι στὴ φύση μας κι ἐμεῖς σὲ καμμὰ περίπτωση δὲν ἐξαρτιόμαστε ἀπ' τὴν ἐξουσία του. Ἀποκτοῦμε τὴ γνώση ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν, τὴν εὐημερία ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸν καὶ τὸ

κοινωνικὸ εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν. Κάθε βῆμα στὴν πρόοδό μας, ἀντιπροσωπεύει μιὰ ἀκόμα νίκη μὲ τὴν ὁποία ἐκμηδενίζουμε τὴ Θεότητα.

Μὴν ἀφήνετε κανένα νὰ λέει πὼς εἶναι ἄγνωστες οἱ θελήσεις τοῦ Θεοῦ. Γιατὶ τὶς ξέρουμε κι ἔχουμε δεῖ ἀποδείξεις τῆς ἀδυναμίας τοῦ Θεοῦ, ἂν ὄχι τῆς ἀσθενικῆς του βούλησης, γραμμένες μὲ γράμματα ἀπὸ αἷμα. Ἡ λογική μου, ποὺ τόσο καιρὸ κρατήθηκε ὑποταγμένη, ὑψώνεται σιγὰ-σιγὰ γιὰ νὰ φθάσει στὸ ἄπειρο. Μὲ τὸν καιρὸ θὰ γίνω ὁλοένα καὶ λιγώτερο ἕνας φορέας κακοτυχίας καὶ διαμέσου τῆς ἀναγέννησης τῆς κατανόησής μου καὶ τῆς τελειοποίησης τῆς ἐλευθερίας μου, θὰ ἐξαγνιστῶ, θὰ ἐξιδανικεύσω τὸ εἶναι μου καὶ θὰ γίνω ὁ κύριος τῆς δημιουργίας καὶ ἴσος μὲ τὸ Θεό. Μιὰ καὶ μόνο στιγμὴ καταστροφῆς, ποὺ ὁ Παντοδύναμος μποροῦσε νὰ ἔχει προλάβει ἀλλὰ δὲν τὸ ἔκανε, ἀποτελεῖ μιὰ κατηγορία ἐνάντια στὴν προνοητική του φροντίδα κι ἀποκαλύπτει τὴν ἀτέλεια τῆς σοφίας του. Τὸ πιὸ μικρὸ βῆμα ποὺ κάνει ὁ ἄνθρωπος — ἀδαής, ἔρημος καὶ προδομένος — πρὸς τὸ καλό, τὸν τιμᾶ ἀφάνταστα. Μὲ ποιὸ δικαίωμα θὰ μποροῦσε, ἀκόμα, ὁ Θεὸς νὰ μοῦ πεῖ: «Νὰ εἶσαι ἁγνὸς ὅπως κι ἐγώ»; «Ψευδολόγο πνεῦμα» θ' ἀπαντοῦσα, «ἠλίθιε Θεέ, ἡ βασιλεία σου ἀνήκει στὸ παρελθόν. Ψάξε νὰ βρεῖς νέα θύματα ἀνάμεσα στὰ θηρία. Ξέρω πὼς δὲν εἶμαι κι οὔτε μπορῶ ποτὲ νὰ γίνω ἁγνὸς κι ἐκτὸς ἀπ' αὐτό, πῶς θὰ μποροῦσα νὰ εἶμαι, ἂν ἔγινα κατ' εἰκόνα σου; Αἰώνιε Πατέρα, Δία, Ἰεχωβᾶ, ἔχουμε μάθει νὰ διακρίνουμε τοὺς τρόπους σου. Εἶσαι, ἤσουνα καὶ θἆσαι, ἐκεῖνος ποὺ φθονοῦσε τὸν Ἀδὰμ καὶ βασάνιζε τὸν Προμηθέα».

Κατὰ συνέπεια, δὲν πέφτω στὴν πλάνη ποὺ ἀνασκεύασε ὁ Ἅγιος Παῦλος, ὅταν ἀπαγόρευσε στὸ σκεῦος νὰ πεῖ στὸν ἀγγειοπλάστη: «Γιατί μ' ἔκανες ἔτσι;» Δὲν κατηγορῶ τὸν πλάστη τῶν πάντων γιατὶ μ' ἔκανε ἕνα δυσαρμονικὸ δημιούργημα, ἕνα ἀσυνάρτητο συνοθύλευμα, γιατὶ δὲν μπορῶ νὰ λυτρωθῶ ζώντας σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Εἶμαι ἱκανοποιημένος νὰ φωνάξω: Γιατί μ' ἐξαπατᾶς; Γιατί, μὲ τὴ σιωπή σου, ἔχεις ἀποδεσμεύσει μέσα μου τὸν ἐγωισμό; Γιατί μ' ἔχεις ὑποβάλλει στὸ μαρτύριο τῆς καθολικῆς ἀμφιβολίας διαμέσου τῆς πιὸ πικρῆς αὐταπάτης, ποὺ γεννιέται μέσα ἀπ' τὶς ἀντιμαχόμενες ἰδέες ποὺ ἔχει βάλλει μέσα στὴ συνείδησή μου: Ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἀμφιβολία γιὰ τὴ δικαιοσύνη,

ἀμφιβολία γιὰ τὴ συνείδηση καὶ τὴν ἐλευθερία μου, ἀμφιβολία γιὰ σένα ὦ Θεέ. Ἐξαιτίας τῆς ἀμφιβολίας μου βρίσκομαι ἀναγκαστικὰ σὲ πόλεμο μὲ τὸν ἑαυτό μου καὶ μὲ τὸ γείτονά μου. Αὐτό, ὕψιστε Πατέρα, εἶναι ποὺ ἔχεις κάνει γιὰ τὴν εὐτυχία μας καὶ τὴ δόξα σου. Νὰ τί ἦταν ἀπ' τὴν ἀρχὴ ἡ θέληση κι ἡ κυβέρνησή σου. Αὐτὸ εἶναι τὸ ψωμί, ζυμωμένο μὲ αἷμα καὶ μὲ δάκρυα, μὲ τὸ ὁποῖο μᾶς ἔχεις ταΐσει. Ἐσὺ ὁ ἴδιος μᾶς ἔκανες νὰ διαπράξουμε τὰ λάθη γιὰ τὰ ὁποῖα ζητᾶμε συγχώρεση. Ἐσὺ ὁ ἴδιος ἔστησες τὶς παγίδες ἀπ' τὶς ὁποῖες σὲ ἐκλιπαροῦμε νὰ μᾶς βγάλεις. Ἐσὺ ὁ ἴδιος εἶσαι ὁ Σατανὰς ποὺ μᾶς βασανίζει.

Ἐσὺ ἤσουνα γεμάτος χαρὰ καὶ κανένας δὲν τολμοῦσε νὰ σοῦ ἐναντιωθεῖ ὅταν, ἀφοῦ εἶχες βασανίσει σωματικὰ καὶ ψυχικὰ τὸν δίκαιο Ἰώβ, τὴν εἰκόνα τῆς ἀνθρωπότητάς μας, πρόσβαλες τὴν εἰλικρινή του εὐσέβεια, τὴν σεμνὴ καὶ σεβαστή του ἄγνοια. Εἴμαστε μηδενικὰ μπροστὰ στὴν ἀόρατη Μεγαλειότητά σου, στὴν ὁποία προσφέραμε τὸν οὐρανὸ γιὰ θρόνο καὶ τὴ γῆ γιὰ ὑποπόδιο. Καὶ τώρα εἶσαι γκρεμισμένος κι ἐκθρονισμένος. Τ' ὄνομά σου, ποὺ τόσο καιρὸ ἀποτελοῦσε τὸ τελικὸ ἐπιχείρημα τοῦ λόγιου, τὴν ἐπικύρωση τοῦ δικαστή, τὴν ἐξουσία τοῦ πρίγκηπα, τὴν ἐλπίδα τοῦ φτωχοῦ, τὸ καταφύγιο τοῦ μεταμελημένου ἁμαρτωλοῦ, αὐτὸ τὸ ἀνείπωτο ὄνομα ποὺ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα εἶναι μοιραῖο νὰ τὸ καταριῶνται καὶ νὰ τὸ χλευάζουν, θ' ἀποδοκιμαστεῖ ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Θεὸς εἶναι ἠλιθιότητα καὶ δειλία. Ὁ Θεὸς εἶναι ὑποκρισία καὶ πλάνη. Ὁ Θεὸς εἶναι τυραννία καὶ φτώχεια. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ κακό. Γιατὶ ὅσο οἱ ἄνθρωποι γονατίζουν μπροστὰ στοὺς βωμούς, ἡ ἀνθρωπότητα θὰ συνεχίσει νἆναι καταδικασμένη, σκλάβα τῶν βασιλιάδων καὶ τῶν παπάδων. Ὅσο κάποιος δέχεται τὸν ὅρκο ἑνὸς ἄλλου στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἡ κοινωνία θὰ στηρίζεται πάνω στὴν ἐπιορκία κι ἡ εἰρήνη κι ἡ ἀγάπη θὰ ἐξαφανιστοῦν ἀνάμεσα στοὺς θνητούς. Ἐξαφανίσου τότε, ὦ Θεέ. Γιατὶ ἀπὸ σήμερα, λυτρωμένος ἀπ' τὸ φόβο μου γιὰ σένα κι ἔχοντας ὡριμάσει πνευματικά, ὁρκίζομαι, μὲ τὸ χέρι σηκωμένο στὸν οὐρανό, πὼς δὲν εἶσαι τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ δήμιος τῆς λογικῆς μου, τὸ φάντασμα τῆς συνείδησής μου.

Ἑπομένως ἀρνοῦμαι τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Θεοῦ πάνω στὴν ἀνθρωπότητα. Ἀπορρίπτω τὴν πρόνοιά του, γιατὶ ἡ ἀνυπαρξία της ἔχει ἀποδειχθεῖ ἱκανοποιητικὰ ἀπ' τὶς μεταφυσικὲς καὶ οἰκονομικὲς φαν-

τασιώσεις τοῦ ἀνθρώπου, κοντολογῆς, ἀπ' τὸ μαρτύριο τῆς φυλῆς μας. Δὲν ἀναγνωρίζω τὴ δικαιοδοσία τοῦ Ὑπέρτατου Ὄντος πάνω στὸν ἄνθρωπο. Θὰ τὸ ἀπογυμνώσω ἀπ' τοὺς τίτλους τοῦ πατέρα, βασιλιᾶ, δικαστή, καλοῦ, ἐλεήμονα, στοργικοῦ, φιλάνθρωπου, ἀμείβοντα, ἐκδικητή. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἰδιότητες ποὺ συγκροτοῦν τὴν ἰδέα τῆς Πρόνοιας, ἀποτελοῦν ἁπλῶς μιὰ καρικατούρα τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν αὐτονομία τῆς ἀνθρωπότητας κι ἐπιπλέον τὸ ψέμμα τους ἔχει ἐπισφραγιστεῖ ἀπ' ὁλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ, ποὖναι γεμάτη παρεκκλίσεις καὶ καταστροφές.

(1846) «Ἡ Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας», σελ. 382-84

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι προορισμένος νὰ ζήσει δίχως θρησκεία. (1) Μιὰ ὁλόκληρη σειρὰ ἐνδείξεων ἀποδεικνύει ὅτι διαμέσου κάποιας ἐσώτερης διεργασίας, ἡ κοινωνία τείνει πάντοτε, ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' τὸ ἐξωτερικό της περίβλημα ποὺ ἔχει γίνει ἄχρηστο.

(1843) «Ἡ Δημιουργία τῆς Τάξης στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 63.

Ἡ θρησκεία ὑπάρχει, ὄχι ὅπως ὑποστήριζαν οἱ παλιοὶ ἄπιστοι, μὲ τὴ σκόπιμη πρόθεση νὰ ὑποτάξει τὴν ἀνθρωπότητα. (Παρόλο ποὺ αὐτὸ συνέβηκε στὴν πραγματικότητα), ἀλλὰ γιὰ νὰ προσφέρει ἕνα ἐξουσιαστικὸ θεμέλιο γιὰ τὴ Δικαιοσύνη, δίχως τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιζήσει ἡ κοινωνία.

Μποροῦμε κατὰ συνέπεια νὰ δοῦμε πόσο κοινότυπο εἶναι ν' ἀμφισβητοῦμε, ὅπως κάνουν οἱ Προτεστάντες, τὴ νομιμότητα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, τὴν ὀρθότητα τῆς παράδοσής της, τὴν ἀλήθεια τῶν διδασκαλιῶν της, τὶς διάφορες ἐκδοχὲς τοῦ δόγματός της, τὴν ἀγνότητα τῶν κανόνων της, τῶν τροποποιήσεων τῆς ἱστορίας της καὶ τῶν ἀβεβαιοτήτων τῆς ἑρμηνείας της. Εἶναι ἐξίσου κοινότυπο ν' ἀμφισβητοῦμε, ὅπως κάνουν οἱ Ντεϊστές, τὴν ἀλήθεια τῶν προφητειῶν καὶ τῶν θαυμάτων, τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μωϋσῆ, τὸ μεσσιανικὸ ρόλο τοῦ Χριστοῦ κλπ. Κάνοντας αὐτὸ εἶναι σὰν νὰ συμπεριφερόμαστε ὅπως οἱ Φαρισαῖοι τῶν Εὐαγγελίων, τοὺς ὁποίους ἐπέκρινε ὁ Χριστὸς πὼς «διϋλίζουν τὸν κώνωπα καὶ καταπίνουν τὴν κάμηλο».

'Επίσης μπορεῖ κανεὶς νὰ δεῖ πόσο παράλογο καὶ ὑποκριτικὸ εἶναι γιὰ μιὰ κοινωνία, ποὺ ἰσχυρίζεται πὼς εἶναι θρήσκα, νὰ προσπαθεῖ νὰ ξεχωρίσει τὸ αἰώνιο ἀπ' τὸ ἐφήμερο καὶ τὴν 'Εκκλησία ἀπ' τὸ Κράτος. Εἶναι σὰ νὰ δίνεις σ' ἕνα κουτσὸ δεκανίκια γιὰ νὰ περπατήσει καὶ μετὰ νὰ τὸν ὑποχρεώνεις νὰ τὰ κουβαλάει στὴν πλάτη.

(1858)

«Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη μέσα στὴν 'Επανάσταση καὶ τὴν 'Εκκλησία I», σελ. 320-21.

Ἡ ὥρα μιᾶς θρησκείας ἔχει σημάνει, ὅταν ἡ ταραγμένη συνείδηση ρωτᾶ, ὄχι ἂν ἐκείνη ἡ συγκεκριμένη θρησκεία εἶναι ἀληθινή, γιατὶ οἱ ἀμφιβολίες ποὺ ἀφοροῦν τὸ δόγμα δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ καταστρέψουν μιὰ θρησκεία, οὔτε ἂν χρειάζεται μεταρρύθμιση, γιατὶ ἡ μεταρρύθμιση σὲ θέματα πίστεως ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς ζωτικότητας μιᾶς θρησκείας, ἀλλὰ ἂν ἡ θρησκεία ἐκείνη, ποὺ τόσο καιρὸ θεωρούνταν σὰν ἡ ἀσφαλιστικὴ δικλείδα καὶ τὸ στήριγμα τῆς ἠθικῆς, εἶναι στὴν πραγματικότητα ἀντάξια μὲ τὸ καθῆκον: μὲ ἄλλα λόγια, ἂν ἀποτελεῖ πραγματικὰ ἕνα ἠθικὸ νόμο. . .

'Απαντῶ μὲ λύπη, ὅπως ὁ Πρεόδρος τῆς Συνέλευσης ποὺ ἀπάγγειλε τὴν καταδίκη τοῦ Λουδοβίκου 15ου: «Ὄχι, ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἔχει κανένα ἠθικὸ νόμο κι ἐπιπλέον, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει κανένα». . . 'Αφοῦ ἑπομένως, μετὰ ἀπὸ 18 αἰῶνες ζωῆς, ἡ Χριστιανικὴ 'Εκκλησία βρίσκεται στὴν ἴδια κατάσταση ποὺ βρέθηκε ἡ πολυθεϊστικὴ θρησκεία, μετὰ ἀπὸ 2.000 χρόνια ζωῆς, ἡ ὁποία ἐξαφανίστηκε ἐπειδὴ δὲν εἶχε κανένα ἠθικὸ νόμο, εἶναι χαμένη.

(1858)

«Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη μέσα στὴν 'Επανάσταση καὶ τὴν 'Εκκλησία» I, σελ. 393.

Οἱ ἐργαζόμενες τάξεις κι ἡ μπουρζουαζία

Ταξικὲς ἀντιφάσεις μέσα στὸ Κράτος.

Ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ δημιουργεῖται τὸ Κράτος, οἱ ἀντιφάσεις ποὺ εἶναι ἔμφυτες μέσα σ' αὐτή, ἀκριβῶς τὴν ἴδια τὴν ἔννοιά του, ἀποτελοῦν τὰ σπέρματα τῆς ἴδιας του τῆς καταστροφῆς. . .

Ἀφοῦ ὁ πόλεμος κι ἡ περιουσιακὴ ἀνισότητα ἀποτέλεσαν πάντοτε τὴν ἀνθρώπινη μοίρα, ἡ κοινωνία διχάζεται μ' ἕνα φυσικὸ τρόπο σ' ἕνα ἀριθμὸ ἀπὸ διάφορες τάξεις: πολεμιστὲς ἢ εὐγενεῖς, παπάδες, γαιοκτήμονες, ἐμπόρους, ναυτικούς, βιομηχανικοὺς ἐργάτες κι ἀγρότες. Ὁ θεσμὸς τῆς βασιλείας, ὅπου ὑπάρχει, ἀποτελεῖ τὴ δική του ἀποκλειστικὴ κάστα, ποὺ τοποθετεῖται πάνω ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες, δηλαδὴ τὴ δυναστεία.

Ἡ πάλη ἀνάμεσα στὶς τάξεις, τὰ συγκρουόμενα συμφέροντά τους κι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἑνοποιοῦνται αὐτὰ τὰ συμφέροντα, καθορίζει τὸ πολιτικὸ σύστημα καὶ κατὰ συνέπεια τὴ μορφὴ τῆς κυβέρνησης μὲ τὶς ἀναρίθμητες μορφές της καὶ τὶς ἀκόμα πιὸ ἀναρίθμητες παραλλαγές της. Ἀλλὰ σιγὰ σιγὰ ὅλες οἱ τάξεις περιορίζονται σὲ δυό: στὴν ἀνώτερη, δηλαδή, μιὰ ἀριστοκρατία, ἀστικὴ ἢ πατρικιακὴ καὶ στὴν κατώτερη, δηλαδή, τὸν κοινὸ λαό, ἢ προλεταριάτο. Παραπαίοντας ἀνάμεσα στὶς δυό, βρίσκεται ἡ βασιλεία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὄργανο τῆς δύναμης καὶ ἔκφραση τῆς ἐξουσίας. Ἂν ἡ ἀριστοκρατία ἑνωθεῖ μὲ τὴ βασιλεία, τὸ συνακόλουθο πολίτευμα θἆναι: μιὰ ἤπια μορφὴ μοναρχίας, ἐκείνη ποὺ εἶναι γνωστὴ σὰ συνταγματική. Ἂν ἐκεῖνος ποὺ ἑνώνει τὶς δυνάμεις του μὲ τὴν

ἐξουσία εἶναι ὁ λαός, τὸ πολίτευμα θἆναι μιὰ ἀπόλυτη μοναρχία ἢ μιὰ αὐταρχικὴ δημοκρατία.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 294, 296.

Ὅσο λογικὰ ὀρθὸ κι ἂν εἶναι ἕνα ὁμοσπονδιακὸ σύνταγμα κι ὅσες πρακτικὲς ἐγγυήσεις κι ἂν προσφέρει, δὲ θἆναι ἕνα βιώσιμο σύστημα πρωτοῦ νὰ ἐξαφανιστοῦν ὅλες οἱ δυνάμεις ποὺ διαταράσσουν τὴν πολιτικὴ οἰκονομία Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ πολιτικὸς νόμος θὰ πρέπει νὰ στηριχθεῖ πάνω στὸν οἰκονομικὸ νόμο. Ἂν ἡ παραγωγὴ κι ἡ διανομὴ τοῦ πλούτου ἀφεθοῦν στὴν τύχη, ἂν τὸ ὁμοσπονδιακὸ σύστημα χρησιμεύει ἁπλῶς γιὰ νὰ προστατεύει τὴν ἀναρχία τοῦ ἐμπορευματικοῦ καπιταλισμοῦ κι ἄν, σὰν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ψευτο-ἀναρχίας ἡ κοινωνία εἶναι διχασμένη σὲ δύο τάξεις, στοὺς ἰδιοκτῆτες, καπιταλιστὲς βιομηχάνους, ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ καὶ στοὺς μισθοσυντήρητους προλετάριους ἀπ' τὴν ἄλλη, δηλαδὴ σὲ πλούσιους καὶ φτωχούς, ἡ πολιτικὴ δομὴ θἆναι πάντοτε ἀσταθής. Ἡ ἐργατικὴ τάξη, δηλαδή, ἡ πιὸ φτωχὴ καὶ πιὸ πολυάριθμη τάξη, θ' ἀντιληφθεῖ τελικὰ πὼς αὐτὸ ἦταν ἁπλῶς ἕνα τέχνασμα, θὰ ἑνωθεῖ ἐνάντια στὴν ἀστικὴ τάξη, ἡ ὁποία, μὲ τὴ σειρά της, θὰ ἑνωθεῖ ἐνάντια στοὺς ἐργάτες. Ἂν ὁ λαὸς εἶναι ἰσχυρότερος, ἡ συνομοσπονδία θὰ ἐκφυλιστεῖ σὲ μιὰ συγκεντρωτικὴ δημοκρατία κι ἂν ἡ μπουρζουαζία κατορθώσει νὰ ἐπιβληθεῖ, ἡ συνομοσπονδία θὰ ἐκφυλιστεῖ σὲ μιὰ συνταγματικὴ μοναρχία.

Ὅπως εἶπα σ' ἕνα προηγούμενο κεφάλαιο, τὸ ὅτι ἔχουν σχηματιστεῖ ἰσχυρὲς κυβερνήσεις ἔγινε γιὰ ν' ἀποκλειστεῖ τὸ ἐνδεχόμενο τοῦ κοινωνικοῦ πολέμου. Αὐτές, τὶς θαυμάζουν πολὺ διάφοροι πολιτικοὶ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν πὼς οἱ εὔθραυστες δομὲς μιᾶς συνομοσπονδίας δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὲς γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν μιὰ κυβέρνηση ἐνάντια στὴν ἐπίθεση τῶν μαζῶν, δηλαδή, γιὰ νὰ ὑπερασπίσουν τὰ κυβερνητικὰ συμφέροντα ἐνάντια στὰ δικαιώματα τοῦ ἔθνους. Γιατί, ἐπιτρέψτε μου νὰ ἐπαναλάβω, κι ἂς μὴ γίνει κανένα λάθος σχετικὰ μ' αὐτό, ὅλες οἱ κυβερνήσεις, ὀχυρὰ καὶ στρατοὶ συγκροτοῦνται καὶ ὀργανώνονται γιὰ ν' ἀντιμετωπίσουν ἐπιθέσεις τόσο ἀπ' τὸ ἐσωτερικό, ὅσο κι ἀπ' τὸ ἐξωτερικό. Ἂν ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κράτους εἶναι νὰ κυβερνάει σὰν ἀπόλυτη μοναρχία

στὴν κοινωνία κι ἂν ἡ μοίρα τῶν ἀνθρώπων εἶναι νὰ χρησιμεύσουν σὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἐκτελεῖ τὰ σχέδιά του, τότε πραγματικὰ θὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσω πὼς τὸ ὁμοσπονδιακὸ σύστημα δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸ σύστημα τῆς συγκεντρωτικῆς κυβέρνησης.

Ἀλλὰ ὅλα δείχνουν πὼς οἱ καιροὶ ἔχουν ἀλλάξει κι ὅτι ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐπανάστασης στὶς ἰδέες, πρέπει νἆναι μιὰ ἐπανάσταση τῶν συμφερόντων. Ὁ 20ὸς αἰώνας θὰ ὁδηγήσει στὴν ἐποχὴ τῶν ὁμοσπονδιῶν ἤ, διαφορετικά, ἡ ἀνθρωπότητα θὰ ξαναγυρίσει πίσω στὸ καθαρτήριο γιὰ ἄλλα χίλια χρόνια. Τὸ πραγματικὸ πρόβλημα ποὺ πρέπει νὰ ἐπιλυθεῖ δὲν εἶναι πολιτικό, εἶναι ἕνα οἰκονομικὸ πρόβλημα.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 354.

Τὸ ὁμοσπονδιακὸ σύστημα ἱκανοποιεῖ πολὺ ἀποτελεσματικὰ τόσο τὰ δημοκρατικὰ ἰδανικά, ὅσο καὶ τὸν ἀστικὸ συντηρητισμό, δυὸ πράγματα ποὺ δὲν μποροῦν νὰ συμβιβαστοῦν σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη περίπτωση. Πῶς συμβαίνει τότε αὐτό; Συμβαίνει διαμέσου τῶν πολιτικο-οἰκονομικῶν ἐγγυήσεων ποὺ ἀποτελοῦν τὰ πιὸ πολύτιμα χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συστήματος. Ὅταν ἡ Γαλλία θἄχει ἐπιστρέψει στὴ φυσική της κατάσταση — ποὺ βασίζεται πάνω στὸ νόμο τῆς μεσαίας ἰδιοκτησίας, τῆς εἰλικρινοῦς μετριοφροσύνης κι ἰσότητας, μὲ μιὰ ὅσο τὸ δυνατὸ μεγαλύτερη ἐξίσωση τῶν περιουσιῶν μιὰ Γαλλία ποὺ θἄχει ἀποκτήσει ξανὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ δικό της τρόπο ζωῆς καὶ θ' ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ ὁμάδα κυρίαρχων ὀντοτήτων, ποὺ προσφέρουν ἀμοιβαῖες ἐγγυήσεις — δὲν θἄχει κανένα φόβο ἀπ' τὴν ἐπίθεση τοῦ κομμουνισμοῦ ἢ ἀπ' τις ἐπιδρομὲς τῆς μοναρχίας. Οἱ μάζες, ποὺ ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα θἆναι ἀνίσχυρες νὰ καταστείλλουν τὴ δημόσια ἐλευθερία, θἆναι ἐξίσου ἀνίσχυρες νὰ καταλάβουν ἢ νὰ κατασχέσουν τὴν ἰδιοκτησία. Ἀκόμα, θ' ἀποτελέσουν τὸ πιὸ ἰσχυρὸ ἐμπόδιο ἐνάντια στὴ φεουδοποίηση τῆς γῆς καὶ τοῦ κεφαλαίου, ποὺ συμβαίνει ἀναπόφευκτα σ' ἕνα συγκεντρωτικὸ κράτος. Ἐνῶ ὁ κάτοικος τῆς πόλης ἐκτιμάει τὴν ἰδιοκτησία μόνο γιὰ τὸ ἔσοδο ποὺ προσφέρει, ὁ ἀγρότης ποὺ τὴν καλλιεργεῖ, τὴν ἐκτιμάει αὐτὴ καθαυτή, πράγμα ποὺ ἐξηγεῖ τὸ γιατί ἡ ἰδιοκτησία δὲν ἔχει ποτὲ καλύτερες ἐγγυήσεις ἀπ' ὅ,τι ὅταν, μ' ἕνα πάγιο,

καλὰ ρυθμισμένο καταμερισμό, προσεγγίζει τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ὁμοσπονδία. Ὄχι πιὰ μπουρζουαζία, ὄχι πιὰ δημοκρατία. Ἂς μὴν ἔχουμε, ὅπως ἀπαιτούσαμε στὰ 1848, τίποτα ἄλλο παρὰ μόνο πο.. τες. Μήπως αὐτὸ δὲ σημαίνει πραγματικὰ ἡ ἐπανάσταση; Ποῦ θὰ βρίσκαμε τὴν πραγμάτωση αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ, ἂν ὄχι στὸ ὁμοσπονδιακὸ σύστημα;

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 549.

Ταξικὴ συνείδηση

Ἡ πολιτικὴ ἐπιδεξιότητα ἢ ἱκανότητα ὁποιουδήποτε ὑποκειμένου, ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι ἄτομο, ἑταιρεία ἢ συλλογικὸ σῶμα, ἐξαρτιέται ἀπ' τὴν ὕπαρξη τριῶν βασικῶν ὅρων:

1. Τὸ ὑποκείμενο πρέπει νἄχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, τῆς ἀξιοπρέπειάς του, τῆς ἀξίας του, τῆς θέσης ποὺ κατέχει στὴν κοινωνία, τοῦ ρόλου ποὺ παίζει, τῶν σκοπῶν στοὺς ὁποίους μπορεῖ πολὺ σωστὰ ν' ἀποβλέπει καὶ τῶν συμφερόντων τὰ ὁποῖα ἐκπροσωπεῖ ἢ ἐνσαρκώνει.

2. Σὰν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συνείδησης τοῦ ἑαυτοῦ του κι ὅλων τῶν δυνατοτήτων του, τὸ ὑποκείμενο ποὺ ἀναφέραμε θὰ πρέπει νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν ἰδέα του, δηλαδὴ θὰ πρέπει νἄναι ἱκανὸ νὰ παραδώσει τὸν ἑαυτό του στὴν κριτικὴ τῆς εὐφυΐας του, νὰ τὸν ἐκφράσει μὲ λέξεις καὶ νὰ προσφέρει μιὰ ὀρθολογικὴ ἔκθεση τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ νόμου τῆς ὕπαρξής του.

3. Ὅταν θἄχει κάνει αὐτὴ τὴν ἰδέα ἀντικείμενο πίστης, θὰ πρέπει νἄναι πάντοτε ἱκανὸ ν' ἀντλήσει πρακτικὰ συμπεράσματα ἀπ' αὐτή, τὰ ὁποῖα θὰ ποικίλουν ἀνάλογα μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν περιστάσεων.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει κανένα ποσοτικὸ πρόβλημα. Μερικοὶ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται τὰ πράγματα μὲ μεγαλύτερη δεξιότητα ἀπ' ὅτι ἄλλοι. Ἡ αὐτοσυνείδησή τους εἶναι ἐξυψωμένη σ' ἕνα μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμό. Καταλαβαίνουν τὴν ἰδέα καὶ τὴν ἀναπτύσσουν μὲ μιὰ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐπιδεξιότητα κι ἐνεργητικότητα ἢ διαθέτουν ἕνα χάρισμα, νὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμόζουν πρακτικά, ποὺ ξεπερνάει συχνὰ τὰ χαρί-

σματα τῶν πιὸ ἔξυπνων πνευμάτων. Παρόλο ποὺ αὐτὲς οἱ διαφορὲς στὴν ὄξυνση τῆς συνείδησης, στὴν ἰδέα καὶ τὴν ἐφαρμογή της, ἀποτελοῦν **βαθμοὺς** ἱκανότητας, δὲν δημιουργοῦν τὴν ἴδια τὴν ἱκανότητα...

Τὸ νᾆσαι πολιτικὰ ἱκανὸς δὲ σημαίνει νὰ ἔχεις μιὰ ἰδιαίτερη κλίση γιὰ τὶς Κρατικὲς ὑποθέσεις, ἢ γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἑνὸς ἰδιαίτερου δημόσιου λειτουργήματος. Δὲν σημαίνει νἄχεις ἕνα ὁρισμένο φλογερὸ ζῆλο γιὰ τὰ δημόσια θέματα. Αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι θέμα ταλέντου κι εἰδίκευσης καὶ δὲν ἀποτελοῦν τὸ ἔδαφος γιὰ κεῖνο ποὺ ἐννοῶ ἐδῶ, χρησιμοποιώντας τὸν ὅρο, πολιτικὴ ἱκανότητα στὸν πολίτη, ὁ ὁποῖος εἶναι συχνὰ σιωπηλός, σεμνὸς καὶ δὲν κατέχει κανένα δημόσιο ἀξίωμα. Διαθέτω πολιτικὴ ἱκανότητα σημαίνει ἔχω **συνείδηση** τοῦ ἑαυτοῦ μου σὰ μέλος ἑνὸς συνόλου. Σημαίνει τὴν ἐπιβεβαίωση τῆς συνακόλουθης **ἰδέας** καὶ τὴν ἐργασία γιὰ τὴν **πραγμάτωσή** της. Κάθε ἄτομο ποὺ ἐκπληρώνει αὐτοὺς τοὺς τρεῖς ὅρους, εἶναι πολιτικὰ ἱκανό. Λόγου χάρη, ὅλοι αἰσθανόμαστε πὼς εἴμαστε **Γάλλοι** καὶ σὰν τέτοιοι, πιστεύουμε σ' ἕνα σύνταγμα καὶ πιστεύουμε ἀκόμα πὼς ἡ χώρα μας ἔχει μιὰν ἀποστολή. Στὸ φῶς αὐτῶν τῶν πραγμάτων, διαμέσου τῶν πόθων καὶ τῶν ψήφων μας, δίνουμε προτεραιότητα στὶς τακτικές, ποὺ φαίνονται πὼς ἑρμηνεύουν καλύτερα τὰ αἰσθήματά μας κι ἀνταποκρίνονται στὶς γνῶμες μας. Τὸ πατριωτικὸ πνεῦμα μπορεῖ νἆναι περισσότερο ἢ λιγώτερο φλογερὸ μέσα μας, ἀλλὰ ἡ φύση του εἶναι ἡ ἴδια κι ἡ ἀπουσία του κάτι τὸ ἀνώμαλο. Ἔτσι, μὲ τρεῖς λέξεις, ἔχουμε **συνείδηση**, ἔχουμε μιὰν **ἰδέα** κι ἐπιδιώκουμε τὴν **ὑλοποίησή** της.

Μελετώντας τὸ ζήτημα τῆς πολιτικῆς ἱκανότητας τῆς ἐργατικῆς τάξης, ἢ τῆς μπουρζουαζίας ἤ, ὅπως προηγούμενα, τῶν εὐγενῶν, θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὰ ἀκόλουθα σημεῖα:

α) Ἂν ἡ ἐργατικὴ τάξη, στὶς σχέσεις της μὲ τὴν κοινωνία καὶ τὸ Κράτος, ἔχει ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της· ἂν σὰ μιὰ συλλογική, ἠθική, ἐλεύθερη ὀντότητα, ξεχωρίζει ἀπ' τὴ μπουρζουαζία.

β) Ἂν ἔχει τὴ δική της ἰδέα, δηλαδή, ἂν ἔχει δημιουργήσει μιὰν ἀντίληψη τοῦ δικοῦ της συντάγματος, ἂν ξέρει τοὺς νόμους, συνθῆκες καὶ φόρμουλες τῆς ὕπαρξής της, ἂν προβλέπει τὴ μοίρα ἢ

τὸ τέλος της, ἂν καταλαβαίνει τὶς σχέσεις της μὲ τὸ Κράτος, τὸ ἔθνος καὶ τὴν παγκόσμια τάξη καὶ τέλος,

γ) Ἂν ἡ ἐργατικὴ τάξη εἶναι σὲ θέση ν' ἀντλήσει ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα τὰ δικά της πρακτικὰ συμπεράσματα γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας κι ἄν, σὲ περίπτωση ποὺ ἔρθει στὴν ἐξουσία σὰν ἐπακόλουθο τῆς πτώσης ἢ τῆς ἥττας τῆς ἀστικῆς τάξης, θἆναι ἱκανὴ νὰ δημιουργήσει καὶ ν' ἀναπτύξει μιὰ νέα πολιτικὴ τάξη.

Νὰ τί εἶναι ἡ πολιτικὴ ἱκανότητα. Μιλᾶμε, φυσικά, γιὰ τὴν πραγματική, συλλογικὴ ἱκανότητα ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ γεγονὸς καὶ πηγάζει ἀπ' τὴν ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Πέρα ἀπ' τὶς ἀνισότητες στὸ ταλέντο καὶ τὴ συνείδηση, βρίσκεται σ' ὅλα τὰ ἄτομα καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελέσει τὸ ἰδιαίτερο προνόμιο ὁποιουδήποτε προσώπου. Ἐμφανίζεται σ' ὅλες τὶς θρησκευτικὲς κοινότητες, αἱρέσεις, ἑταιρεῖες, κάστες, κόμματα, Κράτη, ἐθνικότητες κλπ. Εἶναι μιὰ ἱκανότητα ποὺ ὁ νομοθέτης ἀδυνατεῖ νὰ δημιουργήσει, ἀλλὰ ποὺ εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀναζητήσει καὶ πού, ὁπωσδήποτε, πιστεύει ὅτι ὑπάρχει.

Στὸ φῶς αὐτοῦ τοῦ καθορισμοῦ τῆς πολιτικῆς συνείδησης εἶναι ποὺ ἀπαντῶ ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἐργαζόμενες τάξεις, παραβλέποντας τὰ μειονεκτήματα καὶ τὴ δειλὴ συμπεριφορά τους, ποὺ συνεχίζει ν' ἀποτελεῖ ἕνα λυπηρὸ καθημερινὸ θέαμα, μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

Πάνω στὸ πρῶτο σημεῖο: ναί, οἱ ἐργαζόμενες τάξεις ἔχουν ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ μποροῦμε νὰ ὁρίσουμε τὸ 1848, σὰν τὸ χρόνο αὐτῆς τῆς ἀφύπνισης.

Πάνω στὸ δεύτερο σημεῖο: ναί, οἱ ἐργαζόμενες τάξεις ἔχουν πραγματικὰ μιὰ ἰδέα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν αὐτοσυνείδησή τους κι ἡ ἰδέα αὐτὴ βρίσκεται σὲ ἄμεση ἀντίθεση μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῆς μπουρζουαζίας. Ὅμως, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν τοὺς ἔχει ἀκόμα ὁποκαλυφθεῖ πλέρια, πὼς δὲν ἔχουν ὑποστεῖ ὅλες της τὶς συνέπειες καὶ δὲν ἔχουν ἀνακαλύψει ἀκόμα τὴ φόρμουλα γι' αὐτό.

Πάνω στὸ τρίτο σημεῖο, ἀναφορικὰ μὲ τὰ πολιτικὰ συμπεράσματα ποὺ μπορεῖ ν' ἀντληθοῦν ἀπ' τὴν ἰδέα: ὄχι, οἱ ἐργαζόμενες τάξεις, παρόλο ποὺ εἶναι βέβαιες γιὰ τὸν ἑαυτό τους κι εἶναι ἤδη μισοφωτισμένες γιὰ τὸν κανόνα τῆς νέας τους πίστης. δὲν ἔ-

χουν κατορθώσει ἀκόμα ν' ἀντλήσουν ἀπ' αὐτὴ μιὰ ὁποιαδήποτε στερεότυπη πρακτικὴ ἢ κατάλληλη τακτική. 'Απ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, σταθεῖτε μάρτυρες τοῦ γεγονότος ὅτι ἐψήφισαν μαζὶ μὲ τὴ μπουρζουαζία κι ἐπίσης σταθεῖτε μάρτυρες τῶν ἀμέτρητων πολιτικῶν τους προκαταλήψεων.

Ἃς ποῦμε, πὼς οἱ ἐργαζόμενες τάξεις ἔχουν μόλις ἐμφανιστεῖ στὴν πολιτικὴ ζωή. Ἄν, μέσω τῆς πρωτοβουλίας ποὺ ἀρχίζουν νὰ παίρνουν καὶ μὲ τὴν ἀπόλυτη βαρύτητα τῆς ἀριθμητικῆς τους δύναμης, μπόρεσαν νὰ μετατοπίσουν τὸ κέντρο τῆς βαρύτητας μέσα στὴν πολιτικὴ τάξη καὶ νὰ διαταράξουν τὴν κοινωνικὴ οἰκονομία δὲ στάθηκαν ἱκανές, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, νὰ κυριαρχήσουν, ἐξαιτίας τοῦ πνευματικοῦ χάους ἀπ' τὸ ὁποῖο ὑποφέρουν κι ἰδιαίτερα ἐξαιτίας τῆς ἰδιότροπης μεταχείρησης ποὺ ἔτυχαν στὰ χέρια μιᾶς ἀ σ υ μ β ί β α σ τ η ς μπουρζουαζίας. Οἱ ἐργαζόμενες τάξεις ἔχουν σχεδὸν ἐπιβραδύνει τὴ χειραφέτησή τους κι ὡς ἕνα βαθμὸ διακινδυνέψει τὸ μέλλον τους.

(1865)
«Γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱκανότητα τῶν Ἐργαζόμενων Τάξεων», σελ. 89-92).

Παρὰ τὴν ἀφοσίωσή τους στὶς ἰδέες τοῦ '89, οἱ πολιτικοὶ συγγραφεῖς τῆς 'Αντιπολίτευσης δὲν ἔχουν συνειδητοποιήσει πὼς ἐκεῖνο ποὺ ἔχει δημιουργήσει τὸ νέο διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὴν μπουρζουαζία καὶ τὴν ἐργατικὴ τάξη ἢ προλεταριάτο — ἕνας διαχωρισμὸς ποὺ ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστος στὶς φεουδαλικὲς ἐποχὲς κι αὐτὸ ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ ποὺ ἐξαφανίζονται οἱ παλιὲς κατηγορίες τῶν Εὐγενῶν, τοῦ Κλήρου καὶ τῆς Τρίτης Τάξης — εἶναι ἀκριβῶς τὰ δικαιώματα ποὺ κατοχυρώθηκαν στὰ '79. Δὲν ἀντιλήφθηκαν ὅτι πρὶν ἀπ' τὸ '89, ὁ ἐργάτης ζοῦσε στὴ συντεχνία, ὅπως ἀκριβῶς ζοῦσε μέσα στὴν οἰκογένεια ἡ γυναίκα, τὰ παιδιὰ κι οἱ ὑπηρέτες. Πρὶν ἀπ' αὐτό, θἆταν ἀπαράδεκτη ἡ ἀναγνώριση τῆς ὕπαρξης μιᾶς τάξης ἐργατῶν, ποὺ βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ τάξη ἐπιχειρηματιῶν, ἀφοῦ οἱ προηγούμενοι ὑποτίθεται ὅτι ἀποτελοῦσαν ἕνα τμῆμα τῶν τελευταίων Μετὰ τὸ '89 τὸ συντεχνιακὸ σῶμα ἔχει διαλυθεῖ, παρόλο ποὺ δὲν ἔχουν ἐξισωθεῖ τὰ μέσα κι οἱ συνθῆκες

τοῦ ἐργάτη καὶ τοῦ ἀφεντικοῦ. Δὲν 'ἔγινε τίποτα. Δὲν ἐκπονήθηκε κανένα πρόγραμμα γιὰ τὴν διανομὴ τοῦ κεφαλαίου, γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς βιομηχανίας ἢ γιὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἐργατῶν. Σὰν ἀποτέλεσμα, ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὴν τάξη τῶν ἐργοδοτῶν, τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν παραγωγικῶν μέσων, τῶν καπιταλιστῶν καὶ μεγαλοϊδιοκτητῶν καὶ στὴν ἀντίστοιχη τῶν ἁπλῶν μισθωτῶν, ἔχει γεννηθεῖ ἀπὸ μόνος του. . .

'Ολόκληρο τὸ πολιτικό μας σύστημα, ἡ δημόσια οἰκονομία μας, ἡ βιομηχανική μας ὀργάνωση, ἡ σύγχρονη ἱστορία κι ἰδιαίτερα ἡ λογοτεχνία μας, εἶναι ὅλα θεμελιωμένα πάνω σ' αὐτὸ τὸν ἀναπόφευκτο διαχωρισμὸ καὶ τὸ νὰ τὸν ἀρνηθοῦμε, θἆταν μιὰ ἔνδειξη κακοπιστίας κι ἠλίθιας ὑποκρισίας.

(1865)

«Γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱκανότητα τῶν ἐργαζόμενων Τάξεων».
σελ. 94-96.

Εἴτε τὸ ξέρει ἡ ἀστικὴ τάξη εἴτε ὄχι, ὁ ρόλος της τελειώνει. Δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ξαναγεννηθεῖ. 'Αλλὰ ἄστε τη νὰ πεθάνει εἰρηνικά. Ἡ ἄνοδος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων στὴν ἐξουσία δὲ σημαίνει πὼς θὰ τὴν ἐξαλείψουν, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ λαὸς θ' ἀποκτήσει τὴν πολιτικὴ κυριαρχία πάνω στὴν ἀστικὴ τάξη καὶ μετὰ θὰ τῆς ἀποσπάσει τὰ προνόμια, τὴν ἰδιοκτησία καὶ τὰ δικαιώματα, ἐνῶ οἱ ἀστοὶ θὰ πάρουν τὴ θέση τῶν ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ σὰ μισθωτοί. Ὁ σημερινός, σταθερὰ παγιωμένος διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὶς δυὸ τάξεις, τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν ἀστῶν, ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα ἀπ' τὰ ἀπρόοπτα τῆς ἐπανάστασης. Ἡ κάθε μιὰ πρέπει ν' ἀπορροφήσει τὴν ἄλλη σ' ἕνα ἀνώτερο ἐπίπεδο συνείδησης. Ἡ μέρα ποὺ οἱ ἁπλοὶ ἄνθρωποι θ' ἀποτελοῦν τὴν πλειονότητα, ποὺ θἄχουν καταλάβει τὴν ἐξουσία καὶ θἄχουν εἰσαγάγει τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμιση σύμφωνα μὲ τὶς φιλοδοξίες τοῦ νέου νόμου καὶ τῆς νέας ἐπιστήμης, θἄναι ἡ μέρα ποὺ θὰ συγχωνευτοῦν κι οἱ δυὸ γιὰ πάντα. Στὸ φῶς αὐτῶν τῶν νέων συνθηκῶν εἶναι ποὺ οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι τόσο καιρὸ ἔχουν ζήσει μόνο μέσα στὴν ἐχθρότητα, πρέπει μελλοντικὰ νὰ καθορίσουν τὸν ἑαυτό τους, νὰ ἐκδη-

λώσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους καὶ νὰ παγιώσουν τὴν πολιτική τους ὕπαρξη.
(1865)
«Γιὰ τὴν Πολιτικὴ Ἱκανότητα τῶν Ἐργαζόμενων Τάξεων», σελ. 101.

Ὁ Σύγχρονος Σοσιαλισμὸς δὲν ἔχει ἱδρυθεῖ σὰ μιὰ αἵρεση ἢ ἐκκλησία, ἔχει παρουσιάσει μιὰ σειρὰ ἀπὸ διαφορετικὲς σχολές. Οἱ ἐργαζόμενες τάξεις δὲν εἶναι προσκολλημένες σὲ κανένα ἀφεντικό. Ὁ Καμπέ, ὁ δικτάτορας τῆς Ἰκαρίας, τὸ ἔμαθε μὲ σκληρὸ τρόπο στὸ Νοβού. (2) Ἔχουν ἀκολουθήσει τὴ δική τους ἔμπνευση κι εἶναι ἀπίθανο νὰ παραιτηθοῦν κάποτε ἀπὸ τὴν ἀνεξαρτησία δράσης τους. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐγγύηση τῆς ἐπιτυχίας τους.

Μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση, ὅπως ἐκείνη τοῦ '89, τῆς ὁποίας τὸ προϊόν, ἡ ἐργατικὴ δημοκρατία, συνεχίζει νὰ λειτουργεῖ μπροστὰ στὰ μάτια μας, ἀποτελεῖ μιὰ αὐθόρμητη μεταμόρφωση ποὺ διαδραματίζεται σ' ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ σῶμα. Εἶναι ἡ ὑποκατάσταση ἑνὸς συστήματος σ' ἕνα ἄλλο, ἕνας νέος ὀργανισμὸς ποὺ ἀντικαθιστᾶ ἕναν παλιό. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ δὲν πραγματοποιεῖται μέσα σὲ λίγα λεπτά, ὅσο χρειάζεται ἕνας ἄνθρωπος γιὰ ν' ἀλλάξει τὰ ροῦχα ἢ τὴν κονκάρδα του. Δὲν συμβαίνει κάτω ἀπ' τὴν καθοδήγηση ἑνὸς ἀνθρώπου, ποὺ ἔχει τὴ δική του προκατασκευασμένη θεωρία, ἢ καθ' ὑπαγόρευση κάποιου προφήτη· Μιὰ πραγματικὰ ὀργανικὴ ἐπανάσταση εἶναι ἕνα προϊὸν τῆς συλλογικῆς ζωῆς καὶ παρόλο ποὺ μπορεῖ νἄχει τοὺς ἀντιπροσώπους καὶ τὰ ὄργανά της, δὲν ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητα τὸ ἔργο κανενὸς ξεχωριστοῦ ἀτόμου. Ἀποτελεῖ μιὰ ἰδέα, ποὺ ἀρχικὰ εἶναι πολὺ ὑποτυπώδης καὶ φυτρώνει σὰ σπόρος. Μιὰ ἰδέα, ποὺ ἀρχικὰ δὲν εἶναι σὲ καμιὰ περίπτωση σημαντική, ἀφοῦ βασίζεται στὴ λαϊκὴ σοφία, ἀλλὰ κάποια ἡ ὁποία, θαμμένη ὅπως ὁ σπόρος μέσα στὴ γῆ ἢ τὸ ἔμβρυο μέσα στὸ αὐγό, ἀναπτύσσεται ξαφνικὰ μ' ἕναν ἀπρόβλεπτο τρόπο καὶ καλύπτει τὸν κόσμο μὲ τοὺς θεσμούς της. . . Τὸ ἴδιο συνέβηκε μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἐργατικῆς τάξης στὸ 19ο αἰώνα. . .

Οἱ ἄνθρωποι εἶχαν ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ τους κι ἦταν βέβαιοι γι' αὐτόν. Ἡ ἀναταραχὴ (τῆς ἐπανάστασης τοῦ

1789) πού ξέσπασε γύρω τους κι ἐξαιτίας αὐτῶν, εἶχε ἀφυπνίσει τὴν εὐφυΐα τους. Μιὰ ἄσχη ἐπανάσταση τοὺς εἶχε μόλις παραχωρήσει πολιτικὰ δικαιώματα. Ἀποφασισμένοι, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, νὰ ξεκαθαρίσουν τὶς σκέψεις τους δίχως τὴ βοήθεια διερμηνέων, ἀκολούθησαν τὴ λογικὴ τῆς κατάστασής τους. Ἀρχικά, διαχωρίζοντας ὅσο τὸ δυνατὸ τὴ θέση τους ἀπ' τὴν ἀστικὴ τάξη, οἱ ἄνθρωποι προσπάθησαν νὰ στρέψουν τὰ ἀστικὰ πολυβόλα ἐνάντια στοὺς ἀστούς. Τοὺς μιμήθηκαν. Ἔπειτα, μαθαίνοντας ἀπ' τὴν ἀποτυχία τους κι ἐγκαταλείποντας τὴν πρώτη τους ὑπόθεση, ἀναζήτησαν τὴ σωτηρία σὲ μιὰ αὐθεντικὴ ἰδέα.

(1865).
«Γιὰ τὴν Πολιτικὴ Ἱκανότητα τῶν Ἐργαζομένων Τάξεων», σελ. 110-12.

Πρὸς τὸ παρὸν οἱ ἐργαζόμενες τάξεις, ἀπορρίπτοντας τὶς ἀστικὲς πρακτικὲς καὶ στρεφόμενοι μὲ προθυμία πρὸς τὴν κατεύθυνση ἑνὸς ἀνώτερου ἰδανικοῦ, ἔχουν συλλάβει τὴν ἔννοια μιᾶς ἐγγύησης ποὺ θὰ τὶς ἀπελευθέρωνε τόσο ἀπ' τὸν κίνδυνο τοῦ πληθωρισμοῦ, ὅσο κι ἀπ' τὴ θανατηφόρα γιατρειὰ τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων. Αὐτὴ ἡ ἐγγύηση ἀποτελεῖται, κατὰ ἕνα μέρος, ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς συνένωσης, διαμέσου τῆς ὁποίας σ' ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, ἑτοιμάζονται νὰ ὀργανώσουν νόμιμες ἐργατικὲς ἑταιρεῖες γιὰ ν' ἀνταγωνιστοῦν τὰ ἀστικὰ κονσὲρν καί, κατὰ ἕνα μέρος, ἀπ' τὴ γενικότερη καὶ πιὸ πλατιὰ διαδομένη ἀρχὴ τοῦ ΜΟΥΤΟΥΕΛΛΙΣΜΟΥ, μέσω τοῦ ὁποίου ἡ ἐργατικὴ Δημοκρατία, δίνοντας προτεραιότητα στὴν ἀλληλεγγύη καὶ τὶς ὁμάδες, προετοιμάζει τὸ δρόμο γιὰ τὴν πολιτικὴ κι οἰκονομικὴ ἀνοικοδόμηση τῆς κοινωνίας. Ἡ συνδυασμένη δύναμη τῶν δυὸ ἀρχῶν, τῆς συνένωσης καὶ τοῦ μουτουελλισμοῦ — τὶς ὁποῖες δὲ χρειάζεται νὰ τονίσουμε περισσότερο — εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐμπεριέχει τὸ σύστημα τῶν ἠθικῶν κι ὑλικῶν ἐγγυήσεων ποὺ ἀποζητάει ἡ ἀνθρωπότητα. . .

(1865)
«Γιὰ τὴν Πολιτικὴ Ἱκανότητα τῶν Ἐργαζομένων Τάξεων», σελ. 395.

Ἡ ἰδιοκτησία καὶ τὸ κράτος

Ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α κ α ὶ ν ο μ ή

Ἂν ἔπρεπε ν' ἀπαντήσω στὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι δουλεία;» κι ἂν ἐπρόκειτο ν' ἀπαντήσω μὲ μιὰ λέξη «ἔγκλημα», θὰ μὲ καταλάβαιναν ἀμέσως ὅλοι. Δὲ θὰ χρειαζόταν νὰ χρησιμοποιήσω μιὰ μακροσκελὴ ἐπιχειρηματολογία γιὰ νὰ δείξω πὼς ἡ ἐξουσία ν' ἀποστερεῖς ἕναν ἄνθρωπο ἀπ' τὶς σκέψεις του, τὴ βούλησή του καὶ τὴν προσωπικότητά του, εἶναι μιὰ δύναμη ζωῆς καὶ θανάτου κι ὅτι τὸ νὰ ὑποδουλώνεις ἕναν ἄνθρωπο εἶναι σὰ νὰ τὸν δολοφονεῖς. Γιατί τότε, στὸ ἐρώτημα «Τί εἶναι ἰδιοκτησία;» νὰ μὴν μπορῶ ν' ἀπαντήσω παρόμοια «κλοπή», δίχως νὰ ξέρω πὼς θὰ μὲ παρεξηγήσουν σίγουρα, παρόλο ποὺ ἡ δεύτερη πρόταση ἀποτελεῖ ἁπλῶς μιὰ παραλλαγὴ τῆς πρώτης;

(1840) «Τί εἶναι ἡ Ἰδιοκτησία», σελ. 13.

Στὶς δυὸ πρῶτες πραγματεῖες μου, σὲ μιὰ κατὰ μέτωπο ἐπίθεση ἐνάντια στὴν κατεστημένη τάξη, εἶπα, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα πράγματα: «Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι κλοπή». Σκοπός μου ἦταν νὰ κάνω μιὰ διαμαρτυρία καὶ νὰ φωτίσω, γιὰ νὰ τὸ ποθμε ἔτσι, τὴν ἀπόλυτη σαθρότητα τῶν θεσμῶν μας.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 37

Ποιός ἦταν ὁ εἰδικὸς στόχος τῆς ἐπίθεσής μου στὰ 1840; Ἦταν τὸ δικαίωμα τῆς νομῆς, ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα τόσο ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἰδιοκτησίας, ὥστε ὅπου δὲν ὑπάρχει αὐτὸ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἰδιοκτησία.

(1863-64) .«Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 20.

Ἡ ἰδιοκτησία ἀποτελεῖ ἕνα τεράστιο θέμα γιατὶ συνεπάγεται τὴν ἀνάμειξη τόσο πολλῶν συμφερόντων, διαγείρει τόσο μεγάλο φθόνο καὶ ξυπνάει τόσους πολλοὺς φόβους. Ἡ λέξη ἰδιοκτησία εἶναι μιὰ πολὺ δύσκολη λέξη, ἐξαιτίας τῶν πολλῶν ἐννοιῶν της στὴ γλῶσσα μας, τῶν ἀσαφειῶν της καὶ τοῦ δίχως νόημα περιεχομένου ποὺ μερικὲς φορὲς τῆς προσδίδεται. Εἴτε λόγω ἄγνοιας, εἴτε λόγω κακοπιστίας, κανένας δὲν ἔχει ἀκολουθήσει ποτὲ τὴν καθοδήγησή μου πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Ἀλήθεια, τί μπορεῖ κανεὶς νὰ περιμένει ὅταν ἀκόμα κι οἱ νομοθέτες, νομοδιδάσκαλοι καὶ κάτοχοι τοῦ βραβείου τῆς Ἀκαδημίας συγχέουν τὴν ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ μὲ τὴ ν ο μ ή , στὶς διάφορες μορφές της, μίσθωση, χολιγία, μακροπρόθεσμη μίσθωση καὶ ἀπόλαυση πραγμάτων ποὺ ὑπόκεινται στὴ φθορά. «Τί!» λέει κάποιος, «δὲν εἶμαι ἰδιοκτήτης τῶν ἐπίπλων μου, τοῦ ρολογιοῦ μου καὶ τοῦ καπέλλου μου, τὰ ὁποῖα πλήρωσα κανονικά;» «Τί», λέει ἕνας ἄλλος. «δὲν ἀποτελοῦν λαβὸν ἰδιοκτησία μου τὰ ἡμερομίσθια ποὺ κέρδισα μὲ τὸν ἱδρώτα τοῦ προσώπου μου;» «Ἔχω ἐφεύρει ἕνα μηχάνημα», φωνάζει κάποιος ἄλλος, «ἔχω σπαταλήσει εἴκοσι χρόνια ἀπ' τὴ ζωή μου πάνω σ' αὐτό, σὲ μελέτη, δοκιμές, ἔρευνα καὶ τώρα πρόκειται νὰ μοῦ πάρουν τὴν ἀνακάλυψή μου, κυριολεκτικὰ νὰ μοῦ τὴν κλέψουν!» «Κι ἐγὼ ἔχω γράψει ἕνα βιβλίο», λέει ἀκόμα κάποιος ἄλλος, «ποὖναι τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς μακροχρόνιου κι ὑπομονετικοῦ διαλογισμοῦ. Μέσα σ' αὐτὸ βρίσκεται τὸ ὕφος μου, οἱ ἰδέες μου, αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἴδια ἡ ψυχή μου — ὅλα ὅσα ξεχωρίζουν ἕναν ἄνθρωπο ἀπὸ ἕναν ἄλλο — καὶ τώρα μοῦ λένε πὼς δὲν ἔχω κανένα δικαίωμα νὰ πληρωθῶ γι' αὐτό!»

Σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς λογικῆς ἦταν ποὺ ἀπάντησα, δείχνοντας τὰ παράλογα ὅρια στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ φθάσει ἡ σύγχυση τῶν διαφόρων ἐννοιῶν τῆς λέξης ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α , τὸ 1863 στὰ MAJORATS LITTERAIRES μου: «Αὐτὴ ἡ λέ-

ξη ἔχει πολλὰ ἐντελῶς διαφορετικὰ νοήματα καὶ θᾶταν γελοῖο νὰ περνᾶμε, δίχως σχόλιο, ἀπ' τὸ ἕνα στὸ ἄλλο κι ὅμως νὰ φαινόμαστε πὼς συζητᾶμε τὸ ἴδιο πράγμα. . . .

Τὴν ἄνοιξη, οἱ φτωχὲς ἀγρότισσες μαζεύουν φράουλες στὰ δάση καὶ τὶς φέρνουν στὶς πόλεις νὰ τὶς πουλήσουν. Αὐτὲς οἱ φράουλες ἀποτελοῦν τὴ σοδιά τους κι ἑπομένως, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ 'Αβδᾶς Πλακέ,(3) τὴν ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α τους. 'Αλλὰ εἶναι πραγματικὰ ἔτσι; Ἂν ἦταν, αὐτὸ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ λέγαμε πὼς ἀποτελοῦν τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν δασῶν ἀπ' ὅπου προέρχονται οἱ φράουλες. Μὰ ἀλλοίμονο, τὸ ἀντίθετο συμβαίνει. Ἂν αὐτὲς οἱ πωλήτριες φραουλῶν ἦταν πραγματικὰ ἰδιοκτῆτες τῶν φραουλῶν, δὲ θὰ πήγαιναν στὰ δάση νὰ μαζέψουν φροῦτα γιὰ τοὺς γαιοκτήμονες. Θὰ τὰ ἔτρωγαν οἱ ἴδιες. . .

Μήπως ὁ ἀναγνώστης ἔχει ἤδη ἀντιληφθεῖ πὼς τὰ καπέλλα καὶ τὰ παλτά, τὰ κτήματα καὶ τὰ σπίτια, κατέχονται μὲ πολὺ διαφορετικοὺς τρόπους κι ὅτι παρόλο ποὺ πιθανὸν ἡ γλώσσα νὰ ἐπιτρέπει σὲ κάποιον νὰ μιλάει γιὰ ἕνα τραπέζι σὰν «ἰδιοκτησία» μὲ κάποια μορφὴ ἀναλογίας, ὅπως ἀκριβῶς μιλάει κάποιος γιὰ ἕνα χωράφι σὰν «ἰδιοκτησία», ἡ νομολογία δὲν ἐπιτρέπει αὐτὴ τὴ σύγχυση. . .

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὼς ὁ ἀναγνώστης καταλαβαίνει τώρα τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ ν ο μ ὴ καὶ τὴν ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ. Τὴν τελευταία μόνο ἦταν ποὺ ἀποκάλεσα κλοπή. Ἡ ἰδιοκτησία ἀποτελεῖ σήμερα τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα τῆς κοινωνίας. Αὐτὴ εἶναι ὁλόκληρο τὸ πρόβλημα.

(1863-64) «Θεωρία τῆς 'Ιδιοκτησίας», σελ. 2-3, 6-7, 15. .

Περίληψη τῶν προηγουμένων κειμένων μου πάνω στὴν ἰδιοκτησία

Ὅταν στὰ 1840 ἐξέδωσα τὴν πρώτη μου Π ρ α γ μ α τ ε ί α γ ι ὰ τ ὴ ν Ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α (Τί εἶναι ἡ ἰδιοκτησία;) στάθηκα προσεκτικὸς ὥστε νὰ κάνω μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἰδιοκτησία καὶ τὴ νομή, ποὺ ἡ τελευταία δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπ' τὸ δικαίωμα χρήσης ἑνὸς ἀντικειμένου. Σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κάνει κατάχρηση τῶν πραγμάτων, δὲν ὑπάρχει κανένα δικαίωμα ἰδιοκτησίας, μόνο ἕνα δικαίωμα νομῆς. Ἐξακολουθῶ σήμερα νὰ ὑποστηρίζω ὅ,τι εἶπα στὴν πρώτη μου Π ρ α γ μ α τ ε ί α : ὁ κάτοχος ἑνὸς πράγματος, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ ἂν αὐτὸ εἶναι γῆ, σπίτι, ἐργαλεῖο, πρώτη ὕλη ἢ ἕτοιμο προϊόν, μπορεῖ νάναι, εἴτε ἕνα πρόσωπο, εἴτε μιὰ ὁμάδα, ὁ ἀρχηγὸς μιᾶς οἰκογένειας ἢ ἕνα ὁλόκληρο ἔθνος, ἀλλά, σὲ κάθε περίπτωση, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι εἶναι ἰδιοκτήτης μὲ μιὰ μόνο προυπόθεση: θὰ πρέπει νάχει ἀπόλυτη κυριότητα πάνω σ' αὐτό, θὰ πρέπει νάναι ὁ ἀποκλειστικός του κύριος θὰ πρέπει ν' ἀποτελεῖ κτῆμα του.

Τώρα στὰ 1840, ἀπέρριψα κατηγορηματικὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἰδιοκτητικοῦ δικαιώματος. Ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν διαβάσει τὴν πρώτη μου Π ρ α γ μ α τ ε ί α , ξέρουν πὼς τὸ ἀπέρριψα τόσο γιὰ τὴν ὁμάδα, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἄτομο, τὸ ἔθνος καὶ τὸν πολίτη κι ἔτσι δὲν ὑποστήριξα οὔτε τὸν κομμουνισμό, οὔτε τὴν Κρατικὴ ἰδιοκτησία. Ἀρνήθηκα πὼς ὑπῆρχε ἕνα δικαίωμα ἰδιοκτησίας, δηλαδή, τὸ δικαίωμα νὰ κάνεις ὁποιαδήποτε κατάχρηση, ἀκόμα καὶ τὴν

κατάχρηση ἐκείνων ποὺ ὀνομάζουμε ἱκανότητές μας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει μεγαλύτερο δικαίωμα νὰ κάνει κατάχρηση τῶν δυνάμεών του, ἀπ' ὅ,τι ἔχει ἡ κοινωνία νὰ κάνει κατάχρηση τῆς δύναμής της.

«Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 16.

Ἐκείνη τὴν ἐποχὴ (στὰ 1840) εἶπα ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὴν ἰδιότητά του σὰν παραγωγός, ἔχει ἀναμφίβολα ἕνα προσωπικὸ δικαίωμα πάνω στὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας του. Ἀλλὰ ποιό εἶναι αὐτὸ τὸ προϊόν; Εἶναι ἡ διαμόρφωση κι ἡ ἐπεξεργασία τῆς πρώτης ὕλης. Ἀλλὰ αὐτὴ καθαυτὴ ἡ πρώτη ὕλη, δὲν ἀποτελεῖ ἀπὸ καμιὰ ἄποψη δημιούργημά του. Ἂν ἑπομένως, εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὴν πρώτη ὕλη πρωτοῦ νὰ προσθέσει σ' αὐτὴ τὴν προσωπική του ἐργασία, δὲ θὰ μποροῦσε νὰ τὸ κάνει μὲ τὴν ἰδιότητά του σὰν παραγωγός. Θὰ πρέπει ἑπομένως νὰ τὸ ἔκανε μὲ κάποια ἄλλη ἰδιότητα.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 17.

Ἀντιλαμβάνομαι ὁπωσδήποτε ὅτι, ὅπως στὸ ἐπιχείρημα τοῦ Βίκτωρα Κάζενς, τὸ προσωπικὸ δικαίωμα κατοχῆς τῆς ἐργασίας, ποὺ προστίθεται στὴν πρώτη ὕλη συνεπάγεται ἐπίσης ἕνα προσωπικὸ δικαίωμα κατοχῆς πάνω στὴν ὕλη ποὺ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐφαρμογῆς τῆς ἐργασίας. Ἀλλὰ ἀνταποκρίνεται αὐτὸ στὰ γεγονότα;

Ὁπουδήποτε δὲν ὑπάρχει στενότητα ἐδαφῶν, ὁπουδήποτε αὐτὰ εἶναι προσιτὰ σ' ὁποιοδήποτε ἄνθρωπο, ὅπως κι ὅταν θέλει, ἀναγνωρίζω τὸν κανόνα τοῦ ἀποκλειστικοῦ δικαιώματος ἐκείνου ποὺ ἐγκαταστάθηκε σ' αὐτὰ πρῶτος. Ἀλλὰ τὸ δέχομαι μόνο προσωρινά. Ὅπου οἱ συνθῆκες εἶναι διαφορετικές, δέχομαι μόνο τὴν ἴση διανομή. Ὁ,τιδήποτε ἄλλο, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀποτελεῖ κατάχρηση. Συμφωνῶ ἀπόλυτα πὼς ὁ ἄνθρωπος ποὺ ὄργωσε γιὰ πρώτη φορὰ τὴ γῆ, θὰ πρέπει νὰ πάρει ἀποζημείωση γιὰ τὴν ἐργασία του. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν μπορῶ νὰ δεχθῶ, ἀναφορικὰ μὲ τὴ γῆ, εἶναι ὅτι ἡ ἐργασία ποὺ προστίθεται σ' αὐτὴ δίνει ἕνα δικαίωμα ἰδιοκτη-

σίας σ' ἐκεῖνο πού ἀποτέλεσε ἀντικείμενο ἐφαρμογῆς τῆς ἐργασίας...

Ἡ στοιχειώδης δικαιοσύνη, εἶπα στὴν πρώτη μου Π ρ α γ μ α τ ε ί α, ἀπαιτεῖ νὰ μὴ λειτουργήσει μόνο στὴν ἀρχὴ ἡ ἴση διανομὴ τῆς γῆς. Ἂν θέλουμε νὰ μὴν ὑπάρξει καμιὰ κατάχρηση, θὰ πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιά. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ κάθε γεωργικὴ βιομηχανία. Ὅσο γιὰ τοὺς ἐργάτες ποὺ ἀπασχολοῦνται σὲ ἄλλες βιομηχανίες, θὰ πρέπει νὰ ἀμοίβονται ὅλοι τὸ ἴδιο γιὰ τὴν παροχὴ ἴσης ἐργασίας. Δίχως νὰ κατέχουν πραγματικὰ τὴ γῆ, θὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦν ἐλεύθερα τὶς πρῶτες ὕλες ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν ἐργασία τους. Πληρώνοντας μὲ τὴν ἴδια τους τὴ δουλειά, ἤ, γιὰ νὰ τὸ διατυπώσουμε διαφορετικά, μὲ τὰ προϊόντα τους, ὅ,τι προσφέρουν οἱ γαιοκτήμονες, πρέπει νὰ πληρώσουν μόνο γιὰ ὁποιαδήποτε ἐργασία πιθανὸν νὰ ἔχουν προσθέσει οἱ τελευταῖοι στὴν πρώτη ὕλη. Ἡ ἐργασία πρέπει νὰ πληρώνεται μόνο μὲ ἐργασία κι ἡ πρώτη ὕλη πρέπει νὰ προσφέρεται ἐλεύθερα. Ἂν οἱ γαιοκτήμονες ἀποκομίζουν ἕνα εἰσόδημα γιὰ τοὺς ἴδιους, αὐτὸ ἀποτελεῖ κατάχρηση.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 18-19.

Ἂν ἀγνοήσουμε τὴν ἐλευθερία τοῦ καλλιεργητῆ, ποὺ ὁπωσδήποτε περιορίζεται μόνο ὅταν αὐτὸς δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ ἕναν ἐκμισθωτὴ ἀγρότη, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀργόσχολος γαιοκτήμονας γίνεται μολοντοῦτο ἕνα ὄργανο τῆς φυσικῆς δικαιοσύνης, στὴ σχέση του μὲ τὸν ἀγρότη, ἀποτελεῖ μιὰν ἀπ' τὶς ἀντινομίες τῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας. Πῶς συμβαίνει αὐτό; Ἀρχικά, μὲ τὸ ν' ἀπαιτεῖ ἀπ' τὸν ἀγρότη κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκμίσθωσης, τὸ νοίκι, γιὰ τὴν ἰδιοποίηση τοῦ ὁποίου στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει περισσότερα δικαιώματα ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο πολίτη. Δεύτερον, μὲ τὸ νὰ ἀρνεῖται στὸν ἀγρότη ὁποιαδήποτε ὑπεραξία, ποὺ πιθανὸν νὰ ἔχει προσθέσει ἡ ἐργασία του στὴν ἰδιοκτησία καὶ ποὺ αὐτὸς — ὁ ἀγρότης — θὰ παρακινοὺνταν ν' ἀπαιτήσει γιὰ τὸν ἑαυτό του.

Μήπως ὁ ἐκμισθωτὴς ἀγρότης, ποὺ συμφωνεῖ νὰ πληρώσει ἕνα ὁρισμένο ἐτήσιο μίσθωμα στὸ γαιοκτήμονα, δὲν ἔχει ὑπολογίσει

ἐκ τῶν προτέρων τὰ διάφορα ἔξοδα ποὺ συνεπάγεται ἡ ἐργασία του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκμίσθωσης;

Δὲν ἔχει ὑπολογίσει ὅτι ἡ τιμὴ πώλησης τῆς σοδιᾶς του, θ' ἀποσβέσει τὰ ἔξοδά του καθὼς ἐπίσης καὶ θὰ τοῦ προσφέρει μιὰ ἱκανοποιητικὴ ἀποζημίωση γιὰ τὴν ἐργασία του; Παραδέχομαι πὼς ὁ γαιοκτήμονας, ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει τέτοια ἔξοδα ἀλλὰ βρίσκεται μετὰ τὴ λήξη τῆς ἐκμίσθωσης μὲ βελτιωμένη γῆ, ποὺ τοῦ ἀποφέρει ἕνα ὑψηλότερο εἰσόδημα δίχως νἄχει ἐργαστεῖ ὁ ἴδιος, δὲν ἔχει μεγαλύτερο δικαίωμα νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπ' τὴν ὑπεραξία ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀγρότης. Κι ὁμολογῶ ὅτι ἂν ἤμουνα ἀναγκασμένος νὰ διαλέξω ἀνάμεσα στὸν ἀργόσχολο γαιοκτήμονα καὶ τὸν ἐργαζόμενο σκληρὰ κολίγο, δὲ θὰ δίσταζα νὰ ταχθῶ μὲ τὸ μέρος τοῦ τελευταίου. Ἀλλὰ ὁ ἐκμισθωτὴς ἀγρότης, ποὺ ἔχει ὑπολογίσει σωστά, δὲν ἔχει μεγαλύτερο δικαίωμα πάνω στὴν ὑπεραξία ποὺ ἔχει προστεθεῖ στὴ γῆ. σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας του, ἀπ' ὅ,τι ἂν αὐτὴ εἶχε παραχθεῖ ἀπ' τὴν κοινωνία διαμέσου τῆς πληθυσμιακῆς αὔξησης ἢ τοῦ ἀνοίγματος ἑνὸς νέου δρόμου, γέφυρας, καναλιοῦ, ἢ σιδηρόδρομου. Ὁ ἀργόσχολος ἰδιοκτήτης δὲν ἔχει βέβαια κανένα δικαίωμα νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὴν ὑπεραξία, ἀλλὰ ἐπιτελεῖ μιὰ πράξη δικαιοσύνης ὅταν τὴν παίρνει ἀπ' τὸν ἐκμισθωτὴ ἀγρότη, ὁ ὁποῖος ὁπωσδήποτε ἔχει πληρωθεῖ γιὰ τὴν ἐργασία του ἀπ' τὴν κοινωνία.

Ἔτσι, ἀνέφερα στὰ 1846 στὸ Σύστημα Οἰκονομικῶν Ἀντιφάσεων μου «ὅτι ἡ ἰδιοκτησία ἀκολουθεῖ τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐργασίας νὰ παρασύρει τὰ πάντα πάνω καὶ πέρα ἀπ' τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας ποὺ καταναλώθηκε πραγματικὰ γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ προϊόντος...

Ἑπομένως τὸ νοίκι εἶναι, ἀπ' τὴ φύση καὶ τὴν οὐσία του, ἕνα ὄργανο τῆς δίκαιης κατανομῆς, μιὰ ἀπ' τὶς ἀμέτρητες μεθόδους μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ἔμφυτη μεγαλοφυΐα τοῦ οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ προωθεῖ τὴν ἰσότητα...

Γιατὶ ὁ μηχανισμός, ποὺ εἶναι ἔμφυτος μέσα στὴν κοινωνία, δὲ λειτουργεῖ ὅπως οἱ θεωρητικοί μας, διαμέσου τῆς ἄγονης σκέψης... Οἱ ἰδέες του μετατρέπονται σὲ πρόσωπα καὶ πράγματα. Λειτουργεῖ διαμέσου συγκεκριμένων ἐνσαρκώσεων καὶ κινούμενος πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν ὀργανώσεων τῆς κοινωνίας, στηρίζεται πάντοτε πάνω στὸ ἄτομο... Οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ

δεθοῦνε μὲ τὴ γῆ, ἔτσι τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας δημιούργησε τὴν ἰδιοκτησία. Ἔπειτα στάθηκε ἀπαραίτητο νὰ γνωρίζουν οἱ ἄνθρωποι ποιός κατεῖχε τί σ' ὁλόκληρο τὸν κόσμο. Ἀντὶ νὰ διακηρύξει μεγαλόφωνα μιὰ συλλογικὴ ἐπιχείρηση, τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας ὤθησε τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα σὲ διαμάχη κι ἀπ' τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν ἐκμεταλλευτὴ τῆς γῆς καὶ τὸν ἰδιοκτήτη της, ξεπρόβαλε ἡ μορφὴ διακανονισμοῦ ποὺ ὑπῆρξε καλύτερη γιὰ τὴν κοινωνία.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 32-35.

Σκοπός μου ἐδῶ εἶναι νὰ ἑδραιώσω ὁλόκληρη τὴν προηγούμενη κριτική μου γιὰ τὴν ἰδιοκτησία, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν ἀπόδειξη τῆς θέσης πὼς ἂν πρόκειται ν' ἀναγνωριστεῖ ἡ ἰδιοκτησία, αὐτὸ μπορεῖ νὰ γίνει μόνο ἂν ἀναγνωρίσουμε ἐπίσης καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς Πανταχοῦ Παρούσας Δικαιοσύνης, τῆς Κυριαρχίας τοῦ Ἀτόμου καὶ τῆς Ὁμοσπονδίας.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 64.

Ἡ νέα θεωρία τῆς ἰδιοκτησίας

Δὲν εἶναι στὴ βασικὴ της ἀρχή, οὔτε στὴν καταγωγή της, οὔτε στὸ φυσικό της χαρακτήρα, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ψάξουμε γιὰ τὴ δικαίωση τῆς ἰδιοκτησίας. Ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς ἀπόψεις, ἡ ἰδιοκτησία δὲν ἔχει τίποτα περισσότερο νὰ προσφέρει ἀπ' τὴ νομή. Ἡ δικαίωσή της βρίσκεται στοὺς ΣΚΟΠΟΥΣ της. . .

Τὸ μόνο πράγμα ποὺ ξέρουμε μὲ κάθε βεβαιότητα γιὰ τὴν ἰδιοκτησία, ποὺ τὴν ξεχωρίζει ἀπ' τὴ νομή, εἶναι πὼς εἶναι ἀπόλυτη κι ἄδικη. Καὶ σ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ πράγματα, στὴν ἀπόλυτη φύση της καὶ τὶς καταχρήσεις — γιὰ νὰ μὴ χρησιμοποιήσουμε βαρύτερο ὅρο — ποὺ ὁδηγεῖ, εἶναι ποὺ πρέπει νὰ ψάξουμε γιὰ ν' ἀνακαλύψουμε τὴ φύση τῶν σκοπῶν της.

(1853-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 128,129.

Ὅταν λέω πὼς οἱ σκοποὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ὁ τρόπος ποὺ λειτουργεῖ καὶ κατὰ συνέπεια ἡ δικαιολόγησή της πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν στὶς καταχρήσεις της, ἂς γίνει ξεκάθαρο πὼς λέγοντας ἔτσι, δὲ βλέπω τὸν ἑαυτό μου σὰ νὰ ὑμνεῖ αὐτὲς τὶς καταχρήσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι κακὲς καθαυτὲς καὶ τὶς ὁποῖες ὅλοι θέλουν νὰ καταργήσουν. Ἐννοῶ ὅτι ἐπειδὴ ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἀπόλυτη, δὲν ὑπόκειται σὲ κανένα περιορισμὸ κι εἶναι ἑπομένως ἀπροσδιόριστος ὁ σκοπός της, ἂν ἔχει κάποιο, κι ἡ λειτουργία της, ἂν ἀληθεύει ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, μπορεῖ ν' ἀνακαλυφθεῖ μόνο ἂν μελετήσουμε τὶς καταχρήσεις της. Ὅταν εἶναι γνωστὴ ἡ λειτουργία της κι ἡ δικαίωσή της ἔχει ἀποδειχθεῖ ἀπ' τὸ σκοπὸ

της, τότε μόνο μποροῦμε νὰ προσπαθήσουμε ν' ἀνακαλύψουμε τρόπους γιὰ νὰ ἐξαλείψουμε τὶς καταχρήσεις της.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 154-55.

Ὅλοι οἱ πολίτες ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα καὶ τὴν ἴδια ἀξιοπρέπεια μέσα στὸ Κράτος.

Ἂν ἡ φύση τοὺς δημιούργησε μὲ ἄνισες δημιουργικὲς ἱκανότητες, ἐναπόκειται στὴ φύση τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στοὺς νόμους, νὰ περιορίσουν πρακτικὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἀνισότητας, προσφέροντας σὲ ὅλους τὶς ἴδιες ἐγγυήσεις καί, ὅσο τὸ δυνατὸ περισσότερο, τὴν ἴδια μόρφωση. Ἀλλὰ ἡ ἰδιοκτησία ἐμποδίζει αὐτὴ τὴν ἐπιθυμητὴ διαδικασία μὲ τὶς συνεχεῖς μεταβιβάσεις της καὶ τὴ δημιουργία μονοπωλιακῶν προνομίων. Σὰν ἀποτέλεσμα, ἡ ἰδιοκτησία θεωρεῖται σὰν ἕνα ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἰσότητα καὶ τοποθετεῖται, ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, χαμηλότερα ἀπ' ὅ,τι ἡ νομή.

(1863-64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 146.

Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἀπ' τὴ φύση της ἐντελῶς ἀδιάφορη γιὰ τὴ δομὴ τῆς ἐξουσίας, οὔτε εἶναι μοναρχική, δημοκρατική, ἀριστοκρατική, συνταγματικὴ ἢ δεσποτική. Ἐκεῖνο ποὺ θέλει εἶναι νὰ ἔχει κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της τὸ κράτος, τὸ πολιτικὸ σῶμα καὶ τὴν κυβέρνηση νὰ λειτουργεῖ διαμέσου αὐτῆς καὶ γιὰ χάρη της, στὴ διάθεσή της καὶ γιὰ ὄφελός της. . .

Πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ κυβέρνηση πρέπει νἆναι δημιούργημα καὶ δοῦλος τῆς ἰδιοκτησίας, διαφορετικὰ θὰ καταστραφεῖ. Καμιὰ ἐξουσία δὲν μπορεῖ νὰ τῆς ἀντισταθεῖ, καμιὰ ἱερὴ δυναστεία δὲν ὑπάρχει γι' αὐτή, κανένα ἀπαραβίαστο σύνταγμα. . .

Ξέρουμε τί συνέβηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης: ἀναγκαστικὴ πώληση ἢ κατάσχεση τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς γῆς ἡ μετατροπή της σὲ ἰδιοκτησίες ἐλεύθερες ἀπὸ φεουδαλικοὺς φόρους — ποὺ πραγματικὰ καταργήθηκαν. Ὁ νόμος τῆς πρωτογέννειας καταργήθηκε. Ἀπούλητα φέουδα μετατράπηκαν σὲ ἐλεύθερες κτηματικὲς ἰδιοκτησίες. Νὰ τί ἔκανε τὴ Γαλλία μιὰ δημοκρατία.

Στὰ 1799, ἡ ἰδιοκτησία στὴ νέα της μορφὴ ἐπιβλήθηκε μ' ἕ-

να πραξικόπημα καὶ κατάργησε τὴ δημοκρατία. Δεκατέσσερα χρόνια ἀργότερα, δυσαρεστημένη μὲ τὸν Αὐτοκράτορα ποὺ τὴν κρατοῦσε κάτω ἀπὸ ἔλεγχο, ἐγκατέλειψε τὸ Ναπολέοντα κι ἔβαλε τέλος στὴν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία. Ἡ ἰδιοκτησία ἦταν ἐκείνη ποὺ στὰ 1836 προκάλεσε τὴν πτώση τοῦ Κάρολου τοῦ 10ου καὶ τοῦ Λουσαν διχασμένοι, ἐνῶ ἡ μεσαία τάξη ἢ μικροϊδιοκτῆτες, ἦταν ἑτοιδοδίκου Φίλιππου στὰ 1848. Οἱ μεγαλοαστοὶ ἢ μεγαλοϊδιοκτῆτες ἤμη νὰ ἐξεγερθεῖ. Μιὰ χούφτα Δημοκρατικοί, ἀκολουθούμενοι ἀπὸ μιὰ μερίδα τοῦ κοινοῦ λαοῦ, ἦταν ἐκεῖνοι ποὺ τακτοποίησαν τὴν ὑπόθεση. Ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ ἔφυγε ἀπ' τὴ μέση ὁ Λουδοβίκος Φίλιππος, ἡ ἐξουσία θὰ ἔπρεπε λογικὰ νἄναι στὰ χέρια τῶν Δημοκρατικῶν. Ἡ λογικὴ ὅμως δὲν ἐπικρατεῖ πάντοτε... Ἡ ἰδιοκτησία, ἡ ὁποία γιὰ μιὰ στιγμὴ εἶχε αἰφνιδιαστεῖ, ἔκανε πάλι σύντομα τὴν ἐμφάνισή της κι ἀνέτρεψε τὴ Δημοκρατία γιὰ δεύτερη φορά. Ἀφοῦ ὁ ἁπλὸς λαὸς δὲν διέθετε τίποτα, ἡ δημοκρατία στηριζόταν στὸ κενό. Τὸ πραξικόπημα τῆς 2ας τοῦ Δεκέμβρη, ὅπως κι ἐκεῖνο τῆς 18ης Μπρυμαίρ (4) εἶχε ἐπιτυχία γιατὶ ὑποστηριζόταν ἀπ' τὴν ἰδιοκτησία. Ὁ Λουδοβίκος Ναπολέων ἁπλῶς πρόβλεψε τὶς ἐπιθυμίες τῆς ἀστικῆς τάξης κι ἦταν διπλὰ σίγουρος γιὰ τὴν ἐπιτυχία, ἀφοῦ ὁ κοινὸς λαὸς ἔβλεπε σ' αὐτὸν τὸν προστάτη του ἀπ' τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ἀστῶν.

Ἐπομένως εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἰδιοκτησία καθαυτὴ δὲν ὀφείλει ὑποταγὴ σὲ καμιὰ συγκεκριμένη μορφὴ κυβέρνησης καὶ δὲν δεσμεύεται ἀπὸ κανένα δυναστικὸ ἢ νομικὸ δεσμό. Ἡ πολιτική της μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ σὲ μιὰ μόνο λέξη: ἐκμετάλλευση ἢ ἀκόμα κι ἀναρχία. Ἀποτελεῖ τὸν φοβερώτερο ἐχθρὸ καὶ πιὸ ὕπουλο σύμμαχο κάθε μορφῆς ἐξουσίας. Κοντολογῆς, στὴ σχέση της μὲ τὸ Κράτος, κατευθύνεται ἀπὸ μιὰ μόνο ἀρχή, ἕνα συναίσθημα, μιὰ ἔγνοια: τὴν ἰδιοτέλεια ἢ ἐγωισμό...

Νὰ γιατὶ ὅλες οἱ κυβερνήσεις, ὅλες οἱ οὐτοπίες κι ὅλες οἱ Ἐκκλησίες δὲν ἐμπιστεύονται τὴν ἰδιοκτησία, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τὸ Λυκοῦργο καὶ τὸν Πλάτωνα, οἱ ὁποῖοι ἀπαγόρευσαν τὴν ἰδιοκτησία — ὅπως καὶ τὴν ποίηση — στὶς δημοκρατίες τους ἢ τοὺς Καίσαρες, δημοφιλεῖς ἡγέτες ποὺ κατασπατοῦσαν μόνο γιὰ ν' ἀποκτήσουν ἰδιοκτησία καὶ παραβίαζαν τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν μόλις γίνονταν δικτάτορες...

Στὸ φῶς ὅλων αὐτῶν τῶν γεγονότων, μποροῦμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ ἰδιοχτησία εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἐπαναστατικὴ δύναμη ποὺ ὑπάρχει, μὲ μιὰ ἀπαράμιλλη ἱκανότητα νὰ ἀντιτίθεται στὴν ἐξουσία. . .

Ἀκόμα κι ἂν ἔχει τὸ πιὸ ὀρθολογικὸ Σύνταγμα κι ἂν εἶναι ἐξαιρετικὰ φιλελεύθερο καὶ καλοπροαίρετο, τὸ Κράτος εἶναι ἀκαταμάχητα ἰσχυρὸ κι ἱκανὸ νὰ καταστρέψει ὁ,τιδήποτε γύρω του, ἂν δὲν ἐξισορροπεῖται ἀπὸ κάποια ἄλλη δύναμη. Ποιὰ ἄλλη δύναμη εἶναι διαθέσιμη; Ὁλόκληρη ἡ δύναμη τοῦ Κράτους ἔγκειται στὴν ὑποστήριξη ποὺ δέχεται ἀπ' τοὺς πολίτες του. Τὸ Κράτος εἶναι ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν γενικῶν συμφερόντων. Ὑποστηρίζεται ἀπ' τὴ γενικὴ θέληση κι ὑποβοηθεῖται ἀπ' τὴ συνισταμένη τῆς δύναμης ὅλων τῶν μελῶν του. Ποιὰ δύναμη θὰ μποροῦσε νὰ ἐξισορροπήσει ἱκανοποιητικὰ τὴν τεράστια δύναμη τοῦ Κράτους; Μόνο μιὰ ὑπάρχει: ἡ ἰδιοχτησία. Οἱ ἑνωμένες δυνάμεις τῆς ἰδιοχτησίας θ' ἀποτελοῦσαν πραγματικὰ μιὰ δύναμη ποὺ θἆταν ἴση μὲ τὴ δύναμη τοῦ Κράτους. Θὰ μποροῦσαν νὰ μᾶς ρωτήσουν γιατὶ ἡ νομὴ ἢ ἡ φεουδαλικὴ ἰδιοχτησία δὲν μποροῦσαν νὰ χρησιμεύσουν σὰν ἀντίβαρο. Ὁ λόγος εἶναι: πὼς ἡ νομὴ καὶ τὸ φέουδο εἶναι Κρατικοὶ θεσμοὶ κι ἑπομένως ἀφοῦ κάθε μιὰ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ Κράτους, δὲν μποροῦν ν' ἀντιταχθοῦν στὸ κράτος ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ὑποστηρίζουν. Τὸ βάρος τους πέφτει ἀπὸ τὴν ἴδια μεριὰ τῆς ζυγαριᾶς κι ἔτσι δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν ἰσορροπία, ἀλλὰ νὰ προσθέσουν μόνο περισσότερη βαρύτητα στὴν κυβερνητικὴ ἐξουσία...

Γιὰ νὰ μπορεῖ μιὰ δύναμη νὰ ὑποχρεώσει κάποια ἄλλη νὰ τὴ σέβεται, ἡ κάθε μιὰ θὰ πρέπει νἆναι ἀνεξάρτητη ἀπ' τὴν ἄλλη. Θὰ πρέπει νἆναι δυὸ ξεχωριστὲς δυνάμεις, ὄχι μιά. Γιὰ νὰ ὑπολογίζεται λοιπὸν ὁ πολίτης σ' ὁ,τιδήποτε συμβαίνει μέσα στὸ Κράτος, ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία δὲν εἶναι ἀρκετή. Ἡ ἀτομικότητά του, ὅπως κι ἡ ἀτομικότητα τοῦ Κράτους, θὰ πρέπει νὰ βασίζεται σὲ κάτι ὑλικό, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ κατέχει ἀπόλυτα, ὅπως ἀκριβῶς τὸ Κράτος κατέχει ἀπόλυτα τὴν δημόσια περιουσία. Ἡ ἀτομικὴ ἰδιοχτησία προσφέρει αὐτὴ τὴ βάση.

Ἡ κυριώτερη λειτουργία τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας μέσα στὰ πλαίσια τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, θἆναι νὰ ἐνεργεῖ σὰν ἀντίβαρο στὴν Κρατικὴ ἐξουσία καὶ κάνοντας αὐτὸ νὰ διασφαλίζει τὴν ἐλευ-

θερία τοῦ ἀτόμου. Ἂν ἡ λειτουργία αὐτὴ κατασταλεῖ ἤ, γιὰ νὰ τὸ θέσω μὲ κάποιο ἄλλο τρόπο (ποὺ οὐσιαστικὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα), ἂν ἡ ἰδιοκτησία πάψει πιὰ νἄναι τόσο ἀπόλυτη, στὸ βαθμὸ ποὺ τὴν ἔχουμε δεῖ νὰ εἶναι, ἂν αὐτὸ πάψει πιὰ νἄναι τὸ χαρακτηριστικό της γνώρισμα, ἂν τῆς ἐπιβληθοῦν περιορισμοὶ κι ἂν κηρυχθεῖ ἀμεταβίβαστη ἢ ἀδιαίρετη, τότε χάνει ἄμεσα τὴ δύναμή της καὶ παύει πιὰ νὰ ἔχει ὁποιαδήποτε βαρύτητα. Ξαναγίνεται ἁπλῶς μιὰ χορηγία ἢ μιὰ ἀβέβαιη κατοχή. Ἀποτελεῖ μιὰ φεουδαρχικὴ ἐξάρτηση τῆς κυβέρνησης, ἀνίκανη νὰ δράσει ἐνάντια σ' αὐτή.

Ἑπομένως, ὑπάρχει μιὰ σύγκρουση ἀνάμεσα στὰ ἀπόλυτα δικαιώματα τοῦ Κράτους καὶ τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα τοῦ Ἰδιοκτήτη.

(1863 - 64) «Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας», σελ. 131, 134-38.

'Αποσπάσματα ἀπὸ τὴ γενικὴ ἰδέα τῆς ἐπα νάστασης στὸ 19ο αἰῶνα

Οἱ αἰτίες τῆς Ἐπανάστασης

Ὑπάρχει μιὰ γνώμη ποὺ ὑποστηρίζεται σήμερα, τόσο ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ προχωρημένες ἀντιλήψεις, ὅσο κι ἀπὸ συντηρητικούς, πὼς μιὰ ἐπανάσταση μπορεῖ νὰ σταματήσει, νὰ κατασταλεῖ, νὰ ἀποπροσανατολιστεῖ ἢ νὰ διαστρεβλωθεῖ, ἂν ὑποστεῖ μιὰ ἐπίθεση στὶς ἀπαρχές της. Ὅτι μόνο δυὸ πράγματα χρειάζονται γι' αὐτό, διορατικότητα καὶ δύναμη. . .

Κατὰ συνέπεια ἡ Ἀντίδραση, τὸ σπέρμα τοῦ δεσποτισμοῦ, βρίσκεται μέσα στὴν καρδιὰ ὅλων. Ἐκδηλώνεται στὰ δυὸ ἄκρα τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντα. . .

Νὰ σταματήσει μιὰ ἐπανάσταση! Δὲν φαίνεται αὐτὸ σὰ μιὰ ἀπειλὴ ἐνάντια στὴν πρόνοια, μιὰ πρόκληση ποὺ ἐχσφενδονίζεται ἐνάντια στὴν ἄκαμπτη Μοίρα, μὲ μιὰ λέξη, ὁ μεγαλύτερος παραλογισμὸς ποὺ μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε; Ἐμποδεῖστε ἕνα ἀντικείμενο ποὺ πέφτει, τὴ φωτιὰ νὰ καίει, τὸν ἥλιο νὰ λάμπει!

Ἡ ἐπανάσταση ἀποτελεῖ μιὰ δύναμη τὴν ὁποία δὲ μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει καμιὰ δύναμη, θεϊκὴ ἢ ἀνθρώπινη, ἡ φύση τῆς ὁποίας ἐνισχύεται κι ἀναπτύσσεται ἀπ' τὴν ἴδια ἀκριβῶς τὴν ἀντίσταση ποὺ ἀντιμετωπίζει. . . Ἡ ἐπανάσταση ποτὲ δὲν ἐγκαταλείπεται γιὰ τὸν ἁπλὸ λόγο ὅτι ποτὲ δὲν ἔχει τὸ ἄδικο μὲ τὸ μέρος της.

Κάθε ἐπανάσταση ἐκδηλώνεται πρῶτα σὰ λαικὴ διαμαρτυρία, μιὰ καταγγελία ἐνάντια σὲ μιὰ φαύλη κατάσταση πραγμάτων, ποὺ

οἱ φτωχοὶ εἶναι πάντοτε οἱ πρῶτοι ποὺ θὰ τὴν αἰσθανθοῦν. Ἡ ἐξέγερση εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴ φύση τῶν μαζῶν, ἐκτὸς ἂν στρέφεται ἐνάντια σὲ κεῖνο ποὺ τὶς πληγώνει, ὑλικὰ ἢ ἠθικά.

Ὁ κυρίαρχος κανόνας

Ποιός εἶναι ὁ κανόνας ποὺ κυριαρχεῖ στὴν ὑπάρχουσα κοινωνία; Ὁ καθένας μὲ τὸν ἑαυτό του, ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του, Θεὸς καὶ Τύχη γιὰ ὅλους. Τὸ προνόμιο ποὺ προκύπτει ἀπ' τὴν τύχη, ἀπὸ μιὰ ἐμπορικὴ ἐπιτυχία, ἀπὸ ὁποιαδήποτε ριψοκίνδυνη μέθοδο προσφέρει ἡ χαοτικὴ κατάσταση τῆς βιομηχανίας. ἀποτελεῖ τότε ἕνα ζήτημα πρόνοιας, ποὺ ὅλοι πρέπει νὰ σέβονται..

Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ποιός εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς κυβέρνησης; Νὰ ἀποφασίζει καὶ νὰ διασφαλίζει τὸν καθένα προσωπικά, τὴ βιομηχανία του, τὴν ἰδιοκτησία του. Ἀλλὰ ἂν ἀπ' τὴν ἀναγκαιότητα τῶν πραγμάτων, ἡ ἰδιοκτησία, τὰ πλούτη κι οἱ ἀνέσεις πηγαίνουν ὅλα ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ κι ἡ φτώχεια ἀπ' τὴν ἄλλη, εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ κυβέρνηση ἔχει δημιουργηθεῖ γιὰ νὰ ὑπερασπίζει τοὺς πλούσιους ἐνάντια στοὺς φτωχούς.

Ἡ καταγωγὴ τῆς Κυβέρνησης.

Ἡ πεῖρα δείχνει, πραγματικά, ὅτι παντοῦ καὶ πάντοτε ἡ κυβέρνηση ἔχει ταχθεῖ μὲ τὸ μέρος τῶν πιὸ πλούσιων καὶ πιὸ μορφωμένων τάξεων. . . κι ἀντὶ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα ὅλων, ἐργάζεται ἐπίμονα γιὰ νὰ τὴν καταστρέψει, χάρη στὴ φυσική της προδιάθεση ἀπέναντι στὸ προνόμιο.

Ἡ Ἄμεση νομοθεσία, ἡ ἄμεση κυβέρνηση, εἶναι πανάρχαια ψέματα, ποὺ προσπαθοῦν μάταια ν' ἀνανεωθοῦν. Ἄμεση ἢ ἔμμεση, ἁπλὰ ἢ πολύπλοκα, τὸ νὰ κυβερνᾶς τοὺς ἀνθρώπους θὰ σημαίνει πάντοτε νὰ ἐξαπατᾶς τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι πάντοτε ὁ ἄνθρωπος ποὺ διατάζει τὸν ἄνθρωπο, ἐκεῖνος ποὺ σκοτώνει τὴν ἐλευθερία.

Τί εἶναι ἡ Κυβέρνηση;

Ὢ ἀνθρώπινη προσωπικότητα! Πῶς γίνεται καὶ σύρθηκες μέσα σ' αὐτὴ τὴν προστυχιὰ ἑξῆντα ὁλόκληρους αἰῶνες; Ἀποκαλεῖς τὸν ἑαυτό σου ἱερὸ καὶ καθαρὸ ἀλλὰ δὲν εἶσαι παρὰ μόνο ἡ πόρνη, τὸ κορόϊδο, ὁ γελωτοποιὸς τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν μισθοφόρων στρατιωτῶν σου. Τὸ ξέρεις αὐτὸ καὶ τὸ ἀνέχεσαι!

Σὲ ΚΥΒΕΡΝΟΥΝ σημαίνει σὲ ἐπιτηροῦν, σὲ ἐποπτεύουν, σὲ χαφιεδίζουν, σὲ νομοθετοῦν, σὲ ρυθμίζουν, σὲ περιχαρακώνουν, σὲ διαπαιδαγωγοῦν, σοῦ κάνουν κατήχηση, σὲ ἐλέγχουν, σὲ κοστολογοῦν, σὲ ἀποτιμοῦν, σὲ μετροῦν, σέ διοικοῦν ὄντα ποὺ δὲν ἔχουν οὔτε τὸ δικαίωμα, οὔτε τὴ γνώση, οὔτε τὴν ἀρετὴ γι' αὐτό.

Σὲ ΚΥΒΕΡΝΟΥΝ σημαίνει, σὲ κάθε ἐπιχείρηση, σὲ κάθε συναλλαγή, σὲ κάθε κίνηση, σὲ σημειώνουν, σὲ καταγράφουν, σὲ ἀπογράφουν, σὲ ζυγίζουν, σὲ ταξινομοῦν, σὲ φορολογοῦν, σὲ ὑποσημειώνουν, σὲ ἐμποδίζουν, σὲ μετασχηματίζουν, σὲ ἀναστηλώνουν, σὲ διορθώνουν. Σημαίνει μὲ τὸ πρόσχημα τῆς δημόσιας ὠφέλειας καὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, νὰ σὲ καταχωροῦν, νὰ σὲ ἐξαγοράζουν, νὰ σὲ ἐκμεταλλεύονται, νὰ σὲ γδύνουν, νὰ σὲ συμπιέζουν, νὰ σὲ μυστικοποιοῦν, νὰ σὲ κλέβουν· κι ἔπειτα μὲ τὴν παραμικρὴ ἀντίσταση, μὲ τὴν παραμικρὴ διαμαρτυρία, νὰ σὲ καταδιώκουν, νὰ σὲ προπηλακίζουν, νὰ σὲ ταλανίζουν, νὰ σὲ κυνηγοῦν, νὰ σὲ λοιδωροῦν, νὰ σὲ ἀνασκολπίζουν, νὰ σὲ ἀφοπλίζουν, νὰ σὲ δένουν χειροπόδαρα, νὰ σὲ ρίχνουν φυλακή, νὰ σὲ τουφεκίζουν, νὰ σὲ πυροβολοῦν, νὰ σὲ δικάζουν, νὰ σὲ καταδικάζουν, νὰ σὲ θυσιάζουν, νὰ σὲ πουλοῦν, νὰ σὲ προδίδουν καί, σὰν ἀποκορύφωμα, νὰ σὲ ἐμπαίζουν, νὰ σὲ χλευάζουν, νὰ σὲ ξεφτελίζουν, νὰ σὲ βασανίζουν, νὰ σὲ ἀτιμάζουν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐξουσία, αὐτὴ εἶναι ἡ δικαιοσύνη της, αὐτὴ εἶναι ἡ ἠθική της! Καὶ νὰ σκεφθεῖς ὅτι ὑπάρχουν ἀνάμεσά μας δημοκράτες ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ κυβέρνηση ἔχει κι ὁρισμένα καλὰ — σοσιαλιστὲς ποὺ ὑποστηρίζουν αὐτὴ τὴν προστυχιὰ στ' ὄνομα τῆς Ἐλευθερίας, τῆς Ἰσότητας καὶ Ἀδελφότητας — προλετάριοι ποὺ ἀναγγέλλουν τὴν ὑποψηφιότητά τους γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας! Τί ὑποκρισία!

Σκέψεις πάνω στό συγκεντρωτισμό καί στόν Κομμουνισμό.

Ἡ ὑπαλληλοκρατία ὠθεῖ στόν Κρατικό Κομμουνισμό, στήν ἀπορρόφηση κάθε τοπικῆς κι ἀτομικῆς ζωῆς ἀπ' τό διοικητικό μηχανισμό, στήν καταστροφή κάθε ἐλεύθερης σκέψης. Ὅλος ὁ κόσμος ζητᾶ τή στέγασή του κάτω ἀπ' τή σκέπη τῆς ἐξουσίας, ζητᾶ νά ζήσει σέ βάρος τοῦ δημόσιου.

Μέ τή συνεχή ἐπέκταση τῆς συγκεντροποίησης... τά πράγματα ἔφθασαν σέ τέτοιο σημεῖο ὥστε ἡ κοινωνία κι ἡ κυβέρνηση δέν μποροῦν πιά νά ζήσουν μαζί. Δέν ὑπάρχει τίποτα, ἀπολύτως τίποτα μέσα στό Κράτος, ἀπ' τήν κορυφή ὡς τή βάση τῆς γραφειοκρατίας, πού νά μήν ἀποτελεῖ κατάχρηση πού πρέπει νά ἐξαλειφθεῖ, παρασιτισμό πού πρέπει νά ἐξαφανιστεῖ, ὄργανο κυριαρχίας πού πρέπει νά καταστραφεῖ. Καί μᾶς μιλᾶτε γιά διατήρηση τοῦ Κράτους, γιά αὔξηση τῆς ἁρμοδιότητας τοῦ Κράτους, γιά περισσότερη ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας τοῦ Κράτους! Καί λέτε κατόπιν ὅτι εἶστε ἐπαναστάτης! ..

Τό κομμουνιστικό σύστημα, κυβερνητικό, δικτατορικό, αὐταρχικό, δογματικό, ξεκινᾶ ἀπ' τήν ἀρχή ὅτι τό ἄτομο ὑπάγεται οὐσιαστικά στήν κοινότητα. Σάν στρατός πού κυρίεψε τά κανόνια τοῦ ἐχθροῦ, ὁ κομμουνισμός δέν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπ' τό νά στρέφει ἐνάντια στό στρατό τῶν ἰδιοκτητῶν τό πυροβολικό του. Δέν εἶναι τίποτα ἄλλο παρά μιά συγκροτημένη δημοκρατία, ἐπιφανειακά βασιζόμενη στή δικτατορία τῶν μαζῶν, ἀλλά ὅπου οἱ μάζες δέν ἔχουν ἀπ' τήν ἐξουσία παρά ὅ,τι χρειάζεται γιά τή διασφάλιση τῆς καθολικῆς δουλείας, σύμφωνα μέ τίς παρακάτω φόρμουλες, πού ἔχουν παρθεῖ ἀπ' τόν παλιό δεσποτισμό:

Ἀδιαίρετο τῆς ἐξουσίας,

Ἀπορροφητική συγκεντροποίηση,

Συστηματική καταστροφή κάθε ἀτομικῆς, συντεχνιακῆς καί τοπικῆς σκέψης, θεωρημένης σάν διασπαστικῆς,

Ἱεροεξεταστικοῦ τύπου ἀστυνομία.

Ο! «ἐξουσιαστικοί» σοσιαλιστές ἀποσκοποῦν σέ μιά «ἐπανάσταση ἀπό τά πάνω». Ὑποστηρίζουν ὅτι μετά τήν Ἐπανάσταση θά πρέπει νά συνεχιστεῖ τό Κράτος. Διατηροῦν καί ἐπεκτείνουν

τὸ Κράτος, τὴν ἐξουσία, τὴν κυβέρνηση. Τὸ μόνο ποὺ κάνουν εἶναι ν' ἀλλάζουν τὶς ὀνομασίες. . . . Σὰν ν' ἀρκεῖ ἡ ἀλλαγὴ τῶν λέξεων γιὰ ν' ἀλλάξουν τὰ πράγματα! Ἡ κυβέρνηση εἶναι ἀπ' τὴ φύση της ἀντεπαναστατική. . . Βάλτε στὴν ἐξουσία ἀκόμα καὶ τὸν ἅγιο Βικέντιο: θὰ γίνει Γκιζὼ ἢ Ταλλεϋράνδος. . .

Ὅπως ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι τὸ πρωταρχικὸ γεγονὸς τῆς ἀνθρωπινότητας, ἔτσι κι ἡ συνένωση ὁ συμπληρωματικός της ὅρος. Οἱ ἄλλοι, θεωρώντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀξία παρὰ μέσα ἀπ' τὴν κοινωνία. . . τείνουν ν' ἀπορροφήσουν τὸ ἄτομο στὴν κοινότητα. Τέτοιο εἶναι τὸ κομμουνιστικὸ σύστημα, ἡ παρακμὴ τῆς προσωπικότητας στὸ ὄνομα τῆς κοινωνίας εἶναι... τυραννία, μιὰ μυστικὴ κι ἀνώνυμη τυραννία· δὲν εἶναι συνένωση... Ἡ κοινωνία θ' ἀποστερηθεῖ τὴ ζωτικὴ τῆς ἀρχὴ ὅταν ἀπογυμνώσει τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα ἀπ' τὰ προνόμιά της.

Οἱ νόμοι κι ὁ προλετάριος

Νόμοι γιὰ κεῖνον ποὺ σκέπτεται γιὰ τὸν ἴδιο καὶ ποὺ ὀφείλε ν' ἀπολογεῖται μόνο γιὰ τὶς δικές του πράξεις; νόμοι γιὰ κεῖνον ποὺ θέλει νἆναι ἐλεύθερος κι αἰσθάνεται πὼς εἶναι ἀντάξιος τῆς ἐλευθερίας; Εἶμαι ἕτοιμος νὰ διαπραγματευτῶ, ἀλλὰ δὲν θέλω νόμους. Δὲν ἀναγνωρίζω κανένα ἀπ' αὐτούς: διαμαρτύρομαι ἐνάντια σὲ κάθε διαταγὴ ποὺ πιθανὸν κάποια δύναμη νὰ θέλει νὰ ἐπιβάλλει στὴν ἐλεύθερη θέλησή μου, λόγω κάποιας ὑποτιθέμενης ἀνάγκης. Νόμοι! Ξέρουμε τί εἶναι καὶ τί ἀξίζουν! Ἱστοὶ ἀράχνης γιὰ τὸν πλούσιο κι ἰσχυρό, ἀτσαλένιες ἁλυσσίδες γιὰ τὸν ἀνίσχυρο καὶ φτωχό, δίχτυα ψαρέματος στὰ χέρια τῆς κυβέρνησης.

Ὅ,τι κι ἂν εἶναι, ἀκοῦστε, ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας, τὰ λόγια τοῦ παραγωγοῦ, τοῦ προλετάριου, τοῦ σκλάβου, ἀπ' τὸν ὁποῖο περιμένετε νὰ ἐξαναγκαστεῖ νὰ δουλέψει γιὰ σᾶς: δὲ ζητῶ οὔτε τ' ἀγαθά, οὔτε τὰ χρήματα κανενὸς καὶ δὲν εἶμαι διατεθειμένος νὰ ἐπιτρέψω νὰ γίνει βορρὰ ὁποιουδήποτε τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας μου. Ἐπιθυμῶ ἐπίσης τὴν τάξη, ὅσο καὶ κεῖνοι ποὺ τὴν διαταράσσουν συνεχῶς μὲ τὴν ὑποτιθέμενη κυβέρνησή τους, ἀλλὰ τὴ θέλω σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐλεύθερης ἐκλογῆς μου, μιὰ προϋπόθεση τῆς ἐργασίας

μου, ἕνα νόμο τῆς λογικῆς μου. Δὲ θὰ ὑποταχθῶ σ' αὐτὴν ὅταν προέρχεται ἀπ' τὴ θέληση κάποιου ἄλλου καὶ μοῦ ἐπιβάλλει τὴ θυσία καὶ τὴν ὑποταγὴ σὰν προκαταρκτικοὺς ὅρους.

Ἡ ἐλευθερία κι ἡ πολιτική.

Ἡ ἐλευθερία, ἡ ἰσότητα, ἡ πρόοδος, μὲ ὅλες τὶς στομφώδεις τους συνέπειες, εἶναι γραμμένες στὰ κείμενα τῶν συνταγμάτων καὶ τῶν νόμων. Δὲν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος ἀπ' αὐτὲς μέσα στοὺς θεσμούς. Ἡ πανάρχαια ἱεραρχία τῶν τάξεων ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἕνα χυδαῖο φεουδαρχισμό, ποὺ βασίζεται πάνω στὴν ἐμπορευματικὴ καὶ βιομηχανικὴ τοκογλυφία. Μέσα ἀπὸ ἕνα χάος συμφερόντων, ἕνα γενικευμένο ἀνταγωνισμὸ ἀρχῶν, μιὰ ἐξαχρείωση τοῦ νόμου, οἱ καταχρήσεις ἔχουν ἀλλάξει τὴν προσωπίδα ποὺ ἔφεραν πρὶν ἀπ' τὴν ἐπανάσταση τοῦ '89, γιὰ νὰ υἱοθετήσουν μιὰ διαφορετικὴ μορφὴ ὀργάνωσης. Δὲν ἐλαττώθηκαν οὔτε ἀπὸ ἄποψη ἀριθμοῦ οὔτε ἀπὸ ἄποψη βαρύτητας. Ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἀπορροφηθήκαμε μὲ τὴν πολιτική, λησμονήσαμε ἐντελῶς τὴν κοινωνικὴ οἰκονομία. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἦταν ποὺ τὸ ἴδιο τὸ δημοκρατικὸ κόμμα, ὁ κληρονόμος τῆς πρώτης ἐπανάστασης, κατέληξε νὰ προσπαθεῖ νὰ μεταρρυθμίσει τὴν κοινωνία καθιερώνοντας τὴν πρωτοβουλία τοῦ Κράτους, νὰ δημιουργήσει θεσμοὺς μὲ τὴ βοήθεια τῆς γόνιμης ἀποτελεσματικότητας τῆς Ἐξουσίας· κοντολογῆς, νὰ διορθώσει μία κατάχρηση μὲ μιὰ ἄλλη.

Μὲ τὸ νἄναι ὅλα τὰ μυαλὰ ἀπορροφημένα μὲ τὴν πολιτική, ἡ Κοινωνία ἐπαναλαμβάνει ἕνα κύκλο σφαλμάτων, ἐξωθώντας τὸ κεφάλαιο σὲ μιὰ πιὸ συνθλιπτικὴ συσσώρευση, τὸ Κράτος σὲ μιὰ ἐπέκταση τῶν προνομίων του, γίνεται δηλαδὴ ὁλοένα καὶ πιὸ τυραννικό, τὶς ἐργαζόμενες τάξεις σ' ἕνα ἀνεπανόρθωτο ἐκφυλισμό, σωματικά, ἠθικὰ καὶ πνευματικά.

Ἂν οἱ ἄνθρωποι γίνουν νομοθέτες, τί χρειάζονται οἱ ἀντιπρόσωποι; Ἂν οἱ ἄνθρωποι αὐτοκυβερνῶνται, τί χρειάζονται οἱ ὑπουργοί; Ἂν τοὺς δώσουμε τὸν ἔλεγχο, τί θὰ γίνει ἡ ἐξουσία μας;

Τὰ Κοινωνικὰ Συστήματα.

Τὰ συστήματα ἀφθονοῦν. Τὰ προγράμματα πέφτουν σὰ βροχή. Ὁ ἕνας θὰ ὀργάνωνε τὰ ἐργοστάσια, κάποιος ἄλλος τὴν κυβέρνηση, στὴν ὁποία ἔχει μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη. . . Ἔτσι ἡ σχολὴ τοῦ Σαὶν Σιμόν, ξεπερνώντας τὴν ἰδέα τοῦ ἱδρυτή της, δημιούργησε ἕνα σύστημα. Ὁ Φουριὲ δημιούργησε ἕνα σύστημα, ὁ Ὄουεν ἕνα σύστημα, ὁ Καμπὲ ἕνα σύστημα, ὁ Πιὲρ Λεροὺ ἕνα σύστημα, ὁ Λουὶ Μπλὰν ἕνα σύστημα, ὅπως κι ὁ Μπαμπέφ, ὁ Τόμας Μόρ, ὁ Καμπανέλλα, ὁ Πλάτωνας κι ἄλλοι πρὶν ἀπ' αὐτούς, οἱ ὁποῖοι, ὁ καθένας ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ μόνο ἀρχή, δημιούργησαν συστήματα. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ συστήματα, ποὺ ἦταν ἀνταγωνιστικὰ ἀνάμεσά τους, ἀντιτίθονται ἐξίσου στὴν πρόοδο. Ἄστε τὴν ἀνθρωπότητα νὰ χαθεῖ γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι ὁ κανόνας! Αὐτὸ εἶναι τὸ σύνθημα τῶν Οὐτοπιστῶν, ὅπως κι ὅλων τῶν φανατικῶν κάθε ἐποχῆς.

Ὁ σοσιαλισμός, στὰ χέρια τέτοιων ἑρμηνευτῶν, ἔγινε μιὰ θρησκεία ποὺ πιθανὸν νὰ περνοῦσε, πρὶν ἀπὸ 500 ἢ 600, χρόνια σὰν μιὰ πρόοδο ἀπέναντι στὸν Καθολικισμό, ἀλλὰ ποὺ στὸν 19ο αἰώνα εἶναι ἐλάχιστα ἐπαναστατική.

Μολοντοῦτο, οἱ πρόμαχοι αὐτοί, ἀπὸ κοινοῦ, αἰσθανόμενοι πόσο στείρα εἶναι ἡ ἀρχή τους, πόσο ἀντιτίθεται στὴν ἐλευθερία, πόσο λίγες ἑπομένως πιθανότητες ἔχει γιὰ νὰ γίνει ἀποδεκτὴ σὰν ἡ κυρίαρχη φόρμουλα τῆς ἐπανάστασης, καταβάλλουν τὶς πιὸ ἀπίστευτες προσπάθειες γιὰ νὰ διατηρήσουν αὐτὴ τὴν ἀβέβαιη ἀδελφοσύνη. Ὁ Λουὶ Μπλὰν ἔχει προχωρήσει τόσο πολύ, ὥστε νὰ ἀντιστρέψει τὸ δημοκρατικὸ σύνθημα, λὲς καὶ ἤθελε νὰ ἐπαναστατικοποιήσει τὴν ἐπανάσταση. Δὲ λέει πιά, ὅπως λένε ὅλοι, κι ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ παράδοση:

Ἐλευθερία, Ἰσότητα, Ἀδελφότητα, λέει Ἰσότητα, Ἀδελφότητα, Ἐλευθερία! Σήμερα ἀρχίζουμε μὲ τὴν Ἰσότητα. Πρέπει νὰ πάρουμε τὴν Ἰσότητα σὰν πρωταρχικό μας ὅρο. Θὰ πρέπει νὰ οἰκοδομήσουμε τὴ νέα δομὴ τῆς ἐπανάστασης πάνω σ' αὐτήν. Ὅσο γιὰ τὴν

Ἐλευθερία, αὐτὴ συνάγεται ἀπ' τὴν Ἀ δ ε λ φ ό τ η τ α. Ὁ Λουΐ Μπλὰν ὑπόσχεται τὴν ἐλευθερία μετὰ τὴ συνένωση, ὅπως οἱ παπάδες ὑπόσχονται μετὰ τὸ θάνατο τὸν παράδεισο.

Τὸ ἀφήνω στὴν κρίση σας νὰ σκεφτεῖτε τί εἶδους σοσιαλισμὸς θἄναι ἐκεῖνος ποὺ χρησιμοποιεῖ λογοπαίγνια.

Δ ι κ τ α τ ο ρ ί α.

Ἄστε ἐκείνους οἱ ὁποῖοι, μὲ περισσότερη τιμιότητα παρὰ σύνεση, ἀκολουθώντας τὰ βήματα τοῦ Δαντόν, ξαναζωντανεύουν τὴν πρόταση γιὰ ἄμεση κυβέρνηση, οἱ ὁποῖοι, ξανά, σὰν τὸν Δαντόν, ὑπενθυμίζουν στοὺς ἀνθρώπους τὰ ἀναφαίρετα δικαιώματά τους καὶ φωνάζουν: Ὄ χ ι ἄ λ λ ο ι δ ι κ τ ά τ ο ρ ε ς ! Ὄ χ ι ἄ λ λ ο ι δ ο γ μ α τ ι κ ο ί ! Θυμῆστε τους ὅτι ἡ δικτατορία βρίσκεται στὸ τέλος τῆς θεωρίας τους κι αὐτὸ τὸ Δ ό γ μ α , τὸ ὁποῖο τόσο πολὺ φοβοῦνται, εἶναι τὸ δόγμα τοῦ δίκαια τιμωρημένου προδότη τοῦ Θερμιδώρ. Ἡ ἄμεση κυβέρνηση δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ πασίγνωστη μεταβατικὴ περίοδος, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ λαός, κουρασμένος ἀπ' τὰ πολιτικὰ πρόγράμματα παραδίδεται στὴ δεσποτικὴ κυβέρνηση, ὅπου τὸν περιμένουν οἱ φιλοδοξίες τῶν ἀντιδραστικῶν. Μήπως ἡ σκέψη τῆς δικτατορίας δὲν ἔχει ἤδη, καθὼς γράφω αὐτὲς τὶς γραμμές, ἀπορριφθεῖ ἀπ' τὸ λαὸ καὶ γίνει ἀποδεχτὴ ἀπ' τὸν ἀνυπόμονο καὶ τὸ δειλό;

Ἀ ν α ρ χ ί α

Ἡ ἰδέα τῆς ἀναρχίας εἶχε αὐτὴ τὴν τύχη. Ἀφοῦ ἡ ἀπόρριψη τῆς κυβέρνησης ἔχει ἀνανεωθεῖ μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Φλεβάρη, μὲ νέο πάθος καὶ κάποια ἐπιτυχία, ὁρισμένοι σημαντικοὶ ἄνθρωποι μέσα στὸ δημοκρατικὸ καὶ τὸ σοσιαλιστικὸ κόμμα, τοὺς ὁποίους ἡ ἰδέα τῆς Ἀναρχίας γέμιζε μὲ ἀνησυχία, σκέφτηκαν ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ ἰδιοποιηθοῦν τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ κατευθύνονταν

ἐνάντια στὴν κυβέρνηση καὶ πάνω σ' αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ ἦταν βασικὰ ἀρνητικά, πιθανὸν νὰ ἀποκαταστοῦσαν αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἴδια τὴν ἀμφισβητούμενη ἀρχή, κάτω ἀπὸ ἕνα νέα ὄνομα, καὶ μὲ μερικὲς τροποποιήσεις. Δίχως νὰ ἔχουν πρόθεση, δίχως νὰ τὸ ὑποπτεύονται, οἱ ἔντιμοι αὐτοὶ πολίτες υἱοθέτησαν τὴν τοποθέτηση ἀντεπαναστατῶν, ἀφοῦ μιὰ πλαστογραφία, γιατὶ τελικὰ αὐτὴ ἡ λέξη ἐκφράζει τὴν ἰδέα μου καλύτερα ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη, μιὰ πλαστογραφία, στὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ὑποθέσεις, εἶναι πραγματικὰ ἀντεπανάσταση. . . Νὰ τί εἶναι στὴν πραγματικότητα αὐτὲς οἱ παλινορθώσεις τῆς ἐξουσίας, ποὺ ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ πρόσφατα σὲ ἀνταγωνισμὸ μὲ τὴν 'Αναρχία καὶ ποὺ ἔχουν προσελκύσει τὴν προσοχὴ τοῦ κοινοῦ κάτω ἀπ' τὰ ὀνόματα Ἄμεση Νομοθεσία, Ἄμεση Κυβέρνηση. . .

Ἡ Ἄμεση Νομοθεσία κι ἡ Ἄμεση Κυβέρνηση μοῦ φαίνονται σὰ δυὸ ἀπ' τὰ μεγαλύτερα λάθη στὰ χρονικὰ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. . . τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἐπιχειρήματα ποὺ χρησιμοποιοῦν ἐνάντια στὴν ἔ μ μ ε σ η κυβέρνηση δὲν ἔχουν καμιὰ ἰσχὺ ποὺ νὰ μὴν ἐφαρμόζεται ἐξίσου ἐνάντια στὴν ἄ μ ε σ η κυβέρνηση, ὅτι ἡ κριτική τους γίνεται ἀποδεκτὴ μόνον ὅταν γίνεται: ἀπόλυτη κι ὅτι σταματώντας στὴ μέση τοῦ δρόμου, ἔχουν πέσει στὴν πιὸ λυπηρὴ ἀσυνέπεια. Πάνω ἀπ' ὅλα, πῶς συμβαίνει νὰ μὴν ἔχουν ἀντιληφθεῖ ἔτι ἡ ὑποτιθέμενη ἄμεση κυβέρνησή τους δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ὁ περιορισμὸς τῆς κυβερνητικῆς ἰδέας στὸν παραλογισμό, στὸ μέτρο πού, ἂν διαμέσου τῆς προόδου τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς πολυπλοκότητας τῶν συμφερόντων, ἡ κοινωνία εἶναι ἀναγκασμένη ν' ἀποκρούσει κάθε μορφῆς κυβέρνηση, θἄναι σωστὴ γιατὶ ἡ ἄμεση κυβέρνηση, ἡ μόνη μορφὴ κυβέρνησης ποὺ φαίνεται νἄναι ὀρθολογική, φιλελεύθερη, ἐξισωτική, εἶναι μολοντοῦτο ἀδύνατη. . . Ἡ ἐξουσία εἶναι γιὰ τὴν κυβέρνηση ὅ,τι ἡ σκέψη γιὰ τὴ λέξη, ἡ ἰδέα γιὰ τὸ γεγονός, ἡ ψυχὴ γιὰ τὸ σῶμα. Ἡ ἐξουσία εἶναι ἡ κυβέρνηση στὴ θεωρία, ὅπως ἡ κυβέρνηση εἶναι ἡ ἐξουσία στὴν πράξη. Γιὰ νὰ καταργηθεῖ μιὰ ἀπ' αὐτές, ἂν πρόκειται γιὰ μιὰ ἀληθινὴ κατάργηση, πρέπει νὰ καταργηθοῦν κι οἱ δυό. Παρόμοια, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ ἡ μιὰ ἢ ἡ ἄλλη, ἂν θέλουμε ἡ διατήρηση νἄναι ἀποτελεσματική, θὰ πρέπει νὰ διατηρηθοῦν κι οἱ δυό. . . Ἂν μπορέσετε ν' ἀνασκευάσετε αὐτὸ τὸ δίλημμα, 'Αντιδραστικοί, θἄχετε πλήξει κατάχαρδα τὴν 'Επανάσταση.

'Ο καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας

"Ας φανταστοῦμε τὸν πλοῦτο σὰ μιὰ μάζα ποὺ διατηρεῖται ἀπὸ μιὰ χημικὴ δύναμη σὲ μιὰ μόνιμη κατάσταση συνοχῆς, στὴν ὁποία εἰσχωροῦν συνεχῶς νέα στοιχεῖα μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ συνενώνονται σὲ διαφορετικὲς ἀναλογίες, ἐνῶ παραμένουν σύμφωνα μ' ἕνα ἀμετάβλητο νόμο. Ἡ ἀξία εἶναι ἡ σχέση ἀναλογίας (τὸ μέτρο) τοῦ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο.

'Απ' αὐτὸ προκύπτουν δυὸ πράγματα: πρῶτο, πὼς οἱ οἰκονομολόγοι εἶχαν ἀκολουθήσει ἐντελῶς λαθεμένο δρόμο, προσπαθώντας ν' ἀνακαλύψουν ἕνα πρότυπο ἀξίας στὸ ἀλεῦρι, τὸ χρῆμα, τὸ νοίκι κλπ. καθὼς ἐπίσης κι ὅταν ἔβγαλαν τὸ συμπέρασμα, ὅταν ἔδειξαν ὅτι κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν πρόσφερε ἕνα πρότυπο ἀξίας, πὼς ἡ ἀξία δὲν εἶναι κάτι τὸ χειροπιαστὸ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ. Δεύτερον, πὼς ἡ ἀναλογία τῶν διάφορων ἀξιῶν μπορεῖ νὰ ποικίλει συνεχῶς, ἐνῶ ταυτόχρονα νὰ συνεχίζει νὰ ὑπόκειται σ' ἕνα νόμο, ὁ καθορισμὸς τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὴν ἀπάντηση ποὺ ζητᾶμε. . .

'Υποστηρίζω ἐπομένως, ὅτι σὲ ἀμετάβλητες ἀναλογίες, κάποια δύναμη συνδυάζει τὰ στοιχεῖα τοῦ πλούτου καὶ τὰ μετατρέπει σ' ἕνα ὁμοιογενὲς σύνολο. Κι ἂν ἀκόμα τὰ συστατικὰ στοιχεῖα δὲν ὑπάρχουν στὶς ἀπαιτούμενες ἀναλογίες, μολοντοῦτο ἡ ἕνωση θὰ γίνει, ἀλλὰ ἀντὶ ν' ἀπορροφήσει ὁλόκληρο τὸ ὑλικό, θ' ἀποβάλλει ἕνα μέρος του σὰν ἄχρηστο. Ἡ ἐσωτερικὴ κινητήρια δύναμη ποὺ δημιουργεῖ τὴν ἕνωση καὶ καθορίζει τὴ συνάφεια τῶν διάφορων ὑλικῶν εἶναι, στὴν κοινωνία, ἡ ἀνταλλαγή. Ἡ ἀνταλλαγὴ ἐξετάζεται ἐδῶ ὄχι μόνο μὲ τὴ στοιχειώδη της μορφή, ποὺ ἀναφέρεται

στή σχέση ἀνάμεσα σέ δυό ἀνθρώπους, ἀλλά θεωρεῖται σά συγχώνευση δλων τῶν ἀξιῶν πού παράγονται ἀπ' τήν ἰδιωτική βιομηχανία, σ' ἕνα καί μόνο κοινωνικό πλοῦτο. Τέλος, ὀνομάζω ἀξία τήν ἀναλογία συμμετοχῆς κάθε στοιχείου στό σύνολο καί μ ή - ἀ ξ ί α, τό πλεόνασμα πού παραμένει ἀφοῦ συντελεστεῖ ἡ ἕνωση, στό μέτρο πού αὐτό τό πλεόνασμα δέν μπορεῖ νά συνδυαστεῖ καί ν' ἀνταλλαχθεῖ, ἄν προστεθεῖ μιά ὁρισμένη ποσότητα ἄλλων στοιχείων. . .

Αὐτή ἡ δύναμη, τήν ὁποία ἐξύμνησε μέ τόση εὐφράδεια ὁ Ἄνταμ Σμίθ καί τήν ὁποία εἶχαν παρανοήσει οἱ διάδοχοί του, ἀποδίδοντας ἴση σημασία στό προνόμιο, εἶναι ἡ ΕΡΓΑΣΙΑ. Ἡ ἐργασία ποικίλει τόσο ποσοτικά, ὅσο καί ποιοτικά, ἀπό παραγωγό σέ παραγωγό. Σ' αὐτό μοιάζει μέ ὅλους τούς μεγάλους κανόνες τῆς φύσης καί τούς πιό γενικούς νόμους, πού εἶναι ἁπλοί στή λειτουργία καί τή διατύπωσή τους, ἀλλά ποικίλουν ἀτέλειωτα ἀναφορικά μέ τόν ἀριθμό τῶν συγκεκριμένων αἰτιῶν πού μπορεῖ νά ἔχουν καί τίς ἀτέλειωτες ποικιλίες ἤ μορφές πού μπορεῖ νά πάρουν. Ἡ ἐργασία καί μόνο ἡ ἐργασία εἶναι ἐκείνη πού παράγει δλα τά στοιχεῖα τοῦ πλούτου καί τά συνδυάζει, ὥς τό τελευταῖο μόριο, ἀκολουθώντας ἕνα μεταβλητό ἀλλά συγκεκριμένο νόμο ἀναλογικότητας. Καί τέλος ἡ ἐργασία, σάν κανόνας τῆς ζωῆς, εἶναι ἐκείνη πού ἐνεργοποιεῖ τήν οὐσία τοῦ πλούτου, τό π ν ε ῦ μ α ἐ ν ε ρ γ ο π ο ι ε ῖ τ ή ν ὕ λ η καί καθορίζει τίς ἀναλογίες της.

(1846) «Ἀθλιότητα τῆς Φιλοσοφίας» Ι, σελ. 105-8.

Λέγεται πώς ὁ καπιταλιστής πληρώνει τούς ἐργάτες γιά τήν καθημερινή τους δουλειά. Ἀλλά γιά νάμαστε ἀκριβεῖς, αὐτό πού ἔπρεπε νά εἰπωθεῖ εἶναι ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν ἡμερῶν πού ἔχει πληρώσει εἶναι ἰσοδύναμος μέ τόν ἀριθμό τῶν ἐργατῶν πού ἀπασχολοῦσε κάθε μέρα. Αὐτό σέ καμιά περίπτωση δέ σημαίνει τό ἴδιο πράγμα, ἀφοῦ δέν πλήρωσε τίποτα γιά τήν τεράστια συλλογική δύναμη πού προέρχεται ἀπ' τήν κοινή προσπάθεια τῶν ἐργατῶν, ἤ ἀπ' τό γεγονός ὅτι ἀσχολοῦνται δλοι ταυτόχρονα μέ τό ἴδιο ἀντικείμενο. Διακόσιοι γρεναδιέροι ἔχτισαν τόν ὀβελίσκο τοῦ Λοῦξορ μέσα σέ λίγες ὧρες. Μήπως κανείς νομίζει ὅτι ἕνας ἄνθρωπος θά μποροῦσε νά τά καταφέρει μέσα σέ διακόσιες μέρες; Κι ὅμως στόν προϋπολογι-

σμό τοῦ καπιταλιστῆ τὰ συνολικὰ ἡμερομίσθια θἄταν τὰ ἴδια. Τώρα, καλλιεργώντας ἕνα ἀγριότοπο, χτίζοντας ἕνα σπίτι, ἢ διευθύνοντας ἕνα ἐργοστάσιο, εἶναι σὰ νὰ χτίζεις ἕναν ὀβελίσκο ἢ νὰ μετακινεῖς ἕνα βουνό. Ἡ πιὸ μικρὴ περιουσία, ἡ πιὸ ἀσήμαντη ἐμπορικὴ ἐπιχείρηση, ἡ πιὸ μηδαμινὴ βιομηχανικὴ διαδικασία, ἀπαιτεῖ τὴ συνεργασία μιᾶς τόσο πλατιᾶς ποικιλίας δεξιοτήτων, ποὺ κανένας ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ διαθέτει. Προκαλεῖ κατάπληξη τὸ ὅτι οἱ οἰκονομολόγοι δὲν ἀντιλήφθηκαν αὐτὸ τὸ γεγονός. Ἄς ζυγίσουμε λοιπὸν αὐτὰ ποὺ πῆρε ὁ καπιταλιστὴς κι αὐτὰ ποὺ ἔδωσε . . .

Τί ἐλπίζει νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ἕνας ἄνθρωπος ὅταν ἐκμισθώνει τὶς ὑπηρεσίες του; Τὴν ὑποτιθέμενη ἀνάγκη καὶ θέληση τοῦ ἰδιοκτήτη νὰ τὸν προσλάβει. Ὅπως ἀκριβῶς προηγουμένως, ὁ κοινὸς θνητὸς ὄφειλε τὸ δικαίωμα νομῆς τῆς γῆς του στὴ γενναιοδωρία καὶ καλὴ διάθεση τοῦ φεουδάρχη, ἔτσι καὶ σήμερα ὁ ἐργάτης ὀφείλει τὴν ἐργασία του στὴ καλὴ διάθεση καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐργοδότη καὶ κάτοχου τῆς ἰδιοκτησίας. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀβέβαιη κατάσταση εἶναι ἄδικη ἀφοῦ συνεπάγεται τὴν ἀνισότητα στὴ διαπραγματευτικὴ ἱκανότητα. Τὸ ἡμερομίσθιο τοῦ ἐργάτη σπάνια ξεπερνάει τὰ καθημερινά του ἔξοδα, ἐνῶ ὁ καπιταλιστὴς ἔχει ἐξασφαλίσει τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀσφάλεια γιὰ τὸ μέλλον, ἀπ' τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα παράγει ὁ ἐργάτης.

Τώρα, αὐτὴ ἡ γόνιμη μαγιά, αὐτὴ ἡ σταθερὴ πηγὴ ζωῆς, αὐτὴ ἡ συσσώρευση κεφαλαίου καὶ παραγωγικῶν μέσων, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὀφείλει στὸν παραγωγὸ ὁ καπιταλιστής, ἀλλὰ ποὺ ποτὲ δὲν τὸν πληρώνει γι' αὐτό. Αὐτὴ ἡ δόλια καταλήστευση, εἶναι ποὺ προκαλεῖ τὴ φτώχεια τοῦ ἐργάτη, τὴ χλιδὴ τοῦ τεμπέλη καὶ τὴν ἀνισότητα τῶν ὅρων τῆς ζωῆς τους. Κι αὐτὴ εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, ποὺ τόσο σωστὰ ὀνομάστηκε ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο. . .

Ἡ δύναμη χιλίων ἀνθρώπων ποὺ ἐργάζονται γιὰ εἴκοσι μέρες, πληρώνεται μὲ τὸ ἴδιο ποσοστὸ ἑνὸς ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἐργάζεται πενήντα πέντε χρόνια, ἀλλὰ ἡ δύναμη χιλίων ἀνθρώπων πραγματοποιεῖ μέσα σὲ εἴκοσι μέρες ὅ,τι δὲ θὰ μποροῦσε νὰ πραγματοποιήσει σ' ἕνα ἑκατομμύριο αἰῶνες ἡ δύναμη τῆς συνεχοῦς προσπάθειας ἑνὸς ἀνθρώπου. Μποροῦμε ἑπομένως νὰ ποῦμε, πῶς μιὰ τέ-

τοια βάση αποζημείωσης είναι δίκαιη; Θά πρέπει νά τό ξαναλάβω, όχι, δέν μπορούμε. 'Ακόμα κι όταν έχεις άποζημιώσει τή δύναμη κάθε άνθρώπου ξεχωριστά, δέν έχεις άποζημειώσει τή συλλογική δύναμη. Κατά συνέπεια παραμένει ένα συλλογικό ιδιοκτητικό δικαίωμα, πού δέν τό έχεις άποκτήσει δίκαια καί πού έπομένως άπολαμβάνεις άδικα.

Παραδέχομαι πώς τά ήμερομίσθια είκοσι μερών, πιθανόν νάναι άρκετά γιά νά θρέψουν, νά στεγάσουν καί νά ντύσουν όλους αύτούς τούς έργάτες γιά είκοσι μέρες. 'Αλλά όταν δέ θάχουν πιά δουλειά, μετά τό τέλος αύτοῦ τοῦ χρονικοῦ διαστήματος, τί θ' άπογίνουν άν, ένῶ δούλευαν, παρέδιδαν τά προϊόντα τους στούς ιδιοκτήτες, άπ' τούς όποίους έπρόκειτο σύντομα νά έγκαταλειφθοῦν; 'Ενῶ ό ιδιοκτήτης, πού είναι πιό σταθερά έδραιωμένος, χάρη σέ όλα ό,τι έχουν κάνει οί έργάτες, ζεῖ μέσα στή σιγουριά καί δέν αίσθάνεται πιά φόβο ότι θά στερηθεῖ τή δουλειά ή τήν τροφή, ή μόνη έλπίδα τοῦ έργάτη στηρίζεται στήν καλή θέληση αύτοῦ τοῦ ίδιου ιδιοκτήτη, στόν όποῖο έχει πουλήσει καί δεσμεύσει τήν έλευθερία του. "Αν έπομένως ό ιδιοκτήτης, καταφεύγοντας μακάρια στήν άφθονία καί τά νομικά του δικαιώματα, άρνηθεῖ νά προσλάβει τόν έργάτη, πῶς θά ζήσει ό τελευταῖος; "Εχει προετοιμάσει ένα θαυμάσιο κομμάτι γῆς. άλλά δέ θά τό σπείρει ποτέ. "Εχει χτίσει ένα άνετο καί ύπέροχο σπίτι, άλλά δέ θά ζήσει ποτέ σ' αύτό. "Εχει παράγει τά πάντα, άλλά δέ θ' άπολαύσει τίποτα.

Διαμέσου τῆς έργασίας, προχωροῦμε πρός τήν κατεύθυνση τῆς ισότητας καί κάθε βῆμα πού κάνουμε μᾶς φέρνει πιό κοντά της. "Αν ήταν ίσες ή δύναμη, ή έργατικότητα κι ή έπιδεξιότητα τῶν έργατῶν είναι φανερό πώς θάταν ίσες κι οί περιουσίες τους. Στήν πραγματικότητα, άν ό έργάτης (όπως ύποστηρίζεται κι όπως έχω ήδη δεχθεῖ) είναι ό ιδιοκτήτης τῆς άξίας πού δημιουργεῖ, προκύπτει ότι:

1. 'Ο έργάτης κερδίζει σέ βάρος τοῦ άργόσχολου κάτοχου τῆς ιδιοκτησίας.

2. 'Αφοῦ ολόκληρη ή παραγωγή είναι άναγκαστικά συλλογική, ό έργάτης έχει τό δικαίωμα νά μοιραστεῖ τά προϊόντα καί τά κέρδη σέ άναλογία μέ τήν ποσότητα έργασίας πού έχει προσφέρει.

3. 'Αφοῦ όλο τό συσσωρευμένο κεφάλαιο άποτελεῖ συλλογι-

κή ἰδιοχτησία, δὲν μπορεῖ κανεὶς νἆναι ἀποκλειστικός του ἰδιοκτήτης.

Οἱ συνέπειες αὐτὲς εἶναι ἀναπόφευκτες κι εἶναι ἀρκετὲς ἀπὸ μόνες τους ν' ἀνατρέψουν ὁλόκληρη τὴν οἰκονομία μας καὶ νὰ μεταβάλλουν ἐντελῶς τοὺς θεσμοὺς καὶ τοὺς νόμους μας.

(1840) «Τί εἶναι ἰδιοκτησία», σελ. 215-18.

Εἴτε γίνονται ὅλα τὰ μέρη ἑνὸς ρολογιοῦ ἀπὸ ἕνα καὶ μόνο ἐργάτη, εἴτε ἀπὸ πενήντα διαφορετικοὺς ἐργάτες, αὐτὸ σὲ καμιὰ περίπτωση δὲν ἐπηρεάζει τὴν ἀκεραιότητα τοῦ προϊόντος. Εἶναι σάν, ἀντὶ νὰ γίνονται ἀπὸ ἕνα ἄτομο σὲ διαδοχικὲς φάσεις, νὰ γίνονται τὰ διάφορα μέρη τοῦ ρολογιοῦ ἀπὸ ἕνα ἐργάτη μὲ πενήντα κεφάλια κι ἑκατὸ χέρια. Κατὰ συνέπεια ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας εἶναι συνώνυμος μὲ τὸν πολλαπλασιασμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας κι ἡ συλλογικὴ δύναμη, ἡ συνεργατικὴ δράση, ἀποτελοῦν δυὸ ἀλληλοεξαρτώμενες πλευρὲς τοῦ ἴδιου νόμου. Τώρα, σύμφωνα μὲ τὸ πῶς τὸν ἐξετάζει κανείς, ἀπ' τὴν ἄποψη τοῦ προϊόντος, ἢ ἀπ' τὴν ἄποψη τοῦ ἐργάτη, ὁ κανόνας τοῦ Ἄνταμ Σμίθ, γεννάει διαφορετικὰ ἀποτελέσματα. Μερικά, ὅπως μόλις ἀνάφερα, ἀποτελοῦν τὴν ἐπιστήμη τῆς παραγωγῆς καὶ κυκλοφορίας τοῦ πλούτου κι ἄλλα τὴν ἐπιστήμη τῆς Ὀργάνωσης, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο κλάδο τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. . .

Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας προϋποθέτει διαφοροποίηση ταλέντων κι αὐτὴ γεννάει τὴν ἀνταλλαγή. Ἡ συγκέντρωση τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων, ἀποτελεῖ ἁπλῶς τὴν συνισταμένη ἑνὸς ἀριθμοῦ ἐργατῶν ποὺ θεωροῦνται σὰ μιὰ ὀντότητα.

Ἀπ' αὐτὸ τὸν κανόνα, ποὺ παρουσιάζεται μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς μαθηματικῆς σειρᾶς, ἔχουν βγεῖ τὰ ἀκόλουθα πορίσματα:

1. Διαμέσου τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, ποὺ ἔχει γίνει μιὰ συλλογικὴ δύναμη, ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες εἶναι φυσικὰ μιὰ σχέση συνεργασίας κι ἀμοιβαίας ἐξάρτησης.

2. Ἐπειδὴ εἶναι συνέταιροι καὶ συλλογικὰ ὑπεύθυνοι, ἐξαφανίζεται ἀνάμεσά τους ἡ ἀρχὴ κι ἀκόμα κι ἡ πιθανότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

3. Ἡ συλλογικὴ δύναμη ἑκατὸ ἐργατῶν εἶναι ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἀπ' τὴ δύναμη ἑνὸς ἐργάτη πολλαπλασιασμένη ἐπὶ ἑκατό. Ἀφοῦ αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν ὑπολογίζεται στὰ ἡμερομίσθια ἑκατὸ ξεχωριστῶν ἐργατῶν, ὑπάρχει ἕνα ὑπολογιστικὸ λάθος, ποὺ ἐπεμβαίνει σήμερα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καὶ στοὺς ἐργοδότες κι οἱ νόμοι τῶν ἑνώσεων θἄπρεπε ν' ἀναδιατυπωθοῦν.

4. Οἱ πιὸ προικισμένοι ἄνθρωποι, τόσο ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς ἀνάπτυξής τους ὅσο κι ἀπ' τῆς ἀπὸ μέρους τους χρήση τῶν χαρισμάτων τους, ἀποτελοῦν ἕνα μέρος τῆς συλλογικῆς δύναμης κι ὑπόκεινται στοὺς νόμους τῆς ἀλληλεγγύης μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως καὶ κεῖνοι, ποὺ ἐκτελοῦν τὶς πιὸ ἀσήμαντες λειτουργίες. Ἐπιπρόσθετα, οἱ προηγούμενοι ὀφείλουν πολὺ περισσότερα στὴν κοινωνία ἀπ' ὅ,τι οἱ τελευταῖοι. Κατὰ συνέπεια μπορεῖ νὰ ὑπάρξει πολὺ λιγότερη δικαιολογία γιὰ ἀξιώσεις ποὺ ἀφοροῦν ὑπέρμετρες ἀμοιβές.

5. Στὴν πραγματικότητα, τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν δίνονται ἁπλῶς σὰν ἀντάλλαγμα γιὰ τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσφέρουν. Ἑπομένως, ἡ ἰσότητα τῶν λειτουργιῶν ποὺ συσχετίζονται, θὰ πρέπει νἄχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴ δημιουργία ἴσων συνθηκῶν γιὰ ὅλους τοὺς ἐργάτες, στὸ μέτρο τοὐλάχιστον ποὺ εἶναι αὐτὸ δυνατὸ δοσμένων τῶν φυσικῶν, πνευματικῶν κι ἠθικῶν ἀνωμαλιῶν ποὺ προσβάλλουν τὴν ἀνθρώπινη φυλή. Οἱ ἀνωμαλίες αὐτὲς θὰ πρέπει σταδιακὰ νὰ ἐξαλειφθοῦν διαμέσου τῶν ἀρχῶν τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς συλλογικῆς δύναμης, τῆς θεωρίας τοῦ νόμου τῶν σειρῶν καὶ μεταρρυθμίσεων στὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ὑγιεινή.

6. Ὁποιαδήποτε ἄλλη βάση γιὰ τὴ διανομὴ τῶν ἐργαλείων τῆς ἐργασίας καὶ τὸ μοίρασμα τῶν προϊόντων ἀποτελεῖ ἄνομο σφετερισμό.

Ἡ μόνη ἀπάντηση ποὺ ἔχει δοθεῖ στὶς διάφορες ἐκεῖνες φόρμουλες, ἡ ὁποία προσφέρει τὴ βάση γιὰ ἕνα νέο σύστημα νομολογίας, ἦταν γιὰ ν' ἀπορρίψει τὴν ὑπόθεση. Αὐτὸ συμβαίνει, εἴτε ἐπειδὴ οἱ προνομιοῦχες τάξεις ἔχουν ἕνα πάγιο συμφέρον γιὰ νὰ διατηρήσουν τὸ STATUS QUO, εἴτε ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης ὁποιασδήποτε ὀργανωτικῆς θεωρίας, ποὺ θὰ ἔκανε δυνατὴ τὴ διόρθωση τῶν σφαλμάτων ποὺ ἐπισήμαναν οἱ κριτικοί. Γιὰ νὰ διορθώσει τὰ πράγματα, τὸ προλεταριάτο καλεῖται νὰ προσφέρει ἕνα

πρότυπο τάξης, δηλαδή, νὰ δημιουργήσει αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἴδια τὴν Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη.

(1843)

«Ἡ δημιουργία τῆς τάξης μέσα στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 301-2.

Ἂς πάρουμε τὴν περίπτωση τοῦ ἀγρότη. Πρὶν ἀπ' τὸν ἐρχομὸ τοῦ χειμώνα, ὀργώνει τὰ χωράφια καὶ σπέρνει στάρι καὶ σίκαλη. Τὴν ἄνοιξη φυτεύει καλαμπόκι, πατάτες, καννάβι καὶ γουλιά. Τὸ καλοκαίρι θερίζει κι ἁλωνίζει, ἐνῶ τὸ φθινόπωρο εἶναι ἀπασχολημένος μὲ τὸν τρύγο. Ἔπειτα ἀποθηκεύει καὶ συντηρεῖ τὴ σοδειά του. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἔχανε ἀμέτρητες ἄλλες βοηθητικὲς δουλειές. Κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς διαδοχικὲς ἐργασίες ἀποτελεῖ ἕνα μέρος τῆς καλλιεργητικῆς διαδικασίας κι ἀπαιτεῖται ἕνας ὁλόκληρος χρόνος γιὰ νὰ ὁλοκληρωθεῖ καὶ ν' ἀποτιμηθεῖ ὁλόκληρη ἡ ἐργασία τοῦ ἀγρότη. . .

Ὅλα τὰ πιὸ ἐφευρετικά, περίπλοκα καὶ πολύπλοκα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, ἐκτελοῦνται ἀναγκαστικὰ σὲ ἀπείρως μικρὰ στάδια. Ἀλλὰ ὅταν συνδέονται μαζί, τὰ στάδια αὐτὰ συνενώνονται στὸ τέλος γιὰ νὰ σχηματίσουν μιὰ ὁλόκληρη, σύνθετη, σειρά. Τώρα, τὸ ν' ἀκινητοποιήσουμε τὸν ἐργάτη μέσα σ' ἕνα ἄπειρα μικρὸ παραγωγικὸ χῶρο, ἀποτελεῖ αὐτὸ ποὺ ἔχουν ὀνομάσει καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Ὑποστηρίζω ὅτι ἡ ἀκινητοποίηση αὐτὴ εἶναι τὸ προϊὸν μιᾶς σύγχυσης κι ἀποτελεῖ μιὰ συνέπεια τῆς ὑπεραπλουστευμένης ἐφαρμογῆς τοῦ ἰδιοκτητικοῦ δικαιώματος, ποὺ ὅλα ἀποβλέπουν στὴν κατάργησή του. . .

Πολὺ συχνά, συναντάει κανεὶς ἀνθρώπους ποὺ διαθέτουν πραγματικὴ ἱκανότητα κι ὑψηλὰ ἀναπτυγμένο ταλέντο οἱ ὁποῖοι, μὲ ἀντάλλαγμα τὸ ἴδιο ἡμερομίσθιο, προτιμοῦν νὰ κάνουν τὶς πιὸ ἁπλὲς καὶ πιὸ μονότονες ἐργασίες, ἐπειδὴ θέλουν νὰ φυλάξουν τὶς πνευματικές τους δυνάμεις γιὰ ἀπεριόριστες δημιουργικὲς δραστηριότητες, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν περιμένουν νὰ πληρωθοῦν. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, ποὺ δὲν εἶναι βλαβερὸς οὔτε γιὰ τὴν κοινωνία οὔτε γιὰ τὸ ἄτομο, ἂν κατευθύνεται καὶ συντονίζεται κατάλληλα, δὲν ἔχει κανένα μειονέκτημα. Πιθανὸν κάποια μέρα νὰ καταλήξει αὐτὸ ν' ἀποτελεῖ τὸν τρόπο ποὺ θὰ

ζοῦμε ὅλοι. Ὅταν ἕνας ἄνθρωπος ἔχει ἐξαντλήσει ὅλες του τὶς δυνατότητες στὴ νιότη, ἔχει ἐξερευνήσει τὴν εἰδικευμένη σφαίρα δραστηριότητάς του κι ἔχει κατορθώσει νὰ φθάσει στὸ ἐπίπεδο νὰ διατάζει καὶ νὰ κατευθύνει ἄλλους, ἀρέσκεται, ὅταν ἔρθει ὁ καιρός, νὰ κλείνεται στὸν ἑαυτό του καὶ νὰ διαθέτει χρόνο γιὰ περισυλλογή. Τότε, δοσμένου ὅτι ἔχει ἐξασφαλίσει τὸ καθημερινὸ ἡμερομίσθιο, ἱκανοποιημένος ποὺ ἔχει ἀποδείξει τὴν ἀξία του, ἀφήνει στοὺς ἄλλους τὴν ἐκτέλεση μεγαλόπνοων σχεδίων καὶ τὴν κατάληψη σπουδαίων πόστων καὶ παραδίδεται στὰ σκιρτήματα τῆς καρδιᾶς του, ποὺ ἡ ὁμαλότητα τῆς ὑποδιαίρεσης τῆς ἐργασίας δὲ χρησιμεύει παρὰ νὰ ἐνθαρρύνει.

(1843)

«Ἡ δημιουργία τῆς τάξης μέσα στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 334-8.

Οἰκονομία καὶ δικαιοσύνη

Ὁ πατέρας μου, ὁ ὁποῖος ἦταν ἕνας ἁπλὸς ἄνθρωπος, δὲν μπόρεσε ποτὲ νὰ χωνέψει πὼς ἡ κοινωνία ποὺ ζοῦσε ἦταν βασισμένη πάνω στὸν ἀνταγωνισμό, πὼς ἡ εὐημερία στὴν ὁποία ἀποβλέπει κάθε βιομήχανος εἶναι ἐξίσου κλεισμένη, ὅσο καὶ τὸ προϊὸν τῆς ἐργασίας κι ὅτι κατὰ συνέπεια ἡ τιμὴ πωλήσεως ἑνὸς προϊόντος δὲν ὑπολογίζεται μὲ βάση τὸ κόστος του, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἀνάγκες τοῦ κοινοῦ, τὴν ἀγοραστικὴ του δύναμη, τὴν κατάσταση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ κι ἔτσι ἐπιτρέπει στὸ βιομήχανο ν' ἀποκομίζει ὑπέρογκα κέρδη. Ὁ πατέρας μου συνήθιζε νὰ ὑπολογίζει τὰ ἔξοδά του, νὰ προσθέτει ἄλλα τόσα γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀπασχόληση καὶ νὰ λέει: «Ἡ τιμή μου εἶναι αὐτὴ κι αὐτή». Δὲν ἔδινε προσοχὴ σὲ καμιὰ ἀντίρρηση κι ἔτσι δημιούργησε ὁ ἴδιος τὴν ἴδια του τὴν καταστροφή. Πρωτοῦ ἀκόμα γίνω δώδεκα χρονῶν, ὅταν δούλευα σὰν ἀποθηκάριος, ἄρχισα νὰ συλλογίζομαι τὶς διαχειρηστικὲς μεθόδους τοῦ πατέρα μου καὶ τὶς παρατηρήσεις ποὺ ἔκαναν οἱ φίλοι του. Δίχως νὰ τὸ ξέρω, σκεπτόμουνα σχετικὰ μὲ τὴν προσφορὰ καὶ τὴ ζήτηση καὶ τὰ καθαρὰ κέρδη, σὰν τὸν Πασκὰλ μὲ τοὺς συλλογισμούς του γιὰ τὶς σφαῖρες καὶ τὶς ράβδους, ποὺ ἀναφέρονται στὴ Γεωμετρία. (5) Γνώριζα πολὺ καλὰ πὼς ἡ μέθοδος τοῦ πατέρα μου ἦταν τίμια καὶ σωστή, ἀλλὰ παρόλα αὐτὰ γνώριζα ἐπίσης καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπαγόταν. Ἡ συνείδησή μου ἐνέκρινε τὸν τρόπο ποὺ ἐνεργοῦσε ὁ πατέρας μου, ἀλλὰ ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀσφάλειά μας μὲ ὤθουσε πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση. Αὐτὸ ἀποτελοῦσε κάτι σὰ γρίφο γιὰ μένα, ἀφοῦ ἦταν ἀντίθετο μὲ τὸ Χριστιανικὸ δόγμα κι ἡ ἐπίλυ-

σή του θὰ σήμαινε τὴν καταστροφὴ τῶν θρησκευτικῶν μου πεποιθήσεων...

Τίποτα, ἀπάντησα, δὲν ἔχει ἀποδείξει πὼς δὲν μποροῦν νὰ ἐξισορροπηθοῦν οἱ ἀντιμαχόμενες θελήσεις καὶ συμφέροντα, ὥστε νὰ γεννήσουν τὴν ειρήνη, τὴ διαρκὴ ειρήνη καὶ τὸν πλοῦτο, σὰν προϋπόθεση γιὰ τὴν εὐημερία ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ὑπάρχει τίποτα ποὺ ν' ἀποδεικνύει πὼς ἡ ἀνηθικότητα καὶ τὸ ἔγκλημα, ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἀποτελοῦν τὴν αἰτία τῆς φτώχειας καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, δὲν προκαλοῦνται στὴν πραγματικότητα ἀπ' τὴ φτώχεια καὶ τὸν ἀνταγωνισμό: τὸ Καθολικὸ δόγμα ἐμφανίζει τὴ φτώχεια καὶ τὸν ἀνταγωνισμό, σὰν τιμωρία γιὰ τὴν ἀνηθικότητα καὶ τὸ ἔγκλημα. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ κάνουμε εἶναι ν' ἀνακαλύψουμε κάποιο κανόνα ἁρμονίας, ἰσοζυγίας κι ἰσορροπίας.

(1858)

«Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη μέσα στὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴν Ἐκκλησία», σελ. 5-6.

Εἶναι παντοῦ κατάφωρο πὼς ἡ ἀνηθικότητα αὐξάνεται σὲ ἀναλογία μὲ τὴν οἰκονομικὴ πρόοδο, ἔτσι ὥστε ἡ κοινωνία φαίνεται νὰ βασίζεται πάνω στὸ μοιραῖο, ἀδιάρρηκτο δυϊσμὸ τοῦ πλούτου καὶ τῆς φτώχειας, τῆς προόδου καὶ τῆς διαφθορᾶς. Ἀφοῦ οἱ οἰκονομολόγοι δείχνουν ἐπίσης πὼς κι ἡ ἴδια ἡ Δικαιοσύνη ἀποτελεῖ μιὰ οἰκονομικὴ δύναμη, ὅτι ὁπουδήποτε παραβιάζεται ἀπ' τὴ δουλικότητα, τὸ δεσποτισμό, τὴν ἀνασφάλεια κλπ. ἡ παραγωγὴ ἐπηρεάζεται, ὁ πλοῦτος μειώνεται κι ἡ βαρβαρότητα αὐξάνεται, προκύπτει πὼς ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, δηλαδὴ ὁλόκληρη ἡ κοινωνία, ἀποτελεῖ ἕνα δίχτυο ἀπὸ ἀντιφάσεις. Αὐτὸ εἶναι κάτι ποὺ ὁ Ρόσσι δὲν ἀντιλήφθηκε ἢ ποὺ πιθανὸν δὲν τόλμησε νὰ δείξει. (6)

Θὰ βρεῖς μιὰ ἐκτεταμένη ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἀντινομίας στὸ ἔργο μου Σύστημα Οἰκονομικῶν Ἀντιφάσεων. Ἀλλὰ ποιά εἶναι ἡ ἐπίσημη γνώμη τῶν εἰδικῶν γι' αὐτό;

Μερικοί, ποὺ εἶναι ἐξτρεμιστὲς ὀπαδοὶ τοῦ Μάλθους, μιλᾶνε μὲ θράσος ἐνάντια στὴ Δικαιοσύνη. Κύρια καὶ πρωταρχικὰ κι ἐναν-

τι ὁποιουδήποτε ἀνταλλάγματος, ζητᾶνε πλούτη, ἀπ' τὰ ὁποῖα ἐλπίζουν νὰ πάρουν τὸ μερίδιό τους. Ἀποδίδουν μικρὴ ἀξία στὴ ζωή, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εὐφυΐα τῶν μαζῶν. Μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ἀποτελεῖ οἰκονομικὸ νόμο καὶ θέλημα τῆς μοίρας, θυσιάζουν ἀλύπητα τὴν Ἀνθρωπότητα στὸν Μαμμωνά. Νὰ τί ἔχει διακρίνει τὴν οἰκονομολογικὴ σχολή, στὴν πάλη της ἐνάντια στὸ σοσιαλισμό. Εἴθε αὐτὸ νὰ περάσει στὴν ἱστορία σὰν ἔγκλημα καὶ ντροπή της.

Ἄλλοι ὑποχωροῦν πανικόβλητοι μπροστὰ στὶς ἐξελίξεις τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης κι ἀναπολοῦν μὲ ἀπόγνωση τὶς μέρες ποὺ ἡ βιομηχανία ἦταν ἁπλὴ κι ἡ ὕφανση γινόταν στὸ σπίτι, τὶς μέρες τοῦ κοινοτικοῦ φούρνου. Ἔτσι ἀποτραβιόνται στὸ παρελθόν.

Πιστεύω ὅτι κι ἐδῶ, ἐπίσης, ὑπῆρξα ὁ πρῶτος, ποὺ κατόρθωσε νὰ συλλάβει πλήρως τὴν κατάσταση, ὁ ὁποῖος τόλμησε νὰ πεῖ πὼς ἡ Δικαιοσύνη κι ἡ Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη δὲν θἄπρεπε νὰ ἀλληλοπεριορίζονται ἢ νὰ κάνουν ἐπιπόλαιες παραχωρήσεις. Αὐτὸ θἄταν ἁπλῶς καταστρεπτικὸ καὶ γιὰ τὶς δυὸ κι ἄχρηστο. Θἄπρεπε νἄναι συστηματικὰ συνυφασμένες κι ἡ Δικαιοσύνη νὰ χρησιμεύει σὰ νόμος τῆς Οἰκονομίας. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ περιορίζουμε τὶς οἰκονομικὲς δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἡ παραμορφωμένη ἀνάπτυξη μᾶς σκοτώνει, θἄπρεπε νὰ τὶς κάνουμε νὰ ἀλληλοεξισορροποῦνται μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἐλάχιστα γνωστοῦ κι ἀκόμα λιγότερο κατανοημένου καλὰ κανόνα: δηλαδή, ὅτι τὰ ἀντίθετα δὲν πρέπει νὰ καταστρέφουν ἀλλὰ νὰ συμπληρώνουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἀντίθετα.

Θἄθελα νὰ ὀνομάσω τὸν κανόνα αὐτὸν ἐφαρμογὴ τῆς Δικαιοσύνης στὴν Πολιτικὴ Οἰκονομία, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Καρτέσιος ὀνόμασε τὴν ἀνάλυσή του ἐφαρμογὴ τῆς ἄλγεβρας στὴ γεωμετρία. Αὐτή, λέει ὁ Ρόσσι, εἶναι ἡ νέα ἐπιστήμη, ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας.

(1865)
«Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη μέσα στὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴν Ἐκκλησία» II, σελ. 59-61.

Ἀφοῦ ὁ νόμος τῆς φύσης καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς Δικαιοσύνης εἶναι ἡ ἰσότητα κι ἀφοῦ οἱ σκοποὶ καὶ τῶν δυὸ εἶναι ταυτόσημοι,

οἱ οἰκονομολόγοι κι οἱ πολιτικοὶ δὲν εἶναι πιὰ ἀναγκασμένοι ν' ἀποφασίσουν ἂν θὰ πρέπει νὰ θυσιαστεῖ ἡ Οἰκονομία γιὰ χάρη τῆς Δικαιοσύνης ἢ ἡ Δικαιοσύνη γιὰ χάρη τῆς Οἰκονομίας. Θὰ πρέπει ν' ἀνακαλύψουν τὸν καλύτερο τρόπο γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὶς φυσικές, πνευματικὲς κι οἰκονομικὲς δυνάμεις, ποὺ ἀνακαλύπτει συνεχῶς ἡ ἀνθρώπινη εὐφυΐα γιὰ ν' ἀποκαταστήσει τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία, ἡ ὁποία πρὸς τὸ παρὸν ἔχει διαταραχθεῖ ἀπ' τὰ ἀπρόοπτα τοῦ κλίματος, τῆς πληθυσμιακῆς ἀνάπτυξης, τῆς ἐκπαίδευσης κι ὅλων τῶν παρόμοιων περιστατικῶν τῆς λεγόμενης ἀνωτέρας βίας.

Ἕνας ἄνθρωπος, λογουχάρη, εἶναι πιὸ σωματώδης καὶ πιὸ δυνατὸς ἀπὸ ἕναν ἄλλο. Κάποιος τὰ καταφέρνει καλὰ στὴ γεωργία, ἐνῶ ἕνας ἄλλος στὴ βιομηχανικὴ δραστηριότητα ἢ τὰ ναυτιλιακά. Κάποιος εἶναι ἱκανὸς νὰ συλλάβει μὲ μιὰ ματιὰ ἕνα πλατὺ σύμπλεγμα γεγονότων κι ἰδεῶν. Ἕνας ἄλλος εἶναι ἀπαράμιλλος σὲ μιὰ πιὸ περιορισμένη σφαίρα. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, θὰ πρέπει νὰ γίνουν ὁρισμένες ἐπανορθώσεις, ὥστε νὰ λειτουργήσει μιὰ ἐξισωτικὴ διαδικασία ποὺ θὰ ὁδηγοῦσε στὴν ἄνθηση ἑνὸς ἑλκυστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ μιᾶς φιλικῆς ἅμιλλας. Ὁ τρόπος ποὺ διαμορφώνεται ὁ ἄνθρωπος κι ὁ τρόπος ποὺ διαιρεῖται ἡ βιομηχανία, προσφέρει ἀπεριόριστες πηγὲς γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν ἐκδηλώσεων ἀνωτερότητας καὶ γιὰ τὴν σταθερὴ δημιουργία νέων μέσων γιὰ τὴν διατήρηση τῆς ἰσότητας ἀνάμεσα στὶς ἄγνωστες δυνάμεις τῆς φύσης καὶ τῆς κοινωνίας.

Αὐτὴ ἑπομένως εἶναι ἡ ριζικὴ κι ἀνυπέρβλητη διαφορὰ ποὺ χωρίζει τὴν Χριστιανικὴ καὶ τὴν Μαλθουσιανὴ Οἰκονομία, οἱ ὁποῖες εἶναι τόσο ὑλιστικὲς ὅσο καὶ μυστικιστικές, ἀπ' τὴν ἐπαναστατικὴ Οἰκονομία.

Ἡ πρώτη, ποὺ στηρίζει τὶς ἀποφάσεις της πάνω στὰ φαινόμενα τῆς τύχης καὶ τῆς ἀνωμαλίας, δὲ διστάζει νὰ διακηρύξει πὼς ἡ φύση ἔχει κάνει τοὺς ἀνθρώπους ἄνισους. Ἔπειτα, δίχως νὰ ἐνδιαφερθεῖ νὰ συγκρίνει τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας ποὺ κάνουν οἱ ἄνθρωποι ἢ νὰ ἐξετάσει τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας τους, τὴ μόρφωσή τους καὶ τὶς συνέπειες τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς ἀπασχόλησης — καὶ φροντίζοντας νὰ μὴν ἐξετάσει πολὺ προσεκτικὰ τὸ μερίδιο κάθε ἀνθρώπου ἀπ' τὸ συλλογικὸ προϊόν, οὔτε νὰ συγκρίνει αὐτὸ ποὺ

ἐκεῖνος παίρνει μ' ἐκεῖνο ποὺ προσφέρει — καταλήγει στὸ συμπέρασμα πὼς αὐτὴ ἡ λεγόμενη ἀνισότητα δικαιολογεῖ τὰ προνόμια τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τοῦ ἰδιοκτητικοῦ δικαιώματος.

Ἡ Ἐπανάσταση, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ξεκινάει ἀπ' τὸ συλλογισμὸ πὼς ἡ ἰσότητα ἀποτελεῖ φυσικὸ νόμο κι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν πλαστεῖ ἴσοι ἀπὸ τὴ φύση. Ἂν ἀποδειχθεῖ στὴν πράξη ὅτι μερικοὶ εἶναι λιγότερο ἴσοι, αὐτὸ συμβαίνει γιατὶ δὲν ἤθελαν ἢ γιατὶ δὲν ἤξεραν πὼς νὰ κάνουν πλέρια χρήση τῶν δυνατοτήτων τους. Ἡ Ἐπανάσταση θεωρεῖ πὼς ἡ ὑπόθεση ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἄνισοι, ἀποτελεῖ μιὰ ἀδάσιμη προσβολὴ ποὺ διαψεύδεται καθημερινὰ ἀπ' τὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς βιομηχανίας. Ἀφιερώνει ὅλη της τὴν ἐνεργητικότητα προσπαθώντας ν' ἀποκαταστήσει τὴν ἰσορροπία, ποὺ ἔχει ἀνατραπεῖ ἀπ' τὴν προκατάληψη, μὲ τὴ βοήθεια τῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ὁλοένα καὶ μεγαλύτερης ἰσότητας τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τῶν ἀμοιβῶν. Νὰ γιατὶ διακηρύσσει πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ἴσα δικαιώματα κι εἶναι ἴσοι ἀπέναντι στὸ νόμο. Ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ ἐπιθυμεῖ νὰ θεωροῦνται σὰν ἐξίσου εὐγενικὲς κι ἀξιόλογες ὅλες οἱ ἐργασίες, ἐπαγγέλματα, λειτουργίες, τέχνες, ἐπιστῆμες κι εἰδικότητες. Ἀπ' τὴν ἄλλη, θέλει νὰ βρίσκουν ἴση μεταχείρηση ὅλα τὰ μέρη σὲ κάθε δικαστικὴ ἀναμέτρηση κι ἀνταγωνισμό, ἐκτὸς ἂν ὑπάρχει διαφορὰ ἀξίας ἀνάμεσα στὰ προϊόντα καὶ τὶς ὑπηρεσίες. Κι ἔτσι, ἐπειδὴ ἡ ἴση δικαιοσύνη γιὰ ὅλους πιθανὸν νὰ διαδοθεῖ πλατιὰ στὴν κοινωνία σ' ἕνα αὐξανόμενο βαθμό, ἡ ἐπανάσταση ἐπιθυμεῖ ν' ἀπολαμβάνουν ἴσες εὐκαιρίες γι' ἀνάπτυξη καὶ δραστηριότητα ὅλοι οἱ πολίτες.

(1858)

«Γιὰ τὴ Δικαιοσύνη μέσα στὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴν Ἐκκλησία» II, σελ. 69-70.

Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ἐπιζήσει ὁποιαδήποτε ἀξία ἢ καλὴ πίστη σὲ μιὰ κοινωνία τῆς ὁποίας τὸ βασικὸ ἀξίωμα εἶναι ὅτι ἡ Οἰκονομία δὲν ἔχει καμιὰ σχέση μὲ τὴν Δικαιοσύνη, ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπ' αὐτή, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς οἰκονομικῆς Δικαιοσύνης ἀποτελεῖ μιὰ οἰκονομικὴ οὐτοπία κι ὅτι κατὰ συνέπεια ἡ ὑφιστάμενη οἰκονομικὴ τάξη (ἔτσι ὑποστηρίζεται) δὲν βασίζεται πά-

νω σὲ χαμιὰ λογικὴ θεώρηση; Σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ ὑποσχεθοῦν ὁ ἕνας στὸν ἄλλο ὁ,τιδήποτε θέλουν, ἀλλὰ ποὺ σὰν ἀποτέλεσμα τῶν οἰκονομικῶν τους σχέσεων δὲν ὀφείλουν στὴν πραγματικότητα ἀπολύτως τίποτα ὁ ἕνας στὸν ἄλλο κι ὅπου συνακόλουθα, ἀφοῦ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιδιώκει τὸ δικό του συμφέρον σὲ βάρος τῶν ἄλλων, ὁ φίλος θὰ μπορεῖ νόμιμα, λογικὰ κι ἐπιστημονικὰ νὰ καταστρέφει τὸ φίλο, ἢ ὁ γυιὸς νὰ ἐγκαταλείπει τοὺς γονεῖς του, ἢ ὁ ἐργάτης νὰ προδίδει τὸν ἐργοδότη του κλπ. Πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει ὁποιοσδήποτε σεβασμὸς γιὰ τὴν ἰδιοκτησία σ' ἕνα τέτοιο σύστημα; Ποιὰ δύναμη θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει στὴ συνένωση ποιός σεβασμὸς ἀπέναντι στὴν ἐξουσία, ποιὰ πίστη στὸ νόμο, ποιὰ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια;

(1865)

«Γιὰ τὴν Πολιτικὴ Ἱκανότητα τῶν Ἐργαζόμενων Τάξεων», σελ. 228.

Τί εἶναι τότε, πιὸ συγκεκριμένα, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία; Τί εἶναι ὁ σοσιαλισμός;

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι τὸ σύνολο τῶν παρατηρήσεων ποὺ ἔχουν γίνει μέχρι σήμερα σχετικὰ μὲ τὰ φαινόμενα τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διανομῆς τοῦ πλούτου, δηλαδή, σχετικὰ μὲ τὶς πιὸ γενικές, αὐθόρμητες καί, κατὰ συνέπεια, πιὸ αὐθεντικὲς μορφὲς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς.

Οἱ οἰκονομολόγοι ἔχουν ταξινομήσει αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις ὅσο καλύτερα μποροῦν. Ἔχουν περιγράψει τὰ φαινόμενα καὶ παρατηρήσει τὶς ἀνωμαλίες καὶ τὶς σχέσεις τους. Ἔχουν παρατηρήσει σὲ μιὰ σειρὰ περιπτώσεων τὴν παρουσία μιᾶς ὁρισμένης ἀναγκαιότητας, ποὺ τοὺς ἔχει κάνει νὰ μιλᾶνε γιὰ ν ό μ ο υ ς. Αὐτὸ τὸ σύνολο τῶν γνώσεων, ποὺ βασίζεται πάνω σ' αὐτὰ τὰ ὁποῖα θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀποκαλέσει τὰ πιὸ ἁπλὰ φαινόμενα τῆς κοινωνίας, ἀποτελεῖ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία. . .

Ὁ Σοσιαλισμὸς πού, ὅπως ὁ Θεὸς Βισνού, πάντοτε πεθαίνει καὶ πάντοτε ξαναγεννιέται, ἔχει φθάσει στὸ διάστημα τῶν τελευταίων εἴκοσι περίπου χρόνων τὶς 10.000 ἐνσαρκώσεις του, μὲ τὴ μορφὴ πέντε ἢ ἕξη προφητῶν. Ὁ σοσιαλισμὸς ὑποστηρίζει ὅτι ἡ

σημερινή συγκρότηση τῆς κοινωνίας καὶ συνακόλουθα ὅλων τῶν προηγούμενων κοινωνιῶν, εἶναι ἀνώμαλη.

Ὑποστηρίζει κι ἀποδεικνύει ὅτι ἡ πολιτισμένη τάξη εἶναι ἐπίπλαστη, ἀντιφατική κι ἀνεπαρκής κι ὅτι ἀπὸ μόνη της γεννάει τὴν καταπίεση, τὴ φτώχεια καὶ τὸ ἔγκλημα. Κατηγορεῖ, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε διασύρει, ὁλόκληρη τὴν περασμένη ζωὴ τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας καὶ προωθεῖ μὲ ὅλη του τὴ δύναμη τὴν ἀναμόρφωση τῶν συνηθειῶν καὶ θεσμῶν.

Ὁ σοσιαλισμὸς καταλήγει διακηρύσσοντας πὼς ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι ἑδραιωμένη πάνω σὲ μιὰ ψεύτικη ὑπόθεση κι ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα σύστημα σοφιστείας ποὺ ἐπινοήθηκε γιὰ νὰ προωθήσει τὴν ἐκμετάλλευση τῶν περισσοτέρων ἀνθρώπων ἀπ' τοὺς λιγότερους. Ἐφαρμόζοντας τὴν παροιμία «θὰ τοὺς γνωρίσεις ἀπ' τ' ἀποτελέσματά τους», ὁλοκληρώνει τὴν ἐπίδειξη τοῦ ἀνίσχυρου καὶ κενοῦ χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, παρουσιάζοντας τὸν πίνακα τῶν ἀνθρώπινων συμφορῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ σοσιαλισμὸς θεωρεῖ ὑπεύθυνη τὴν πολιτικὴ οἰκονομία.

Ἀλλὰ ἂν ἡ πολιτικὴ οἰκονομία εἶναι ψεύτικη, θὰ πρέπει νἆναι τέτοια κι ἡ νομολογία, ἡ ὁποία σὲ ὅλες τὶς χῶρες ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμη τῶν νόμων καὶ τῶν ἐθίμων. Γιατὶ στηρίζεται στὸ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὸ δικό μου καὶ τὸ δικό σου καὶ προϋποθέτει τὴν ἀναγνώριση τῶν γεγονότων ποὺ περιγράφει καὶ ταξινομεῖ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία. Οἱ θεωρίες τοῦ Δημόσιου καὶ τοῦ Διεθνοῦς Δίκαιου, μαζὶ μὲ ὅλες τὶς παχιλίες τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς κυβέρνησης, θὰ πρέπει παρόμοια νἆναι ψεύτικες, ἀφοῦ βασίζονται πάνω στὸν κανόνα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας καὶ τῆς θέλησης τῶν ἀτόμων.

Ὁ σοσιαλισμὸς ἀποδέχεται ὅλες αὐτὲς τὶς συνέπειες. Βλέπει τὴν πολιτικὴ οἰκονομία, ποὺ μερικοὶ θεωροῦν σὰν τὴ φυσιολογία τοῦ πλούτου, ἁπλῶς σὰν ὀργανωμένη κλοπὴ καὶ φτώχεια, ὅπως ἀκριβῶς βλέπει τὴν νομολογία, τὴν ὁποία οἱ δικηγόροι ἔχουν στολίσει μὲ τὸν τίτλο κωδικοποιημένη λογική, ἁπλῶς σὰν μιὰ συλλογὴ νόμιμων κι ἐπίσημων τίτλων γιὰ τὴν ἐπικύρωση τῆς ληστείας, δηλαδή, τῆς ἰδιοχτησίας. Κατὰ τὴ γνώμη τῶν σοσιαλιστῶν οἱ δυὸ αὐτὲς λεγόμενες ἐπιστῆμες, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τὸ δίκαιο, ἐξεταζόμενες σὲ σχέση ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, συγκροτοῦν μιὰ ὁλοκληρωμένη θεωρία τῆς ἀδικίας καὶ τῆς διχόνοιας. Περνώντας ἀπ' τὴν

καταλυτική κριτική στὴν θετικὴ ὑπόδειξη, ὁ σοσιαλισμὸς προτείνει τὴν ἀρχὴ τῆς συνεργασίας ἀντὶ γιὰ κείνη τῆς ἰδιοκτησίας κι ἀναλαμβάνει ν' ἀνοικοδομήσει τὴν κοινωνικὴ οἰκονομία (7) ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω. Δηλαδή, ὁ σοσιαλισμὸς ἀναλαμβάνει ν' ἀναδημιουργήσει ἕνα νέο νόμο, ἕνα νέο πολιτικὸ σύστημα καὶ θεσμοὺς κι ἤθη ποὺ θὰ διαφέρουν ἀπὸ κάθε ἄποψη ἀπ' τὶς παλιὲς μορφές.

Κατὰ συνέπεια ὑπάρχει μιὰ ξεκάθαρη διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα στὸ σοσιαλισμὸ καὶ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία. Ὑπάρχει ἀνάμεσά τους ἀνοιχτὴ ἐχθρότητα.

Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία κλίνει πρὸς τὸν καθαγιασμένο ἐγωισμό, πάνω ἀπὸ ὁ,τιδήποτε ἄλλο...

Σήμερα, ἡ σύγχρονη κριτικὴ ἔχει δείξει πώς, σὲ μιὰ ἀντίθεση τέτοιας μορφῆς, ἡ ἀλήθεια δὲν πρόκειται νὰ βρεθεῖ μὲ τὸ ν' ἀποκλείσουμε τὸν ἕνα ἀπ' τοὺς δυὸ ἀντίθετους ὅρους, ἀλλὰ μόνο ἂν τοὺς συμφιλιώσουμε. Εἶναι, ἐπαναλαμβάνω, ἕνα γνωστὸ ἐπιστημονικὸ γεγονὸς πὼς ὅλοι οἱ ἀνταγωνισμοί, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ ἂν διαδραματίζονται στὴ φύση ἢ στὶς ἰδέες, βρίσκουν τὴ λύση τους σ' ἕνα πιὸ γενικὸ ὅρο ἢ πολύπλοκη φόρμουλα, ποὺ συμβιβάζει τὶς ἀντίθετες πλευρὲς ἀφομοιώνοντάς τις, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι καὶ τὶς δυό. Δὲ θὰ μπορούσαμε ἑπομένως ἐμεῖς, ποὺ εἴμαστε ἄνθρωποι μὲ πρακτικὸ μυαλό, ἐνῶ περιμένουμε τὴ λύση ποὺ θὰ προσφέρει δίχως ἀμφιβολία τὸ μέλλον, νὰ προετοιμαστοῦμε γι' αὐτὴ τὴ μεγάλη ἀλλαγή, ἀναλύοντας τὶς ἀντίθετες δυνάμεις καὶ ἐξετάζοντας τὶς θετικὲς κι ἀρνητικές τους ἰδιότητες; Ἕνα τέτοιο καθῆκον, ἐκτελεσμένο προσεχτικὰ κι ἐπιστημονικά, ἀκόμα κι ἂν δὲν ὁδηγεῖ κατευθεῖαν στὴ λύση, θὰ εἶχε τουλάχιστον τὸ ἀνεκτίμητο πλεονέκτημα ν' ἀποκαλύψει τὴ φύση τοῦ προβλήματος καὶ κάνοντας αὐτό, νὰ μᾶς καλέσει σ' ἐπιφυλαχὴ ἐνάντια σὲ κάθε οὐτοπία.

(1846) «Σύστημα Οἰκονομικῶν Ἀντιφάσεων», I, σελ. 67-72.

Ἂν κι ἡ πραγματικὴ κοινωνικὴ ἐπιστήμη ἐξακολουθεῖ νἆναι σήμερα περισσότερο μιὰ πειραματικὴ ἐπιστήμη ποὺ σκοπεύει στὸ μέλλον, παρὰ μιὰ γνώση τῆς πραγματικότητας ὅπως εἶναι, θὰ πρέπει ἐπίσης ν' ἀναγνωρίσουμε πὼς τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ κλάδου μελέτης, μποροῦν ὅλα νὰ βρεθοῦν στὴν πολιτικὴ οἰκονομία. Νομίζω

ἔτι ἐκφράζω τὸ γενικὸ αἴσθημα λέγοντας πὼς αὐτὴ ἡ γνώμη υἱοθετεῖται τώρα ἀπ' τοὺς περισσότερους ἀνθρώπους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐλάχιστοι ἄνθρωποι ὑπερασπίζουν τὴ σημερινὴ κατάσταση πραγμάτων, ἀλλὰ ἡ ἀπέχθεια γιὰ τὶς οὐτοπίες δὲν εἶναι λιγότερο διάχυτη καὶ γίνεται γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ ἀλήθεια μπορεῖ νὰ βρεθεῖ σὲ κάποια φόρμουλα ποὺ θὰ συμφιλίωνε τοὺς δυὸ ὅρους:

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ καὶ ΠΡΟΟΔΟ.

(1846) «Σύστημα Οἰκονομικῶν 'Αντιφάσεων», I, σελ. 86.

'Ο σοσιαλισμὸς ἔχει δίκιο νὰ διαμαρτύρεται ἐνάντια στὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ νὰ λέει ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἕνα μηχανισμὸ δίχως σκέψη κι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία ἔχει δίκιο ὅταν λέει πὼς ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι ἁπλῶς μιὰ ἐξωπραγματικὴ οὐτοπία ποὺ κατὰ πάσα πιθανότητα δὲν μπορεῖ νὰ ὑλοποιηθεῖ. 'Αλλὰ ἀφοῦ ὁ καθένας μὲ τὴ σειρά του ἀρνιέται κάτι, ὁ σοσιαλισμὸς τὴν προηγούμενη ἐμπειρία τῆς 'Ανθρωπότητας κι ἡ πολιτικὴ οἰκονομία τὴ λογικὴ τῆς 'Ανθρωπότητας, ἀποτελοῦν κι οἱ δυὸ ἀνεπαρκεῖς ἀναλύσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

'Η κοινωνικὴ ἐπιστήμη εἶναι τὸ πάντρεμα τῆς λογικῆς καὶ τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν. 'Ενῶ οἱ προηγούμενοί μας δάσκαλοι δὲν εἶχαν συλλάβει παρὰ μόνο σπάνιες ἀναλαμπὲς αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, θ' ἀναλάβουμε ἐμεῖς, σ' αὐτὸν τὸν αἰώνα, νὰ τὴν ἀτενίσουμε σ' ὅλο της τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴν ἀνυπέρβλητη ἁρμονία!

(1846) «Σύστημα Οἰκονομικῶν 'Αντιφάσεων», II, σελ. 391.

Μουτσουελισμός

Ἂν δὲν εἶμαι βυθισμένος σὲ μεγάλη πλάνη, ὁ ἀναγνώστης θὰ πρέπει νἄχει πειστεῖ τουλάχιστον γιὰ ἕνα πράγμα, δηλαδή: πὼς ἡ ἀλήθεια ἀναφορικὰ μὲ τὴν κοινωνία δὲ βρίσκεται οὔτε στὶς οὐτοπίες οὔτε στὴν τυφλὴ ρουτίνα. Ἡ πολιτικὴ οἰκονομία δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ περιέχει τὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, ὅπως ἀκριβῶς τὸ χάος, πρὶν ἀπ' τὴν δημιουργία, περιεῖχε τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Γιὰ νὰ φθάσουμε στὴν ὁριστικὴ ὀργάνωση, ποὺ φαίνεται πὼς ἀποτελεῖ τὸ πεπρωμένο τῆς φυλῆς μας πάνω στὸν πλανήτη, τὸ μόνο ποὺ ἔχουμε νὰ κάνουμε εἶναι νὰ ταξινομήσουμε ὅλες μας τὶς ἀντιφάσεις ἐμφανίζοντάς τις μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς γενικῆς ἐξίσωσης.

Ἀλλὰ ποιὰ μορφὴ θὰ πάρει αὐτὴ ἡ ἐξίσωση; Ἀρχίζουμε ἤδη νὰ τὴ βλέπουμε ἀχνά. Θὰ πρέπει νὰ βασίζεται πάνω στὸ νόμο τῆς ἀνταλλαγῆς, σὲ μιὰ θεωρία τῆς Α Μ Ο Ι Β Α Ι Ο Τ Η Τ Α Σ, σ' ἕνα σύστημα ἐγγυήσεων ποὺ ἐγκαταλείπει τοὺς παλιοὺς τύπους τῶν κοινωνιῶν μας, οἱ ὁποῖες βασίζονται στὴν πολιτικὴ καὶ τὸ ἐμπόριο, κι ἱκανοποιεῖ ὅλους τοὺς ὅρους τῆς ἀποτελεσματικότητας, τῆς προόδου καὶ τῆς δικαιοσύνης, ποὺ ἐντόπισαν οἱ κριτικοί. Θἄναι μιὰ κοινωνία ποὺ δὲ βασίζεται στὴν παράδοση, ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα· μιὰ κοινωνία ποὺ μετατρέπει τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας σ' ἕνα ἐπιστημονικὸ ὄργανο· μιὰ κοινωνία ποὺ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ πάψουν νἄναι σκλάβοι τῶν μηχανῶν καὶ προβλέπει τὶς κρίσεις ποὺ θὰ προκαλέσουν αὐτές. Θὰ κάνει τὸν ἀνταγωνισμὸ ἐπωφελῆ καὶ θὰ μεταμορφώσει τὸ μονοπώλιο σὲ μιὰ ἐγγύηση ἀσφάλειας γιὰ ὅλους. Διαμέσου τῆς ζωτικότητας τῶν ἀρχῶν της, ἀντὶ

νὰ ζητάει πίστωση ἀπ' τὸν καπιταλιστὴ καὶ προστασία ἀπ' τὸ κράτος, θὰ ὑποτάξει τόσο τὸ κεφάλαιο ὅσο καὶ τὸ Κράτος στὴν ἐργασία. Διαμέσου τῆς αὐθεντικῆς φύσης τῆς ἀνταλλαγῆς θὰ δημιουργήσει τὴν ἀληθινὴ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους. Θ' ἀποδώσει στὴν κοινότητα τὸν πλοῦτο ποὺ εἶχαν ἰδιοποιηθεῖ ἰδιῶτες, δίχως ν' ἀναστείλλει τὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία ἢ τὴν οἰκιακὴ λιτότητα. Θἄναι μιὰ κοινωνία ποὺ θὰ ἐξασφαλίσει, διαμέσου τῆς κίνησης τῶν ἐξόδων κι ἐσόδων τοῦ κεφαλαίου, τὴν πολιτικὴ κι οἰκονομικὴ ἰσότητα τῶν πολιτῶν της καί, διαμέσου ἑνὸς ἐκτεταμένου συστήματος δημόσιας ἐκπαίδευσης, θὰ ἐπιφέρει τὴν ἰσότητα στὶς λειτουργίες καὶ τὶς κλίσεις, ἀνυψώνοντας σταθερὰ τὸ ἐπίπεδό τους διαμέσου τῆς δικαιοσύνης, εὐημερίας κι ἀρετῆς, θὰ πραγματοποιήσει μιὰ ἀνανέωση τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης καὶ θὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἁρμονία καὶ τὴν ἰσορροπία ἀνάμεσα στὶς γενιές. Κοντολογῆς, θἄναι μιὰ κοινωνία ἡ ὁποία, ἀφοῦ βασίζεται τόσο σὲ μιὰ ὀργανωμένη δομὴ ὅσο καὶ στὴ δυνατότητα ἀλλαγῆς, θἄναι κάτι περισσότερο ἀπὸ προσωρινή· θὰ ἐγγυᾶται τὰ πάντα δίχως νὰ ὑπόσχεται τίποτα. . .

Ἡ θεωρία τοῦ μουτουελισμοῦ, δηλαδὴ ἡ ἀνταλλαγὴ σὲ εἶδος, τῆς ὁποίας ἡ ἁπλούστερη μορφὴ εἶναι τὸ καταναλωτικὸ δάνειο (8)' ἀναφορικὰ μὲ τὸ σύνολο, ἀποτελεῖ τὴ σύνθεση τῶν ἐννοιῶν τῆς ἀτομικῆς ἰδιοχτησίας καὶ τῆς συλλογικῆς ἰδιοχτησίας. Αὐτὴ ἡ σύνθεση εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο καὶ τὰ συστατικά της μέρη, ἀφοῦ σημαίνει ἀσφαλῶς πὼς ἡ κοινωνία ἐπιστρέφει μέσα ἀπὸ ἕνα δαίδαλο ἐφευρέσεων καὶ συστημάτων, στὶς πρωτόγονες πρακτικές της, σὰν ἀποτέλεσμα μιᾶς περισυλλογῆς πάνω στὴ θεμελιώδη πρόταση A = A, ποὺ κράτησε 6.000 χρόνια.

(1846) «Σύστημα Οἰκονομικῶν Ἀντιφάσεων», I, σελ. 410-11.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ μουτουελισμοῦ ἐκφράστηκε γιὰ πρώτη φορὰ μὲ κάθε φιλοσοφικὴ ἐπιτήδευση καὶ μ' ἕνα μεταρρυθμιστικὸ πνεῦμα, στὸ περίφημο ἀξίωμα ποὺ ἔχουν ἐπαναλάβει ὅλοι οἱ σοφοὶ καὶ ποὺ τὰ Συντάγματά μας, τοῦ Β' καὶ τοῦ Γ' Χρόνου, συμπεριλάβανε στὴ Διακήρυξη τῶν Δικαιωμάτων καὶ Ὑποχρεώσεων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη:

Μὴν κάνεις στοὺς ἄλλους ὅ,τι δὲν θάθελες νὰ σοῦ κάνουν. Κάνε πάντοτε στοὺς ἄλλους ὅ,τι θάθελες κι ἐκεῖνοι νὰ κάνουν σὲ σένα...

'Αρχικά, πῶς καὶ κάτω ἀπὸ ποιά ἐπίδραση συνεπῆρε τὸ μυαλὸ τῶν ἀνθρώπων ἡ ἰδέα τοῦ μουτουαλισμοῦ;

Ἔχουμε ἤδη ἐξετάσει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ σχολὴ τοῦ Λουξεμβούργου (9) βλέπει τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη μὲ τὴν κοινωνία καὶ τὸ Κράτος. Σύμφωνα μ' αὐτοὺς ἡ σχέση αὐτὴ εἶναι σχέση ὑποταγῆς. 'Απ' αὐτὴ προκύπτει μιὰ ἐξουσιαστικὴ καὶ κομμουνιστικὴ ὀργάνωση.

'Αντίθετη μ' αὐτὴ τὴν ἰδέα διαχυδέρνησης, εἶναι ἐκείνη τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας. Σύμφωνα μ' αὐτούς, ἡ κοινωνία δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται σὰν ἕνα ἱεραρχικὸ σύστημα λειτουργιῶν κι ἐξουσιῶν, ἀλλὰ σὰν ἕνα σύστημα ἐλεύθερων δυνάμεων ποὺ ἐξισορροποῦντα: ἀνάμεσά τους, ἕνα σύστημα ποὺ ἐγγυᾶται τὰ ἴδια δικαιώματα σ' ὅλα τὰ ἄτομα, δοσμένου ὅτι ἐκτελοῦν τὰ ἴδια καθήκοντα, ἕνα σύστημα στὸ ὁποῖο θ' ἀποκομίζουν τὰ ἴδια ὠφέλη σὲ ἀντάλλαγμα τῆς προσφορᾶς ἴδιων ὑπηρεσιῶν. Ἑπομένως αὐτὸ τὸ σύστημα εἶναι βασικὰ ἐξισωτικὸ καὶ φιλελεύθερο κι ἀποκλείει κάθε διάκριση περιουσίας, βαθμοῦ, τάξης. Νὰ τώρα πῶς αὐτοὶ οἱ ἀντιαυταρχικοὶ ἢ φιλελεύθεροι περατώνουν τὰ ἐπιχειρήματά τους.

Ὑποστηρίζουν ὅτι ἀφοῦ ἡ ἀνθρώπινη φύση εἶναι ἡ πιὸ ἀναπτυγμένη ἔκφραση, γιὰ νὰ μὴ ποῦμε ἐνσωμάτωση, τῆς παγκόσμιας Δικαιοσύνης, ὁ ἄνθρωπος σὰν πολίτης ἀντλεῖ τὰ δικαιώματά του ἀπ' τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς φύσης του. Παρόμοια, θ' ἀπαιτήσει ἀργότερα τὴν εὐημερία, ἄμεσα, ἀπ' τὴν προσωπική του ἐργασία κι ἀπ' τὴν καλὴ χρήση τῶν ἰδιοτήτων του ποὺ θὰ κάνει, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν σεβασμὸ ἀπ' τὴν ἐλεύθερη ἐξάσκηση τῶν ταλέντων καὶ τῶν χαρισμάτων του. Λένε ἑπομένως πῶς τὸ Κράτος ἀποτελεῖ ἁπλῶς τὸ προϊὸν τῆς ἐντελῶς ἐλεύθερης συνένωσης, ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ ἴσα, ἀνεξάρτητα ὑποκείμενα, ποὺ ὅλα τους εἶναι νομοθέτες. Κατὰ συνέπεια τὸ Κράτος ἐκπροσωπεῖ μόνο ὁμαδικὰ συμφέροντα κι ὁποιαδήποτε προστριβὴ ἀνάμεσα στὴν 'Εξουσία καὶ τὸν πολίτη δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ μόνο μιὰ προστριβὴ ἀνάμεσα σὲ πολίτες. Συνακόλουθα, τὸ μόνο προνόμιο στὴν κοινωνία εἶναι ἡ ἐλευθερία, ἡ μόνη ἀνώτατη δύναμη, ὁ Νόμος. Ἡ ἐξουσία κι ἡ φι-

λανθρωπία, λένε, έχουν φάει τὰ ψωμιά τους. Αὐτὸ ποὺ θέλουμε ἀντίθετα εἶναι ἡ δικαιοσύνη.

'Απ' αὐτοὺς τοὺς συλλογισμούς, πού, ἀντιτίθονται ριζικὰ σ' ἐκείνους τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Λουξεμβούργου, καταλήγουν νὰ ὑποστηρίζουν μιὰ ὀργάνωση ποὺ θὰ βασίζεται πάνω στὴν ὅσο τὸ δυνατὸ πιὸ πλατιὰ ἐφαρμογὴ τῆς μουτουελιστικῆς ἀρχῆς. 'Ο νόμος του, λένε, εἶναι ὑπηρεσία ἀντὶ ὑπηρεσίας, προϊὸν ἀντὶ προϊόντος, δάνειο ἀντὶ δανείου, ἀσφάλιση ἀντὶ ἀσφάλισης, πίστωση ἀντὶ πίστωσης, ἀσφάλεια ἀντὶ ἀσφάλειας, ἐγγύηση ἀντὶ ἐγγύησης. Εἶναι σὰ ν' ἀναποδογυριζόταν ὁ πανάρχαιος νόμος τῆς ἀνταπόδωσης, ὀ φ θ α λ μ ὸ ν ἀ ν τ ὶ ὀ φ θ α λ μ ο ῦ , ὀ δ ό ν τ α ἀ ν τ ὶ ὀ δ ό ν τ ο ς , ζ ω ὴ ἀ ν τ ὶ ζ ω ῆ ς , καὶ νὰ μετατίθονταν ἀπ' τὸ ποινικὸ δίκαιο καὶ τὶς χυδαῖες πρακτικὲς τῆς βεντέττας στὸ οἰκονομικὸ δίκαιο, στὰ καθήκοντα τῆς ἐργασίας καὶ στὴν εὐγενῆ φροντίδα τῆς ἐλεύθερης ἀδελφότητας. Πάνω σ' αὐτὸν στηρίζονται ὅλοι οἱ μουτουελιστικοὶ θεσμοί: ἀμοιβαία ἀσφάλεια, ἀμοιβαία πίστωση, ἀμοιβαία βοήθεια, ἀμοιβαία ἐκπαίδευση, ἀμοιβαῖες ἐγγυήσεις ἀνταλλαγῶν κι ἐργασίας, γιὰ προϊόντα καλῆς ποιότητας καὶ λογικὰ τιμολογημένα κλπ. Νὰ τί ὑποστηρίζει πῶς θὰ χρησιμοποιήσει ἡ μουτουελιστικὴ ἀρχή, μὲ τὴ βοήθεια ὁρισμένων θεσμῶν, σὰ θεμέλιο τοῦ Κράτους, νόμο τοῦ Κράτους κι ἀκόμα θὰ προχωρήσω τόσο πολὺ ὥστε νὰ πῶ σὰν ἕνα εἶδος θρησκείας τοῦ Κράτους, ποὺ θἆναι ἐξίσου εὔκολο (στὴν πράξη) ὅσο καὶ πλεονεκτικό. Δὲν ἀπαιτεῖ καμιὰ ἀστυνομία, καμιὰ καταπίεση ἢ περιορισμοὺς καὶ δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελέσει ποτὲ αἰτία ἀπογοήτευσης ἢ καταστροφῆς κανενός.

Σ' αὐτὸ τὸ σύστημα ὁ ἐργαζόμενος δὲν εἶναι πιὰ δοῦλος τοῦ Κράτους, εἶναι ἕνας ἐλεύθερος ἄνθρωπος, κύριος πραγματικὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, ὁ ὁποῖος ἐνεργεῖ μὲ δική του πρωτοβουλία κι εἶναι προσωπικὰ ὑπεύθυνος. Ξέρει ὅτι θ' ἀποκομίσει δίκαιη κι ἱκανοποιητικὴ ἀποζημίωση γιὰ τὰ προϊόντα καὶ τὶς ὑπηρεσίες του κι ὅτι οἱ συμπολίτες του θὰ τοῦ προσφέρουν ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη καὶ πλήρεις ἐγγυήσεις γιὰ ὅλα τὰ καταναλωτικὰ ἀγαθὰ ποὺ πιθανὸν νὰ χρειάζεται. Τὸ Κράτος, ἡ κυβέρνηση, παύει πιὰ νἆναι κυρίαρχο. Ἡ ἐξουσία δὲν ἀποτελεῖ πιὰ τὴν ἀντίθεση τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ Κράτος, ἡ κυβέρνηση, ἡ ἐξουσία κλπ. δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μόνο ἐκφράσεις ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐλευθερία μ' ἕνα διαφορετικὸ

τρόπο. Εἶναι γενικὲς φόρμουλες δανεισμένες ἀπὸ μιὰ ξεπερασμένη γλώσσα, ἡ ὁποία σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις συμβολίζει τὸ σύνολο, τὴν ἕνωση, τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἀλληλεγγύη τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων.

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα δὲ χρειάζεται νὰ ρωτήσουμε (ὅπως ἀπαιτεῖται στὸ ἀστικὸ σύστημα ἢ σ' ἐκεῖνο τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Λουξεμβούργου), ἂν τὸ Κράτος, ἡ κυβέρνηση ἢ ἡ κοινότητα πρέπει νὰ κυβερνοῦν τὸ ἄτομο ἢ νὰ ὑποτάσσονται σ' αὐτό, ἂν ὁ κυρίαρχος θεωρεῖται ἀνώτερος ἀπ' τὸν πολίτη ἢ ὁ πολίτης ἀνώτερος ἀπ' τὸν κυρίαρχο, ἢ ἂν ἡ ἐξουσία εἶναι ὁ κύριος ἢ ὁ ὑ π η ρ έ τ η ς τῆς ἐλευθερίας, γιατὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα δὲν ἔχουν καμιὰ σημασία. Ἡ κυβέρνηση, ἡ ἐξουσία, τὸ Κράτος, οἱ κοινότητες, οἱ ἑταιρεῖες, οἱ τάξεις, οἱ ἑνώσεις, οἱ πόλεις, οἱ οἰκογένειες, οἱ πολίτες — κοντολογῆς, ὁμάδες κι ἄτομα, συλλογικὰ σώματα καὶ πρόσωπα, εἶναι ὅλοι ἴσοι ἀπέναντι στὸ νόμο. Μόνο αὐτός, μερικὲς φορὲς διαμέσου τῆς μεσολάβησης τοῦ ἑνὸς καὶ μερικὲς φορὲς διαμέσου τῆς φροντίδας τοῦ ἄλλου, βασιλεύει, κρίνει καὶ κυβερνάει: «ὁ κυρίαρχος εἶναι ὁ Νόμος».

(1865)
«Γιὰ τὴν Πολιτικὴ Ἱκανότητα τῶν Ἐργαζόμενων Τάξεων», σελ. 120, 124-26.

Ὁ σκοπὸς τῶν βιομηχανικῶν καὶ ἀγροτικῶν συνεταιρισμῶν, συμπεριλαμβανομένων τῶν ἐργατικῶν ἑνώσεων, ὅπου μποροῦν νὰ σχηματιστοῦν, δὲν εἶναι νὰ ἀντικαταστήσουν τὶς συλλογικὲς ἐπιχειρήσεις μὲ ἀτομικές, ὅπως ἠλίθια διακήρυσσαν στὰ 1848. (10) Ἔγκειται στὸ νὰ ἐξασφαλίσει σ' ὅλες τὶς μικρὲς καὶ μεσαῖες βιομηχανικὲς ἐπιχειρήσεις καθὼς ἐπίσης καὶ στοὺς μικρο-ἰδιοκτῆτες, τὰ ὠφέλη τῶν ἐφευρέσεων, μηχανῶν, βελτιώσεων κι ἐξελίξεων, ποὺ θἄταν διαφορετικὰ ἀπρόσιτες στὶς μικρὲς ἑταιρεῖες καὶ περιουσίες.

(1863-64) «Τί εἶναι ἡ Ἰδιοκτησία;», σελ. 183.

Τ ὰ π ρ ο ϊ ό ν τ α μ π ο ρ ο ῦ ν ν' ἀ ν τ α λ λ α γ ο ῦ ν μ ό ν ο μ ὲ π ρ ο ϊ ό ν τ α. Κανένας δὲν ἀμφισβη-

τεί σήμερα αυτό τό άξίωμα τής πολιτικής οικονομίας. Σοσιαλιστες κι οικονομολόγοι μαζί τό δέχονται D E J U R E καί D E F A C T O κι αυτό προσφέρει ένα κοινό έδαφος όπου μπορεί νά συμβιβαστοΰν άντίθετες θεωρίες κι όπου γνώμες συναντιώνται γιά νά σχηματίσουν ένα δόγμα.

Ή ανταλλαγή είναι είτε άμεση είτε έμμεση.

Ό καρεκλοποιός στό Παρίσι χρειάζεται ένα βαρέλι κρασί τήν ίδια ώρα πού ένας κρασέμπορος στό Μπορντώ χρειάζεται καρέκλες. Οί δυό παραγωγοί μπορούν ν' άνταλλάξουν τ' αντίστοιχα προϊόντα τους στέλνοντάς τα ό ένας στόν άλλο. Αύτή είναι άμεση ανταλλαγή.

Ας υποθέσουμε όμως, όπως συμβαίνει συνήθως, ότι ό ένας άπ' τούς δυό ανθρώπους, πού συμμετέχουν στην ανταλλαγή, δέ χρειάζεται τό προϊόν τοΰ άλλου. Ό κρασέμπορος τοΰ Μπορντώ, λογουχάρη, αντί γιά καρέκλες χρειάζεται κάμποτο, τότε ή ανταλλαγή δέν είναι πιά δυνατή. Ό Παριζιάνος θά πληρώσει γιά τό κρασί του μέ χρήματα κι ό κάτοικος τοΰ Μπορντώ θά χρησιμοποιήσει αυτά τά χρήματα γιά ν' άποκτήσει τό υλικό πού τοΰ χρειάζεται γιά νά τοΰ στείλουν άπ' τή Μυλούζη. Αύτή είναι έμμεση ανταλλαγή.

Τώρα, αύτή ή ανταλλαγή, πού είναι αναγκαστικά έμμεση εξαιτίας τής έλλειψης κάποιου κοινού πιστωτικού δεσμού, θά λειτουργούσε άμεσα καί χωρίς μεσάζοντες, άν ήταν δυνατό όλοι εκείνοι πού επιθυμούσαν ν' άνταλλάξουν αγαθά σέ μιά χώρα — όλοι εκείνοι πού χρειάζονται νά πουλήσουν καί ν' αγοράσουν — νά γνωρίζονται μεταξύ τους. Ας φανταστούμε, λογουχάρη, πώς ό Παριζιάνος, ό κάτοικος τής Μυλούζης κι ό κάτοικος τοΰ Μπορντώ ξέρουν τήν ίδια στιγμή ότι ό καθένας τους χρειάζεται κάτι· ό πρώτος ένα βαρέλι κρασί, ό δεύτερος καρέκλες κι ό τρίτος ένα κομμάτι κάμποτο. Είναι φανερό ότι σ' αύτή τήν περίπτωση τά είδη μπορούν ν' ανταλλαγούν, δίχως νά χρειάζεται νά χρησιμοποιηθούν χρήματα. Ό Παριζιάνος θά στείλει τίς καρέκλες του στό εργοστάσιο τής Μυλούζης, ό όποιος θά στείλει τότε τό κάμποτό του στόν παραγωγό τοΰ Μπορντώ κι αυτός μέ τή σειρά του θά στείλει τό κρασί του στό Παρίσι. Βάλτε στή θέση αυτών τών τριών, εκατό χιλιάδες ανθρώπους, πού νά συμμετέχουν στίς ανταλλαγές καί θά έξακολουθήσει νά συμβαίνει τό ίδιο, ή ανταλλαγή θά συνεχίσει νάναι άμεση.

Τί πρέπει λοιπόν νά κάνουμε ὥστε νά ἐπιτρέψουμε τή διεξαγωγή ἄμεσης ἀνταλλαγῆς — ὄχι ἁπλῶς ἀνάμεσα σέ τρεῖς, τέσσερεις, ἕξη, δέκα ἤ ἑκατό ἀνθρώπους, ἀλλ' ἀνάμεσα σέ ἑκατό χιλιάδες ἤ ἀνάμεσα σ' ὅλους τούς παραγωγούς καί καταναλωτές τοῦ κόσμου;

Κάτι πολύ ἁπλό. Θά πρέπει νά συγκεντροποιήσουμε ὅλες τίς ἐμπορικές συναλλαγές διαμέσου μιᾶς τράπεζας πού θά δέχεται ὅλες τίς συναλλαγματικές, ἐπιταγές καί χρεωστικά γραμμάτια, πού ἀντιπροσωπεύουν τιμολόγια τῶν ἐμπόρων. Ἔπειτα θά πρέπει νά γενικεύσουμε ἤ νά μετατρέψουμε αὐτές τίς ὑποχρεώσεις σέ ἀποδείξεις πού θά ἰσοδυναμοῦν μ' αὐτές καί πού θά καλύπτονται συνακόλουθα ἀπ' τά προϊόντα ἤ τίς πραγματικές ἀξίες πού ἀντιπροσωπεύουν αὐτές οἱ ὑποχρεώσεις.

Οἱ τραπεζικές ἀποδείξεις πού θά δημιουργηθοῦν μ' αὐτό τόν τρόπο θἄχουν ὅλες τίς ἰδιότητες τῶν πιό ὑγιῶν λογαριασμῶν.

Δέ θά ὑπόκεινται σέ ὑποτίμηση, ἀφοῦ θά παραδίδονται μόνο ἔναντι πραγματικῶν ἀξιῶν καί καθιερωμένων συναλλαγματικῶν. Κατά συνέπεια δέ θά βασίζονται πάνω στά κατασκευαζόμενα προϊόντα, ἀλλά σ' ἐκεῖνα πού πουλιοῦνται καί παραδίδονται καί γιά τά ὁποῖα, ἑπομένως, μπορεῖ ν' ἀπαιτηθεῖ ἡ ἐξώφληση.

Δέν θά ὑπάρξει κανένα πρόβλημα ὑπερβολικά αὐξημένης κυκλοφορίας, ἀφοῦ ἡ ἀπόδειξη θά παραδίδεται μόνο ἔναντι ἀναγνωρισμένων συναλλαγματικῶν, δηλαδή, ὅταν ὑπάρχει μιά γνήσια καί σίγουρη ὑπόσχεση γιά ἐξώφληση.

Κανένας δέ θ' ἀρνιόταν νά τίς δεχθεῖ ἀφοῦ σάν ἀποτέλεσμα τῆς συγκεντροποίησης ὅλων τῶν ἀνταλλαγῶν κι ἐπειδή ὅλοι οἱ πολίτες θά πατρονάριζαν τήν τράπεζα, οἱ ἀποδείξεις αὐτές θ' ἀντιπροσώπευαν γιά κάθε ἄτομο μιά ἀξία ἴση μ' ἐκείνη πού σύντομα θἄπρεπε νά πληρώσει σέ τραπεζιτικές ἀποδείξεις.

(1848-49) «Ἡ λύση τοῦ Κοινωνικοῦ προβλήματος», σελ. 182-84

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ (10)

. . . Ἡ Λαϊκή Τράπεζα ἐντελῶς ἁπλά ἐνσωματώνει τίς χρηματιστικές κι οἰκονομικές πλευρές τῆς ἀρχῆς τῆς σύγχρονης δημοκρατίας, πού εἶναι ἡ Λαϊκή κυριαρχία καί τοῦ δημοκρατικοῦ συνθήμα-

της, Ἐλευθερία, Ἰσότητα, Ἀδελφότητα.

Δηλώνω ὅτι ὅταν ἐπέκρινα τὴν ἰδιοκτησία, ἢ ἀκριβέστερα τὸ σύμπλεγμα θεσμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἰδιοκτησία ἀποτελεῖ θεμέλιο λίθο, δὲν εἶχα τὴν πρόθεση νὰ προσβάλλω τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου, ὅπως τ' ἀναγνωρίζουν οἱ ὑφιστάμενοι νόμοι, οὔτε ν' ἀμφισβητήσω τὴ νομιμότητα κεκτημένων, οὔτε νὰ προκαλέσω τὴν αὐθαίρετη διανομὴ τῶν ἀγαθῶν, οὔτε νὰ ἐμποδίσω τὴν ἐλεύθερη καὶ κανονικὴ ἀπόκτηση ἰδιοκτησίας διὰ μέσου τῆς πώλησης καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς, οὔτε ν' ἀπαγορεύσω ἢ νὰ καταστείλλω μὲ βασιλικὸ διάταγμα, τὸ νοίκι τῆς γῆς καὶ τὸν τόκο ποὺ συνεπάγεται ὁ δανεισμὸς κεφαλαίων.

Πιστεύω πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ μορφὲς ἀνθρώπινης δραστηριότητας, θἄπρεπε νὰ παραμείνουν ἐλεύθερες καὶ στὴν ἐκλογὴ τοῦ καθενός. Δὲν ἐπιτρέπω καμιὰ ἄλλη τροποποίηση, περιορισμὸ ἢ ἀπαγόρευση, ἐκτὸς ἀπὸ κεῖνες ποὺ ἀποτελοῦν τὸ φυσικό, ἀναπόφευκτο ἀποτέλεσμα τῆς καθολικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀμαβαιότητας καὶ τοῦ νόμου τῆς σύνθεσης ποὺ ἔχω ἐγὼ προτείνει...

(1848-49) «Ἡ λύση τοῦ Κανωνικοῦ Προβλήματος», σελ. 259-61

'Αναρχία

Ποιά μορφή κυβέρνησης θά θεωρούσαμε καλύτερη; «Πῶς μπορεῖς νά ρωτᾶς;» πιθανόν ν' ἀπαντοῦσε κάποιος ἀπ' τούς πιό νεκρούς ἀναγνῶστες μου. «Εἶσαι Δημοκρατικός». Δημοκρατικός, ναί, ἀλλά αὐτή ἡ λέξη δέν ἔχει κανένα συγκεκριμένο νόημα. Δ η μ ο κ ρ α τ ί α , σημαίνει τό δημόσιο πράγμα. Τώρα ὅποιος ἐπιθυμεῖ τό γενικό καλό, κάτω ἀπ' ὁποιαδήποτε μορφή κυβέρνησης, μπορεῖ νά ὀνομάζεται δημοκρατικός. Κι οἱ βασιλιάδες λοιπόν εἶναι δημοκρατικοί! «Τότε λοιπόν, δέν εἶσαι δημοκρατικός;» Ὄχι. «Τί; δέν μπορεῖ νάσαι μοναρχικός!» Ὄχι. «Συνταγματικός;» Θεός φυλάξει! «Τότε πρέπει νάσαι μέ τήν ἀριστοκρατία». Οὔτε κατά διάνοια! «Θέλεις μιά μικτή κυβέρνηση;» Ἀκόμα λιγότερο. «Μά τί εἶσαι τελοσπάντων;» Εἶμαι ἀναρχικός.

«Καταλαβαίνω, ἀσκεῖς εἰρωνεία σέ βάρος τῆς κυβέρνησης». Οὔτε κατά διάνοια. Σοῦ ἔχω μόλις δώσει τήν καλοζυγισμένη καί σοβαρή ὁμολογία πίστης μου. Παρόλο πού εἶμαι σθεναρός ὑποστηρικτής τῆς τάξης εἶμαι μέ τήν πιό πλήρη ἔννοια τοῦ ὅρου, ἀναρχικός.

(1840) «Τί εἶναι ἡ Ἰδιοκτησία;», σελ. 335.

Σέ κάθε δεσμένη κοινωνία, ἡ ἐξουσία πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος πάνω σέ ἄνθρωπο, εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη μέ τό πνευματικό ἐπίπεδο ἀνάπτυξης στό ὁποῖο ἔχει φτάσει ἐκείνη ἡ κοινωνία. Ἡ πιθανή διάρκεια αὐτῆς τῆς ἐξουσίας μπορεῖ ἴσως νά ὑπολογιστεῖ μέ βάση τήν περισσότερο ἤ λιγότερο πλατιά διάδοση τῆς ἐπιθυμίας γιά ἀληθινή κυβέρνηση, πού εἶναι ἡ κυβέρνηση ἡ ὁποία βασίζεται πάνω στην ἐπι-

στήμη. Όπως ακριβώς τὸ δικαίωμα τῆς βίας καὶ τὸ δικαίωμα τῆς πονηριᾶς περιορίζονται ἀπ' τὰ διαρκῶς αὐξανόμενα ὅρια τῆς δικαιοσύνης καὶ θὰ ἐκλείψουν τελικὰ μόλις παγιωθεῖ ἡ ἰσότητα, ἔτσι κι ἡ κυριαρχία τῆς θέλησης παραχωρεῖ τὴ θέση της στὴν κυριαρχία τῆς λογικῆς καὶ πρέπει τελικὰ νὰ ἐξαφανιστεῖ μέσα σὲ μιὰ μορφὴ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἡ ἰδιοκτησία καὶ τὰ προνόμια ἐκφυλίζονται ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισε ὁ κόσμος. Όπως ἀκριβῶς ὁ ἄνθρωπος ἀναζητάει τὴ δικαιοσύνη στὴν ἰσότητα ἔτσι κι ἡ κοινωνία ἀναζητάει τὴν τάξη στὴν ἀναρχία.

Ἀ ν α ρ χ ί α , ποὺ σημαίνει ἔλλειψη ἡγεμόνα ἢ κυριάρχου. Αὐτὴ εἶναι ἡ μορφὴ κυβέρνησης ποὺ κάθε μέρα πλησιάζουμε περισσότερο. Ἐξαιτίας τῆς βαθειὰ ριζωμένης συνήθειας νὰ θεωροῦν ἕναν ἄνθρωπο σὰν ἐκπρόσωπο τῆς τάξης καὶ νὰ παίρνουν τὴ θέλησή του σὰ νόμο, οἱ ἄνθρωποι μᾶς θεωροῦν σὰν τὸ ἄκρο ἄωτο τῆς ἀταξίας κι ἐνσάρκωση τοῦ χάους. Ὑπάρχει μιὰ ἱστορία γιὰ ἕνα Παριζιάνο ἀστό, στὸ 17ο αἰώνα, ὁ ὁποῖος ἄκουσε πὼς στὴ Βενετία δὲν εἶχαν βασιλιά. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μποροῦσε νὰ συνέλθει ἀπ' τὴν κατάπληξή του καὶ νόμισε πὼς θὰ πέθαινε ἀπ' τὰ γέλια ὅταν ἄκουσε γιὰ πρώτη φορὰ ἕνα τέτοιο γελοῖο πράγμα. Ὅλοι μας πάσχουμε ἀπ' αὐτὴ τὴν προκατάληψη. Ὅλοι μας θέλουμε ἕνα ἀρχηγὸ ἢ ἀρχηγούς. Ἔχω στὴ διάθεσή μου αὐτὴ τὴ στιγμὴ μιὰ μπροσοῦρα, ποὺ ἔχει γραφτεῖ ἀπὸ ἕνα φλογερὸ κομμουνιστή, ὁ ὁποῖος ὀνειρεύεται σὰ δεύτερος Μαρά, τὴ δικτατορία. Οἱ πιὸ προχωρημένοι ἀνάμεσά μας εἶναι κεῖνοι ποὺ θέλουν τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ ἀριθμὸ κυριάρχων. Ἡ πιὸ φλογερή τους ἐπιθυμία εἶναι νὰ διατηρηθεῖ ἡ βασιλικὴ δύναμη μέσα στὴν Ἐθνικὴ Φρουρά. Δίχως ἀμφιβολία, κάποιο πρόσωπο ποὺ φθονεῖ τὴ λαϊκὴ πολιτοφυλακή, θὰ πεῖ σύντομα: «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι βασιλιάδες». Ἀλλὰ ἡ ἀπάντησή μου σ' αὐτὸ θἆναι: «Κανένας ἄνθρωπος δὲν εἶναι βασιλιάς». Εἴμαστε ὅλοι, εἴτε μᾶς ἀρέσει αὐτὸ εἴτε ὄχι, σύντροφοι». Ὅλα τὰ θέματα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς θὰ πρέπει νὰ ρυθμιστοῦν στὸ φῶς τῶν στατιστικῶν στοιχείων τῶν νομῶν. Ὅλα τὰ θέματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς εἶναι ζήτημα τῆς διεθνοῦς στατιστικῆς. Ἡ ἐπιστήμη τῆς κυβέρνησης ἀνήκει δικαιωματικὰ σὲ κάποιον ἀπ' τοὺς κλάδους τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, τῆς ὁποίας ὁ μόνιμος γραμματέας πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ γίνει Πρωθυπουργός. Ἀφοῦ οἱ πολίτες μποροῦν νὰ ὑποβάλλουν ἕνα ὑπόμνημα στὴν Ἀκαδημία, ὅλοι οἱ πολίτες εἶναι νομο-

θέτες. 'Αλλ' ἀφοῦ ἡ γνώμη ἑνὸς προσώπου δὲν ἔχει καμιὰ βαρύτητα ἂν δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἡ θέληση κανενὸς ἀνθρώπου δὲ μπορεῖ νὰ ξεπεράσει τὴ λογικὴ κι ἑπομένως κανένας δὲν εἶναι βασιλιᾶς...

Τί εἶναι τότε οἱ ἄνθρωποι ἂν δὲν εἶναι κυρίαρχοι κι ἂν δὲν ἀποτελοῦν τὴν πηγὴ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας; Οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ κηδεμόνες τοῦ νόμου. Οἱ ἄνθρωποι ἀποτελοῦν τὴν ἐ κ τ ε λ ε σ τ ι κ ὴ ἐξουσία. Κάθε πολίτης μπορεῖ νὰ ἐπιβεβαιώσει ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθινὰ ἢ σωστά, ἀλλὰ ἡ πεποίθησή του δὲ δεσμεύει κανέναν ἄλλο παρὰ μόνο τὸν ἑαυτό του. Ἂν πρόκειται νὰ γίνει νόμος ἡ ἀλήθεια ποὺ πρεσβεύει, τότε θὰ πρέπει ν' ἀναγνωρίζεται ἀπ' ὅλους σὰ νόμος. Τί εἶναι ὅμως ἡ ἀναγνώριση ἑνὸς νόμου; Εἶναι ἡ ἐπαλήθευση ἑνὸς μαθηματικοῦ ἢ μεταφυσικοῦ ὑπολογισμοῦ. Εἶναι ἡ ἐπανάληψη ἑνὸς πειράματος, η παρατήρηση ἑνὸς φαινομένου ἢ ἡ καταγραφὴ ἑνὸς γεγονότος. Μόνο ὁλόκληρο τὸ ἔθνος ἔχει δικαίωμα νὰ πεῖ «ἀποφασίζουμε καὶ διατάσσουμε».

(1840) «Τί εἶναι ἡ 'Ιδιοκτησία», σελ. 339-40.

Ἔγραψα στὰ 1840 τὴν ἀκόλουθη ὁμολογία τοῦ πολιτικοῦ μου πιστεύω, ποὺ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ τόσο γιὰ τὴ λακωνικότητα ὅσο καὶ γιὰ τὴ δύναμή της: Ε ἰ μ α ι ἀ ν α ρ χ ι κ ό ς, διακηρύσσοντας μ' αὐτὴ τὴ λέξη τὴν ἄρνηση — ἢ καλύτερα — τὴν ἀνεπάρκεια τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξουσίας. Δηλαδή, ὅπως ἔδειξα ἀργότερα, ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐξουσίας ὅπως κι ἡ ἔννοια μιᾶς ἀνώτερης ὕπαρξης, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀναλυτικὴ ἀντίληψη ἡ ὁποία εἶναι ἀνίσχυρη νὰ προσφέρει ἕνα σύνταγμα στὴν κοινωνία, ἄσχετα μὲ τὴν πηγὴ τῆς ἐξουσίας καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀσκεῖται. 'Υποκατάστησα τὴν ἐξουσία καὶ τὴν πολιτικὴ στὴν ἔννοια τῶν ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ — μιὰ θετική, συνθετικὴ ἰδέα, ἡ ὁποία, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι ἱκανὴ ἀπὸ μόνη της νὰ ὁδηγήσει σὲ μιὰ ὀρθολογική, πρακτικὴ ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς τάξης. 'Επιπλέον, χάνοντας αὐτό, υἱοθετοῦσα ἁπλῶς τὴ θέση τοῦ Σαὶν Σιμόν, ἡ ὁποία τόσο περίεργα ἔχει διαστρεβλωθεῖ ἀπ' τοὺς ὀπαδούς του κι ἀμφισβητεῖται σήμερα ἀπ' τὸν Μ. 'Ενφαντὲν (12) γιὰ λόγους τακτικῆς ποὺ δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω. 'Η θέση αὐτὴ συνίσταται στὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι, στὸ φῶς τῆς ἱστορίας κι ἀπ' τὸν ἀσυμβίβαστο χαρακτή-

ρα τῶν ἐνναῶν τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς προόδου, ἡ κοινωνία βρίσκεται στὴ διαδικασία συμπλήρωσης τοῦ κυβερνητικοῦ κύκλου γιὰ τελευταία φορά, ὅτι ἡ κοινὴ λογικὴ ἔχει πειστεῖ πὼς ἡ πολιτικὴ εἶναι ἀνίσχυρη νὰ βελτιώσει τὴ μοίρα τῶν μαζῶν, ὅτι οἱ ἔννοιες τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς δύναμης ἀντικαθίστανται στὸ μυαλὸ τοῦ λαοῦ, ὅπως καὶ στὴν πορεία τῆς ἱστορίας, ἀπ' τὶς ἔννοιες τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς κι ὅτι τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ἡ ὑποκατάσταση τοῦ πολιτικοῦ μηχανισμοῦ στὶς οἰκονομικὲς ὀργανώσεις κλπ. κλπ.

(1853) «Ἡ Φιλοσοφία τῆς Προόδου», σελ. 74.

Ἔχω ἤδη ἀναφέρει τὴν ΑΝΑΡΧΙΑ, ἢ τὴν κυβέρνηση τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἀπ' τὸν ἑαυτό του — ἢ ὅπως τὴ λένε οἱ Ἄγγλοι, αὐτοκυβέρνηση — σὰν ἕνα παράδειγμα ἐλεύθερου καθεστῶτος. Ἀφοῦ ἡ ἔκφραση «ἀναρχικὴ κυβέρνηση» ἀποτελεῖ μιὰ ἀντίφαση, τὸ ἴδιο τὸ σύστημα φαίνεται νὰ εἶναι ἀδύνατο κι ἡ ἰδέα παράλογη. Ὅμως, ἐκείνη ποὺ χρειάζεται νὰ ἐπικριθεῖ εἶναι μόνο ἡ γλῶσσα. Ἡ ἔννοια τῆς ἀναρχίας στὴν πολιτικὴ εἶναι ἐξίσου ὀρθολογικὴ καὶ θετικὴ ὅσο κι ὁποιαδήποτε ἄλλη. Σημαίνει πὼς μόλις οἱ οἰκονομικὲς λειτουργίες καταλάβουν τὴ θέση τῶν πολιτικῶν λειτουργιῶν, τότε οἱ ἐμπορικὲς συναλλαγὲς κι ἡ ἀνταλλαγὴ θὰ δημιουργήσουν ἀπὸ μόνες τους τὴν κοινωνικὴ τάξη. Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ ν' ἀποκαλεῖται ἀφεντικὸ τοῦ ἑαυτοῦ του, πράγμα ποὺ εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο ἀπ' τὴ συνταγματικὴ μοναρχία.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 278.

Μὲ τὴ λέξη (Ἀναρχία) ἤθελα νὰ ὑποδηλώσω τὸ ἔσχατο ὅριο τῆς πολιτικῆς προόδου. Ἡ Ἀναρχία εἶναι, ἂν ἴσως μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ τὸ τοποθετήσω μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μιὰ μορφὴ κυβέρνησης ἢ συντάγματος, στὴν ὁποία ἡ συλλογικὴ κι ἡ ἀτομικὴ συνείδηση, διαμορφωμένες μέσω τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ νόμου, εἶναι ἱκανὲς ἀπὸ μόνες τους νὰ διατηρήσουν τὴν τάξη καὶ νὰ ἐγγυηθοῦν ὅλες τὶς ἐλευθερίες. Σ' αὐτή, σὰν συνέπεια, οἱ θεσμοὶ τῆς ἀστυνομίας, οἱ προληπτικὲς καὶ κατασταλτικὲς μέθοδοι, ἡ γραφειοκρατία, ἡ φορολογία κλπ. περιορίζονται στὸ μίνιμουμ. Σ' αὐτήν, εἰδικώτερα, ἐξαφανί-

ζονται οἱ μορφὲς τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ἐνταατικῆς συγκεντροποίησης γιὰ ν' ἀνακατασταθοῦν ἀπὸ ὁμοσπονδιακοὺς θεσμοὺς κι ἕνα πρότυπο ζωῆς βασισμένο πάνω στὴν κομμούνα. Ὅταν ἡ πολιτικὴ κι ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ θᾶχουν γίνει ἕνα καὶ τὸ αὐτό, ὅταν τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα θᾶχουν ἐπιλυθεῖ μ' ἕνα τέτοιο τρόπο ποὺ νᾶναι ταυτόσημα τὰ ἀτομικὰ καὶ τὰ συλλογικὰ συμφέροντα, τότε — ἔχοντας ἐξαφανιστεῖ κάθε καταναγκασμὸς — εἶναι φανερὸ πὼς θὰ βρεθοῦμε σὲ μιὰ κατάσταση ἀπόλυτης ἐλευθερίας ἢ ἀναρχίας. Οἱ νόμοι τῆς κοινωνίας θὰ λειτουργοῦν ἀπὸ μόνοι τους διαμέσου τοῦ γενικοῦ αὐθορμητισμοῦ καὶ δὲ θὰ χρειάζεται νὰ ἐπιβάλλονται ἢ νὰ ἐλέγχονται.

(1864) «Στὸν κύριο Χ», Γ, 14, σελ. 32.

Ἡ κοινότητα ζητάει ἰσότητα καὶ νόμο. Ἡ ἰδιοκτησία, ποὺ γεννήθηκε ἀπ' τὴν αὐτονομία τῆς λογικῆς καὶ τὸ σεβασμὸ γιὰ τὴν ἀτομικὴ ἀξία, θέλει πάνω ἀπ' ὅλα ἀνεξαρτησία κι ἀναλογικότητα.

Ἀλλὰ ἡ κοινότητα, μπερδεύοντας τὴν ὁμοιομορφία μὲ τὸ νόμο καὶ τὴν ἰσοπέδωση μὲ τὴν ἰσότητα, γίνεται τυραννικὴ κι ἄδικη. Ἡ ἰδιοκτησία, διαμέσου τοῦ δεσποτισμοῦ της καὶ τὴν ἀπὸ μέρους της καταπάτηση τῶν δικαιωμάτων, γίνεται σύντομα καταπιεστικὴ κι ἐργάζεται ἐνάντια στὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας.

Ὅ,τι προτίθενται νὰ κάνουν ἡ κοινότητα κι ἡ ἰδιοκτησία εἶναι καλό, ἀλλὰ ὅ,τι κι οἱ δυὸ στὴν πραγματικότητα γεννοῦν εἶναι κακό. Γιατί νᾶναι ἔτσι τὰ πράγματα; Αὐτὸ συμβαίνει γιατὶ ἡ κάθε μιὰ ἐπιδιώκει τὴν ἀποκλειστικότητα κι ἡ κάθε μιὰ παραβλέπει δυὸ στοιχεῖα μέσα στὴν κοινωνία. Ἡ κοινότητα ἀπορρίπτει τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀναλογικότητα, ἐνῶ ἡ ἰδιοκτησία δὲν ἐκπληρώνει τὶς προϋποθέσεις τῆς ἰσότητας καὶ τοῦ νόμου.

Ἂν φανταστοῦμε τώρα μιὰ κοινωνία ποὺ νὰ βασίζεται πάνω σ' αὐτὲς τὶς τέσσερεις ἀρχὲς — ἰσότητα, νόμο, ἀνεξαρτησία κι ἀναλογικότητα, θ' ἀνακαλύψουμε ὅτι:

1. Ἀφοῦ ἰσότητα σημαίνει μόνο ἰσότητα στὶς συνθῆκες, δηλαδὴ στὰ μέσα, ὄχι ἰσότητα στὴν εὐημερία, αὐτὴ πρέπει νὰ ὑπάγεται στὴν εὐθύνη τοῦ ἐργάτη,

ὅταν τὰ μέσα εἶναι ἴσα — ἡ ἰσότητα δὲν ἀποτελεῖ ἀπὸ καμιὰ ἄποψη παράβαση τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ δικαίου.

2. Ὁ Νόμος, ὄντας βασισμένος πάνω στὴν ἐπιστήμη γεγονότων ποὺ παρατηρήθηκαν καὶ κατὰ συνέπεια πάνω στὴν ἴδια τὴν ἀναγκαιότητα, δὲν βλάπτει σὲ καμιὰ περίπτωση τὴν ἀνεξαρτησία.

3. Ἡ προσωπικὴ ἀ ν ε ξ α ρ τ η σ ί α, τῶν ἀτόμων ἢ ἡ αὐτονομία τῆς ἀτομικῆς κρίσης, ἡ ὁποία εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν διαφορῶν στὸ ταλέντο καὶ τὴν ἱκανότητα δὲν ἀποτελεῖ κίνδυνο, δοσμένου ὅτι παραμένει μέσα στὰ πλαίσια τοῦ νόμου.

4. Ἡ ἀναλογικότητα, ἀφοῦ γίνεται ἀνεκτὴ μόνο στὸ βασίλειο τῆς σκέψης καὶ τῆς αἴσθησης κι ὄχι στὰ φυσικὰ ἀντικείμενα, μπορεῖ νὰ παρατηρηθεῖ, δίχως νὰ παραβιαστεῖ ἡ δικαιοσύνη ἢ ἡ κοινωνικὴ ἰσότητα.

Θ' ἀποκαλέσω αὐτὴ τὴν τρίτη μορφὴ κοινωνίας, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ σύνθεση τῆς κοινότητας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.

Στὶς ἐπιθέσεις μου ἐνάντια στὴν ἰδιοκτησία ἀπ' τὸ 1840 καὶ μετὰ δὲν παρέλειψα νὰ διαμαρτυρηθῶ στ' ὄνομα τῆς ἐλευθερίας, τόσο ἐνάντια στὸν Κρατικὸ ἔλεγχο ὅσο κι ἐνάντια στὸν κομμουνισμό. Κατεχόμουνα πάντα ἀπὸ ἕνα ἰδιαίτερο φόβο γιὰ τὴ στρατολόγηση. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅταν διακήρυξα πὼς εἶμαι ἀναρχικός, ἀποστρεφόμουνα τὸν συγκεντρωτικό, μοναρχικὸ δεσποτισμό. Στὰ 1848 διακήρυξα τὴν ἀντίθεσή μου ἀπέναντι στὸν Κρατικὸ ἔλεγχο, ποὺ υἱοθετοῦσε ἡ ἔκθεση τῆς Ἐπιτροπῆς Λουξεμβούργου. Ἐπαίνεσα τὴν Προσωρινὴ Κυβέρνηση γιὰ τὴν ἐπιφυλακτικότητα ποὺ ἔδειξε ἀσχολούμενη μὲ τὴν κανονικὴ μεταρρύθμιση κι ἀπὸ τότε ἔχω διακηρύξει πολλὲς φορὲς πὼς ἡ μετριοπάθειά της, ποὺ ἔχει τόσο συχνὰ ἐπικριθεῖ, ἦταν κατὰ τὴ γνώμη μου ἀπόλυτα ἀξιέπαινη. Ἡ ἐχθρότητά μου ἀπέναντι στὴν ἀρχὴ τῆς ἐξουσίας δὲν ἔχει μὲ κανένα τρόπο μαωθεῖ. Οἱ ἱστορικὲς μελέτες, στὶς ὁποῖες ἐπιδίδομαι στὸν ἐλεύθερο χρόνο μου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, μ' ἔχουν πείσει πὼς αὐτὴ εἶναι ἡ κατάρα τῆς κοινωνίας. Χώρια ἀπὸ μιὰ χούφτα φανατικῶν, οἱ ἐργάτες στὴ Γαλλία δὲν ἦταν κομμουνιστές, οὔτε στὰ 1848, οὔτε στὰ '89, οὔτε στὰ '93 ἢ '96. Ἡ ἀποτυχία τῶν κομμουνιστικῶν τους πειραμάτων,

ἔφερε τοὺς πρώτους οὐτοπιστὲς σὲ ἀπόγνωση... καὶ στὴ Γαλλία αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παρανόηση τῆς ἔννοιας τῆς ἰσότητας.

Ἐλευθερία εἶναι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου νὰ κάνει χρήση τῶν ἱκανοτήτων του καὶ νὰ ἐνεργεῖ ὅπως τοῦ ἀρέσει. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸ δὲ συμπεριλαμβάνει τὸ δικαίωμα τῆς κατάχρησης. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ κάνουμε ἕνα διαχωρισμὸ ἀνάμεσα σὲ δυὸ μορφὲς κατάχρησης. Στὴν πρώτη περίπτωση μόνο ὁ καταχραστὴς εἶναι κεῖνος πού ὑφίσταται τὶς συνέπειες, στὴ δεύτερη, καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα κάποιου ἄλλου προσώπου, π.χ. τὸ δικαίωμά του στὴν ἐλευθερία καὶ τὸ δικαίωμα νὰ κάνει ἐλεύθερη χρήση τῆς γῆς ἢ ὑλικῶν. Στὸ βαθμὸ πού τὸ πρόσωπο πού προσβάλλεται εἶναι ταυτόχρονα κι ἐκεῖνο πού βαρύνεται γιὰ τὴν κατάχρηση, ἡ κοινωνία δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ ἐπέμβει, ἂν θὰ τὸ ἔκανε, θἄταν κι ἡ ἴδια ἔνοχη γιὰ μιὰ κατάχρηση. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ πολίτης πρέπει νὰ κυβερνιέται μόνο, ἀπ' τὴ λογικὴ του. Θἄταν ἀνάξιος καὶ θὰ τοῦ ἔλειπε ὁ αὐτοσεβασμός, ἂν θὰ δεχόταν ὁποιαδήποτε ἀπόφαση πού δὲ θὰ προερχόταν ἀπ' τὴ δική του ἐλεύθερη βούληση. Θὰ προχωρήσω περισσότερο καὶ θὰ προσθέσω πὼς ἡ κοινωνία θὰ πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ μ' ἕνα τέτοιο τρόπο πού νὰ κάνει ἀδύνατες, σ' ἕνα αὐξανόμενο βαθμό, τὶς καταχρήσεις αὐτοῦ τοῦ δεύτερου εἴδους, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπάρχει ὁλοένα καὶ μικρότερη ἀνάγκη νὰ ἐπεμβαίνει γιὰ νὰ τὶς καταστέλλει. Ἂν δὲ γίνει ἔτσι — ἂν ἡ κοινωνία πλησιάζει ὁλοένα καὶ περισσότερο πρὸς τὸν κομμουνισμὸ ἀντὶ πρὸς τὴν ἀναρχία, ἢ τὴν κυβέρνηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τὸν ἑαυτό του — τότε ἡ ἴδια ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση θ' ἀποτελεῖ κατάχρηση τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου.

1863-4 «Ἡ Θεωρία τῆς Ἰδιοκτησίας» σ. 28-29

Ἀντὶ νὰ υἱοθετοῦμε τὴν ἀπολυταρχικὴ ἄποψη πὼς ἡ κυβέρνηση ἀποτελεῖ τὸ ὄργανο καὶ τὴν ἔκφραση τῆς κανωνίας, ἤ, τὴ δογματικὴ ἄποψη ὅτι ἀποτελεῖ ὄργανο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξης, ἢ καλύτερα γιὰ τὴν ἀστυνόμευση, ἢ τὴ ριζοσπαστικὴ ἄποψη ὅτι ἀποτελεῖ ἕνα μέσο γιὰ τὴν ἐπανάσταση, ἂς προσπαθήσουμε νὰ τὴ δοῦμε ἁπλὰ σὰν ἕνα φαινόμενο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς σὰν τὴν ἐξωτερικὴ ἐνσάρκωση τῶν δικαιωμάτων μας, τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀπ' τὶς ἱκανότητές μας.

Παός ξέρει, ίσως ν' άνακαλύψουμε πώς οἱ διάφορες μορφές κυβέρνησης, πού γι' αὐτές ἔθνη καὶ πολίτες κόβουν ὁ ἕνας τὸ λαιμὸ τοῦ ἄλλου ἐδῶ καὶ ἑξήντα αἰῶνες, δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ φαντασμαγορία ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ μυαλό μας κι ὅτι τὸ πρῶτο καθῆκον τῆς ἐλεύθερα ἐξασκούμενης λογικῆς εἶναι νὰ τὶς καταχωνιάσει στὸ μουσεῖο καὶ τὴ βιβλιοθήκη...

Αὐτὸ ποὺ ζητάει ὁ πολίτης σὲ μιὰ κυβέρνηση, εἴτε τὴν ὀνομάζει Βασιλιά, Αὐτοκράτορα ἢ Πρόεδρο, εἶναι ὁ ἑαυτός του, κι αὐτὸ εἶναι ἡ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.

Δὲν ὑπάρχει κανένας Θεὸς ἐκτὸς ἀπ' τὴν Ἀνθρωπότητα· τὸ περιεχόμενο τῆς θεολογίας εἶναι ἀσήμαντο. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ Κυβέρνηση ἐκτὸς ἀπ' τὴν Ἐλευθερία· τὸ περιεχόμενο τῆς πολιτικῆς δὲν ἔχει καμιὰ ἀξία.

Ἡ καλύτερη μορφὴ κυβέρνησης, ὅπως κι ἡ πιὸ τέλεια θρησκεία, κυριολεκτικὰ μιλώντας, εἶναι μιὰ ἀντιφατικὴ ἰδέα. Τὸ πρόβλημα εἶναι ν' ἀνακαλύψουμε πῶς μποροῦμε ν' ἀποκτήσουμε ὄχι τὴν καλύτερη κυβέρνηση ἀλλὰ τὴ μεγαλύτερη ἐλευθερία. Ἡ μόνη πραγματικὴ ἐξουσία καὶ πολιτικὴ εἶναι μιὰ ἐλευθερία ἴση καὶ ταυτόσημη μὲ τὴν τάξη. Σὲ τί συνίσταται αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη ἐλευθερία, ποὺ εἶναι συνώνυμη μὲ τὴν τάξη; Θὰ μάθουμε τὴν ἀπάντηση ἀπ' τὴν ἀνάλυση τῶν διάφορων μορφῶν ποὺ παίρνει ἡ ἐξουσία. Κατὰ τ' ἄλλα, δὲν δεχόμαστε τὴν κυβέρνηση ἀνθρώπου ἀπ' ἄνθρωπο περισσότερο ἀπ' ὅτι δεχόαστε τὴν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο...

Ὅπως ἡ βιομηχανικὴ ἐλευθερία, ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία θὰ εἶναι γιὰ μᾶς τὸ ἀποτέλεσμα ἀμοιβαίων ἐγγυήσεων. Μόνο ἂν ἐγγυηθοῦμε ὁ ἕνας τὴν ἐλευθερία τοῦ ἄλλου, θὰ μπορέσουμε νὰ κάνουμε δίχως αὐτὴ τὴν κυβέρνηση, σκοπὸς τῆς ὁποίας εἶναι νὰ μιμηθεῖ τὸ δημοκρατικὸ σύνθημα: Ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α, Ἰ σ ό τ η τ α, Ἀ δ ε λ φ ό τ η τ α, ἀφήνοντας στὴ δική μας εὐφυΐα τὸ καθῆκον νὰ τὸ πραγματοποιήσει.

(1849) «Ἀπομνημονεύματα ἑνὸς Ἐπαναστάτη» σ. 62-62, 64.

Τί εἶναι τὸ Κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ Σ υ μ β ό λ α ι ο; Μήπως εἶναι μιὰ συμφωνία ἀνάμεσα στὸν πολίτη καὶ τὴν κυβέρνηση; Ὄχι, γιατί αὐτὸ θὰ σήμαινε πὼς παραμένουμε παγιδευμένοι μέσα στὴν

ἴδια ἰδέα. Τὸ κανωνικὸ συμβόλαιο εἶναι μιὰ συμφωνία ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ἀπ' τὴν ὁποία πρέπει νὰ ξεπροβάλλει αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουμε κοινωνία. Ἐδῶ ἡ ἔννοια τῆς ἀνταλλακτικῆς δικαιοσύνης, ποὺ ἐπιβλήθηκε ἀπ' τὸ πρωτόγονο γεγονὸς τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ καθορίστηκε ἀπ' τὸ Ρωμαϊκὸ δίκαιο, ἀντικαθίσταται ἀπὸ κείνη τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης, ἡ ὁποία ἔχει ἀπορριφθεῖ ἀνέγγλιτα ἀπ' τοὺς Δημοκρατικοὺς ἐπικριτές. Μεταφράστε τοὺς νομικοὺς ὅρους συμβόλαιο καὶ ἀνταλλακτικὴ δικαιοσύνη στὴν τρέχουσα γλώσσα κι ἔχετε τὸ ΕΜΠΟΡΙΟ. Δηλαδή, τὴν πράξη, στὴν πιὸ ἐξελιγμένη της μορφή, μὲ τὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι, ποὺ αὐτο-χαρακτηρίζονται βασικὰ σὰν παραγωγοί, παραιτοῦνται ἀπὸ κάθε ἀπαίτηση νὰ κυβερνάει ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

Ἀνταλλακτικὴ δικαιοσύνη, ἐξουσία διαμέσου συμβολαίου, ἢ μὲ ἄλλα λόγια, ἐξουσία διαμέσου τῶν οἰκονομικῶν καὶ τῆς βιομηχανίας, αὐτὰ ὅλα εἶναι διαφορετικὰ συνώνυμα ποὺ ἐκφράζουν τὴν ἰδέα, ἡ ἐμφάνιση τῆς ὁποίας πρέπει νὰ καταργήσει τὰ παλιὰ συστήματα τῆς διανεμητικῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐξουσίας διαμέσου νόμων ἢ γιὰ νὰ γίνω πιὸ συγκεκριμένος, τὸ φεουδαλικὸ κυβερνητικὸ ἢ στρατιωτικὸ καθεστώς. Τὸ μέλλον τῆς Ἀνθρωπότητας κρίνεται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγή...

Ἡ ἔννοια τοῦ συμβολαίου ἀποκλείει τὴν ἔννοια τῆς κυβέρνησης. Ὁ κύριος Λεντροῦ - Ρολλέν, ὁ ὁποῖος εἶναι νομομαθὴς καὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἤθελα νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχὴ στὸ γεγονὸς αὐτό, θὰ πρέπει ἤδη νὰ τὸ γνωρίζει. Τὸ συμβόλαιο, ἡ ἀνταλλακτικὴ συμφωνία, χαρακτηρίζεται ἀπ' τὸ γεγονὸς ὅτι αὐξάνει τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία κι εὐημερία. Ἡ ἀνάδειξη ὁποιασδήποτε ἐξουσίας, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἀναγκαστικὰ τὴ μειώνει. Αὐτὸ εἶναι φανερὸ ἂν σκεφτεῖ κανεὶς πὼς ἕνα συμβόλαιο εἶναι μιὰ πράξη μὲ τὴν ὁποία δυὸ ἢ περισσότερα ἄτομα συμφωνοῦν νὰ ὀργανώσουν, ἀναμεταξύ τους, μέσα σ' ὁρισμένα ὅρια καὶ γιὰ ἕνα δοσμένο χρόνο, τὴ βιομηχανικὴ δύναμη ποὺ ὀνομάζουμε ἀνταλλαγή. Κατὰ συνέπεια ἀναλαμβάνουν ἀμοιβαῖες ὑποχρεώσεις καὶ ἀνταλλάσσουν ἀμοιβαῖες ἐγγυήσεις γιὰ ἕνα ὁρισμένο ἀριθμὸ ὑπηρεσιῶν, προϊόντων, ὠφελημάτων καθηκόντων κλπ. κι ἔτσι εἶναι σὲ θέση ν' ἀποκτήσουν καὶ νὰ προσφέρουν, ξέροντας πὼς εἶναι ἀπὸ

κάθε ἄλλη ἄποψη ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, τόσο ἀναφορικὰ μ' αὐτὰ ποὺ καταναλώνουν ὅσο καὶ γι' αὐτὰ ποὺ παράγουν.

Ἀνάμεσα στὰ συμβαλλόμενα μέρη ὑπεισέρχεται ἀναγκαστικὰ ἕνα πραγματικὸ καὶ προσωπικὸ συμφέρον. Ἡ λέξη συμβόλαιο ὑποδηλώνει ὅτι ἕνας ἄνθρωπος διαπραγματεύεται ἔχοντας τὴν πρόθεση νὰ κατοχυρώσει τὴν ἐλευθερία του καὶ ταυτόχρονα τὸ εἰσόδημά του, δίχως νὰ ὑπάρξει καμιὰ πιθανότητα νὰ ζημειώσει. Ἀνάμεσα σὲ κυβερνῶντες καὶ κυβερνώμενους, ἀντίθετα — ὁποιοδήποτε κι ἂν εἶναι τὸ σύστημα τῆς ἐκπροσώπησης ἢ τῆς ἐξουσιοδότησης τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας — ἕνα μέρος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς περιουσίας τοῦ πολίτη ἀπαλλοτριώνεται. Τί πλεονεκτήματα ἀποκτάει στὴ θέση τους; Αὐτὸ τὸ ἔχουμε ἤδη ἐξηγήσει.

Ἕνα συμβόλαιο εἶναι ἑπομένως οὐσιαστικὰ ἀμφοτεροβαρές. Δὲν ἐπιβάλλει στὰ συμβαλλόμενα μέρη καμιὰ ἄλλη ὑποχρέωση ἐκτὸς ἀπὸ κεῖνες ποὺ προέρχονται ἀπ' τὴν προσωπική, τους ὑπόσχεση ἢ ἀμοιβαία ἐξυπηρέτηση. Δὲν ὑπόκειται σὲ καμιὰ ἐξωτερικὴ ἐξουσία. Εἶναι ὁ μοναδικὸς νόμος ποὺ δεσμεύει τὰ δυὸ μέρη. Περιμένει νὰ ἐκπληρωθεῖ μόνο μὲ τὴ δική τους ὑποκίνηση.

Ἂν αὐτὸ εἶναι τὸ «συμβόλαιο» μὲ τὴν πιὸ πλατιά του ἔννοια κι ὅπως ἐφαρμόζεται καθημερινά, πῶς μποροῦμε νὰ περιγράψουμε τὸ Κοινωνικὸ Συμβόλαιο, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι προορίζεται νὰ ἑνώσει ὅλα τὰ μέλη ἑνὸς Κράτους σ' ἕνα κανὸ συμφέρον;

Τὸ Κοινωνικὸ Συμβόλαιο εἶναι ἡ ἀνώτατη πράξη μὲ τὴν ὁποία κάθε πολίτης ὑπόσχεται στὴν κοινωνία τὴν ἀγάπη του, τὴν ἐξυπνάδα του, τὴν ἐργασία του, τὶς ὑπηρεσίες του, τὰ προϊόντα του καὶ τ' ἀγαθά του μὲ ἀντάλλαγμα τὴν ἀφοσίωση, τὶς ἰδέες, τὶς ἐργασίες, τὰ προϊόντα, τὶς ὑπηρεσίες καὶ τ' ἀγαθὰ τῶν συμπολιτῶν του. Τὸ τί μπορεῖ ν' ἀξιώσει κάθε ἄνθρωπος, καθορίζεται πάντοτε ἀπὸ κεῖνο ποὺ συνεισφέρει, ὅσο προσφέρει τὴ συνεισφορά του, ἄλλο τόσο θὰ πάρει τὴν ἀνταμοιβή του.

Ἑπομένως τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο πρέπει νὰ περιλαμβάνει ὁλόκληρο τὸ σῶμα τῶν πολιτῶν, τὰ συμφέροντά τους καὶ τὶς σχέσεις τους. Ἂν ἔστω κι ἕνας ἄνθρωπος ἀποκλείονταν ἀπ' τὸ συμβόλαιο, ἂν παραλείπονταν ἔστω κι ἕνα πρόβλημα, ποὺ οἱ πολίτες, οἱ ὁποῖοι εἶναι

ξυπνοι, ἐργατικοί κι εὐαίσθητοι, καλούνταν νὰ ἐπιλύσουν, τὸ συμβόλαιο, θἄταν περισσότερο ἢ λιγώτερο μεροληπτικὸ κι ἀποκλειστικό. Δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ὀνομάζεται κοινωνικό...

Ἐπιπλέον, τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο, ποὺ ἀναλύεται ἐδῶ, σὲ καμιὰ περίπτωση, δὲν εἶναι παρόμοιο μὲ τὸ συμβόλαιο μὲ τὴν κοινωνία. Μὲ βάση τὸ τελευταῖο... τὸ συμβαλλόμενο μέρος ἀπαλλοτριώνει ἕνα μέρος ἀπ' τὴν ἐλευθερία του κι ὑποτάσσεται σὲ μιὰ ἀλληλεγγύη, ποὺ ἔχει μιὰ φορτικὴ καὶ συχνὰ ριψοκίνδυνη μορφή, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴν κάπως ἀμφίβολη ἐδαφικὴ ἐλπίδα κέρδους. Τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο ἔχει τὴν ἴδια φύση μὲ τὸ ἀνταλλακτικὸ συμβόλαιο. Ὄχι μόνο ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ συμβαλλόμενο μέρος ἀλλὰ καὶ μεγαλώνει ἐπίσης τὴν ἐλευθερία του. Ὄχι μόνο τοῦ ἀφήνει ὅλα του τὰ ὑπάρχοντα, ἀλλὰ καὶ μεγαλώνει ἐπίσης πραγματικὰ τὴν περιουσία του. Δὲ βάζει κανένα ὅριο ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐργασία του, ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὴν ἀνταλλαγή. Κανένα ἀπ' αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν ἰσχύει στὸ συμβόλαιο μὲ τὴν κοινωνία, στὴν πραγματικότητα, ὅλα εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετα μ' αὐτό.

(1851) Γενικὴ Ἰδέα τῆς Ἐπανάστασης στὸ 19ο αἰώνα (σελ. 187-89)

Τὴν ἔννοια τῆς κυβέρνησης διαδέχεται ἡ ἔννοια τοῦ Συμβολαίου. Ἡ πορεία τῆς ἱστορίας ὁδηγεῖ ἀναπόφευκτα τὴν ἀνθρωπότητα νὰ υἱοθετήσει νέες πρακτικές. Ἡ οἰκονομικὴ κριτικὴ ἔχει ἤδη ὑπογραμμίσει ὅτι κάτω ἀπ' τὸ νέο σύστημα οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ θὰ πρέπει νὰ ἐξαφανιστοῦν μέσα στὴ βιομηχανικὴ ὀργάνωση. Ἂς συμπεράνουμε ἐπομένως ἄφοβα ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ σύνθημα δὲν μπορεῖ πιὰ νἆναι Ἄμεση Νομοθεσία, Ἄμεση Κυβέρνηση, Ἁπλοποιημένη Κυβέρνηση. Πρέπει νἆναι ΟΧΙ ΑΛΛΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ.

Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει μοναρχία, ἀριστοκρατία, ἀκόμα καὶ δημοκρατία, στὸ μέτρο ποὺ αὐτὴ συνεπάγεται μιὰ κυβέρνηση, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ στ' ὄνομα τοῦ λαοῦ κι ἰσχυρίζεται ὅτι εἶναι ὁ λαός. Καμιὰ ἐξουσία, καμιὰ κυβέρνηση, ἔστω κι ἂν εἶναι λαϊκὴ κυβέρνηση, νὰ τί εἶναι ἡ Ἐπανάσταση.

(1851) Γενικὴ Ἰδέα τῆς Ἐπανάστασης στὸ 19ο αἰώνα σ. 199.

Ἔχουμε ἤδη ἐξηγήσει πῶς θὰ θέλαμε νὰ ὑποκαταστήσουμε τὴν κυβέρνηση στὴ βιομηχανικὴ ὀργάνωση.

Ἀντὶ γιὰ νόμους θἄχαμε συμβόλαια. Κανένας νόμος δὲ θὰ ψηφιζόταν, εἴτε μὲ τὴν ψῆφο τῆς πλειοψηφίας, εἴτε ἀνώνυμα. Κάθε πολίτης, κάθε κομμούνα ἢ συνεταιρισμὸς θὰ θέσπαζαν τοὺς δικούς τους νόμους.

Ἀντὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, θὰ εἴχαμε οἰκονομικὲς δυνάμεις.

Ἀντὶ γιὰ τοὺς παλιοὺς ταξικοὺς διαχωρισμοὺς ἀνάμεσα σὲ πολίτες, ἀριστοκράτες καὶ κανοὺς θνητούς, ἀστικὴ τάξη καὶ προλεταριάτο, θἄχαμε κατηγορίες καὶ τάξεις ποὺ θ' ἀναφέρονται σὲ διάφορες λειτουργίες: γεωργία, βιομηχανία, ἐμπόριο κλπ.

Ἀντὶ γιὰ κρατικὲς δυνάμεις θἄχαμε συλλογικὲς δυνάμεις.

Ἀντὶ γιὰ ἀδρανεῖς στρατοὺς θἄχαμε βιομηχανικὲς ἑταιρεῖες

Ἀντὶ γιὰ τὴν ἀστυνομία θὰ εἴχαμε ἕνα συλογικὸ συμφέρον.

Ἀντὶ γιὰ τὸν πολιτικὸ συγκεντρωτισμὸ θὰ εἴχαμε οἰκονομικὸ συγκεντρωτισμό.

Τί θὰ χρειαζόμαστε τὴν κυβέρνηση ὅταν θἄχουμε φθάσει σὲ μιὰ κατάσταση ἁρμονίας; Μήπως ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα μ' ὅλα της τὰ ὑποκαταστήματα δὲν μᾶς προσφέρει συγκεντροποίηση κι ἑνότητα; Μήπως οἱ συμφωνίες ποὺ ἔγιναν ἀνάμεσα στοὺς κολήγους γιὰ τὴν ἀποζημίωση κι ἀναδιανομὴ τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων δὲν δημιουργοῦν ἑνότητα; Μήπως οἱ ἑταιρεῖες τῶν ἐργατῶν ποὺ δημιουργήθηκαν γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν μεγάλων βιομηχανιῶν δὲ δημιουργοῦν ἐπίσης ἑνότητα μ' ἕνα διαφορετικὸ τρόπο; Καὶ μήπως δὲν εἶναι ἐπίσης τὸ σύνταγμα τῆς ἀξίας, τὸ συμβόλαιο τῶν συμβολαίων, ὅπως τὸ ἔχουμε ὀνομάσει, ἡ ἀνώτερη καὶ πιὸ ἄτρωτη μορφὴ ἑνότητας;..

Γι' αὐτὸ μὴ μὲ ρωτᾶτε ἄλλο γιὰ τὸ τί θὰ εἴχαμε ἀντὶ γιὰ τὴν κυβέρνηση, οὔτε τί θὰ γίνει ἡ κοινωνία ὅταν δὲ θὰ ὑπάρχουν πιὰ κυβερνήσεις. Βεβαιώνω πὼς στὸ μέλλον θἆναι εὐκολώτερο νὰ συλλάβει κανεὶς μιὰ κοινωνία δίχως κυβέρνηση, ἀπ' τὸ νὰ συλλάβει μιὰ κοινωνία μὲ κυβέρνηση.

(1851) Γενικὴ Ἰδέα τῆς Ἐπανάστασης στὸ 19ο αἰώνα, σελ. 302-3

Ἡ ἐπανάσταση δὲν ἔχει πραγματικὰ καταστείλλει τὴν ἀπόκρυφη, μυστικιστικὴ δύναμη ποὺ ὀνομάσθηκε ἐξουσία, ἀλλὰ τὴν ὁποία

έμεῖς προτιμοῦμε νὰ ὀνομάζουμε Κράτος. Δὲν ἔχει ὑποδιβάσει τὴν κοινωνία ἁπλῶς σ' ἕνα σύνολο ἀτόμων, ποὺ ἔρχονται σὲ συμφωνία καὶ συνάπτουν ἀνάμεσά τους συμβόλαια καὶ διαμέσου τῶν ἐλεύθερων συναλλαγῶν τους δεσμεύονται ἀπὸ ἕνα κοινὸ δεσμό, ὅπως μᾶς ἔκανε νὰ πιστέψουμε τὸ Κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ Σ υ μ β ό λ α ι ο τοῦ Ρουσσώ. Ὄχι, ἡ ἔννοια τῆς Κυβέρνησης, Ἐξουσίας ἢ Κράτους, ἢ ὅπως ἀλλιῶς θάθελε κάποιος νὰ τὴν ὀνομάσει, ἔχει παραμείνει ἄθικτη κάτω ἀπ' τὰ ἐρείπια τοῦ παλιοῦ καθεστῶτος κι εἶναι ἰσχυρότερη ὅσο ποτὲ ἄλλοτε. Ἐκεῖνο ποὺ ἄλλαξε ἡ Ἐπανάσταση εἶναι ἡ θέση ποὺ παραχωρεῖται στὴν Ἐλευθερία, ἡ νέα της πολιτειακὴ καὶ πολιτικὴ κατάσταση.

Ἂς σημειώσουμε, ἐπιπλέον, ὅτι τὸ Κράτος, ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνεται ἡ Ἐπανάσταση, δὲν εἶναι κάτι ἐντελῶς ἀφηρημένο, ἕνα εἶδος νομικοῦ πλάσματος, ὅπως ἔχουν ὑποθέσει ὁ Ρουσσὼ κι ἄλλοι. Ἀποτελεῖ μιὰ τόσο θετικὴ πραγματικότητα ὅσο κι ἡ ἴδια ἡ κοινωνία κι ὅσο τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο. Τὸ Κράτος εἶναι ἡ συλλογικὴ δύναμη ποὺ πηγάζει ἀπὸ κάθε ἀνθρώπινη ὁμαδοποίηση ἀπ' τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. ἀπ' τὴν ταυτότητα τῶν συμφερόντων τους. ἀπ' τὴν κοινὴ τους δράση κι ἀπ' τὸ δυναμισμὸ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν παθῶν τους. Τὸ Κράτος δὲν ὑπάρχει φυσικὰ δίχως τοὺς πολίτες. Ἡ ὕπαρξή του δὲν εἶναι προγενέστερη οὔτε ἀνώτερη ἀπ' τὴ δική τους. Ὑπάρχει μᾶλλον χάρη στὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοὶ ὑπάρχουν ξέχωρα ἀπὸ κάθε ἄτομο κι ἀπ' τὸ σύνολο, ἐξαιτίας τῶν ειδικῶν ἱκανοτήτων κι ἰδιοτήτων του. Οὔτε εἶναι ἡ ἐλευθερία μιὰ πλασματικὴ δύναμη ποὺ συνίσταται ἁπλῶς στὴν ἱκανότητα ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὴ δράση καὶ τὴν ἀδράνεια. Ἀποτελεῖ μιὰ θετικὴ ἱκανότητα, μ ο ν α δ ι κ ή, ἡ ὁποία εἶναι γιὰ τὸ ἄτομο, ποὺ εἶναι ἕνα σύνολο ἀπὸ διάφορα πάθη κι ἱκανότητες. ὅτι εἶναι τὸ Κράτος γιὰ τὸ συλλογικὸ σῶμα τῶν πολιτῶν —δηλαδή, ἡ μεγαλύτερη δύναμη τῆς ἀνθρώπινης ἐπιδίωξης κι ἀνάπτυξης.

Νὰ γιατὶ ὁ σκοπὸς τοῦ Κράτους κι οἱ σκοποὶ τοῦ ἀτόμου δὲν ἀποτελοῦν τὸ ἴδιο πράγμα, γιατὶ τὰ κρατικὰ συμφέροντα δὲν εἶναι τὰ ἴδια μὲ τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα, ἀκόμα κι ἂν αὐτὰ ἦταν ταυτόσημα γιὰ τὴν πλειονότητα ἢ ἀκόμα καὶ γιὰ ὁλόκληρο τὸ σύνολο τῶν πολιτῶν καὶ γιατὶ οἱ πράξεις τῆς κυβέρνησης εἶναι διαφορετικὲς ἀπ'

φορὰ ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ τὴ κοινότητα, ἔτσι ὑπάρχει καὶ μιὰ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς ἱκανότητες, ἰδιότητες καὶ συμφέροντα τοῦ πολίτη καὶ σ' ἐκεῖνες τοῦ Κράτους. Ἕνα καλὸ παράδειγμα γι' αὐτὸ ποὺ μᾶς προσφέρει ὁ κανόνας, ποὺ ἐξέθεσα, ὅτι οἱ νόμοι τῆς ἀνταλλαγῆς δὲν ἰσχύουν τὸ ἴδιο, γιὰ τὸ ἄτομο, ὅπως ἰσχύουν γιὰ τὸ Κράτος.

Στὸ σύστημα ποὺ βασίζεται στὸ Θεϊκὸ Δικαίωμα, ἡ λογικὴ τοῦ Κράτους ἦταν δεμένη μὲ τὴ δυναστική, ἀριστοκρατικὴ ἢ παπαδίστικη λογικὴ κι ἑπομένως δὲν ἀνταποκρινόταν πάντοτε στὴν ἀρχὴ τῆς δικαιοσύνης. Νὰ γιατὶ τὸ σύγχρονο δίκαιο ἔχει ἐξοστρακίσει τὴν ἀβάσιμη ἀρχὴ τοῦ «σκοποῦ τοῦ Κράτους». Παρόμοια τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους ἦταν δεμένα μὲ τὰ συμφέροντα τῆς δυναστείας ἢ τάξης κι ἑπομένως δὲν ἦταν κα αὐτὰ πάντοτε σύμφωνα μὲ τὴ Δικαιοσύνη. Νὰ γιατὶ ὅλες οἱ κοινωνίες, ποὺ ἔχουν μετασχηματιστεῖ μὲ Ἐπανάσταση, τείνουν πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς δημοκρατικῆς κυβέρνησης.

Κάτω ἀπ' τὸ νέο καθεστώς, ἀντίθετα, ἡ λογικὴ τοῦ Κράτους θὰ πρέπει σὲ κάθε περίπτωση νὰ προσαρμόζεται στὸ πνεῦμα τῆς Δικαιοσύνης, τὸ ὁποῖο ἐκφράζει πραγματικὰ ποιό εἶναι τὸ δίκαιο. Αὐτοὶ οἱ λόγοι εἶναι βασικὰ γενικοὶ καὶ συνθετικοὶ καὶ κατὰ συνέπεια διαφέρουν ἀπ' τοὺς λόγους τοῦ πολίτη, ποὺ εἶναι πάντοτε περισσότερο ἢ λιγώτερο εἰδικοὶ κι ἀτομικοί. Παρόμοια, τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους ἔχουν ἀπαλλαχθεῖ ἀπὸ κάθε ἀριστοκρατικὴ καὶ δυναστικὴ ἀξίωση.

Τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα, ἀνώτερα συμφέροντα τοῦ νόμου κι αὐτὸ συνεπάγεται ὅτι ἔχουν διαφορετικὸ χαρακτήρα ἀπ' τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα.

Ὁ συγγραφέας τοῦ Κοινωνικοῦ Συμβολαίου μπορεῖ κάλλιστα νὰ ἰσχυρίζεται κι οἱ ὀπαδοί του μποροῦν κάλλιστα νὰ ἐπαναλαμβάνουν, ὅτι ὁ πραγματικὸς κυρίαρχος εἶναι ὁ πολίτης, ὅτι ὁ βασιλιὰς ποὺ ἀποτελεῖ ἕνα ὄργανο τοῦ Κράτους, εἶναι ἁπλῶς καὶ μόνο ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ καὶ κατὰ συνέπεια ὅτι τὸ Κράτος ἀνήκει στοὺς πολίτες. Ἴσως νἄχε δίκιο νὰ τὸ λέει σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ χρειαζόταν νὰ διεκδικηθοῦν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη καὶ ποὺ ἡ ἐλευθερία θὰ ἔπρεπε νὰ πάρει τὴ θέση τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἐπανάσταση δὲν ἀντιμετωπίζει ἄλλα

ἐμπόδια, τουλάχιστον κανένα ἀπ' τὸ παλιὸ καθεστώς. Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ κάνουμε εἶναι νὰ καταλάβουμε πλέρια τὶς ἰδέες της καὶ νὰ τὶς ἐφαρμόσουμε. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν προσπαθή, ἡ γλώσσα τοῦ Ρουσσὼ δὲν εἶναι πιὰ σωστή· θὰ ἔφθανα ἀκόμα καὶ στὸ σημεῖο νὰ τὴ χαρακτηρίσω σὰν ψεύτικη κ ἐπικίνδυνη.

(1861) Φορολογικὴ Θεωρία σ. 64-66

Φεντεραλισμός

Όλες οι πολιτικές συνθήκες κι όλες οί μορφές κυβέρνησης συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ φεντεραλισμοῦ, μποροῦν νά συνοψιστοῦν στην ἀκόλουθη φόρμουλα: ἐ ξ ι σ ο ρ ρ ό π η σ η τ ῆ ς ἐ ξ ο υ σ ί α ς ἀ π' τ ή ν ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α καί τό ἀντίστροφο. Αὐτό ἔχει σά συνέπεια τό ὅτι οἱ κατηγορίες μ ο ν α ρ χ ί α, ἀ ρ ι σ τ ο κ ρ α τ ί α, δ η μ ο κ ρ α τ ί α κλπ., πού χρησιμοποιήθηκαν ἀπ' τήν ἐποχή τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπό τόσους συγγραφεῖς γιά νά ταξινομήσουν τίς κυβερνήσεις γιά νά κάνουν ἕνα διαχωρισμό ἀνάμεσα στίς διάφορες μορφές κρατῶν καί νά κάνουν μιά διάκριση ἀνάμεσα στά ἔθνη, μποροῦν ὅλες, ἐκτός ἀπ' τό ὁμοσπονδιακό σύστημα, ν' ἀποδειχθοῦν ὑποθετικά κατασκευάσματα πού βασίζονται μόνο στήν ἐμπειρία, πού ἐλάχιστα μποροῦν ν' ἀνταποκριθοῦν στίς ἀπαιτήσεις τῆς λογικῆς καί τῆς δικαιοσύνης...

Ἀπ' αὐτές τίς δυό θεμελιακές ἔννοιες (τήν ἐξουσία καί τήν ἐλευθερία) μποροῦν νά προκύψουν, ἐκ τ ῶ ν π ρ ο τ έ ρ ω ν, δύο διαφορετικές μορφές κυβέρνησης, ἀνάλογα μέ τό σέ ποιά ἀπ' τίς δυό δίνεται προτεραιότητα, δηλαδή, ἡ Κυβέρνηση πού βασίζεται στήν Ἐξουσία κι ἡ Κυβέρνηση πού βασίζεται στήν ἐλευθερία.

Ἐπιπλέον, ἀφοῦ ἡ κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα κι ἀφοῦ ἡ σχέση τοῦ ἀτόμου μπορεῖ νά ἐννοηθεῖ μέ τέσσερεις διαφορετικούς τρόπους, στό μέτρο, πού ἀφορᾶ τήν πολιτική, ὑπάρχουν σάν ἀποτέλεσμα τέσσερας μορφές κυβέρνησης, δυό γιά κάθε σύστημα.

1. Ἡ Κ υ β έ ρ ν η σ η π ο ύ β α σ ί ζ ε τ α ι σ τ ή ν Ἐ ξ ο υ σ ί α.

Α. Ἡ κυβέρνηση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ ἕνα ἄνθρωπο, δηλαδή, ἡ ΜΟΝΑΡΧΙΑ ἢ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΑ.

α. Ἡ κυβέρνηση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, δηλαδὴ ἡ ΟΛΟΚΡΑΤΙΑ ἢ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ.

Τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ συστήματος καὶ στὶς δυὸ μορφές του, εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει κατανομὴ τῆς ἐξουσίας.

2. Ἡ Κυβέρνηση ποὺ βασίζεται στὴν Ἐλευθερία

Β. Ἡ κυβέρνηση ὅλων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ κάθε ἄνθρωπο, δηλαδή, ἡ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ.

β. Ἡ κυβέρνηση κάθε ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, δηλαδή, ἡ ἀναρχία ἢ αὐτοκυβέρνηση.

Τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ συστήματος καὶ στὶς δυὸ μορφές του, εἶναι: ἡ κατανομὴ τῆς ἐξουσίας.

Ἀφοῦ οἱ δυὸ ἀρχές, ἡ Ἐξουσία κι ἡ Ἐλευθερία, ποὺ κρύβονται πίσω ἀπὸ κάθε μορφὴ ὀργανωμένης κοινωνίας, εἶναι ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ ἀντίθετες ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, σὲ μιὰ διαρκὴ κατάσταση διαμάχης κι ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ δὲν μποροῦν οὔτε νὰ περιορίσουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, εἶναι ἀπαραίτητο κάποιο εἶδος συμβιβασμοῦ, ἀνάμεσά τους. Οποιοδήποτε σύστημα κι ἂν εὐνοοῦμε, ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι μοναρχικό, δημοκρατικό, κομμουνιστικὸ ἢ ἀναρχικό, ἡ διάρκεια τῆς ζωῆς του θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸ βαθμὸ ποὺ ἔχει πάρει ὑπόψη, αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντίθεσης.

Λογουχάρη... σὲ μιὰ δημοκρατικὴ κυβέρνηση δὲν ὠφελεῖ νὰ προσπαθεῖ κανείς, ἄσχετα πόσο σοφὰ ἢ συνετά, νὰ καθορίσει τὰ δικαιώματα καὶ τὶς ὑποχρεώσεις τῶν πολιτῶν, τὰ καθήκοντα τῶν δημόσιων λειτουργῶν ἢ νὰ προσπαθεῖ νὰ προβλέψει κάθε τί ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προκύψει κάθε τυχὸν ἐξαίρεση κι ἀνωμαλία: ἡ γονιμότητα τοῦ ἀπρόβλεπτου ξεπερνάει κατὰ πολὺ κάθε πρόβλεψη ἀπὸ μέρους τοῦ πολιτικοῦ κι ἡ αὔξηση τῆς νομοθεσίας προσφέρει μόνο ἔδαφος γιὰ μεγαλύτερη ἀμφισβήτηση. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ ἀπὸ μέρους ἐκείνων ποὺ κατέχουν τὴν ἐξουσία τόσο πρωτοβουλία ὅσο καὶ δυνάμεις συνδιαλλαγῆς, οἱ ὁποῖες μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν μόνον ἂν βασί-

ζονται στὴν ἐξουσία. Ἀπογυμνῶστε τὴ Δημοκρατία καὶ τὴν Ἐλευθερία ἀπ' τὸ ὑπέρτατο κῦρος τῆς Ἐξουσίας καὶ τὸ Κράτος θὰ καταρρεύσει ἀμέσως. Εἶναι ὅμως φανερὸ ὅτι, ἂν εἶναι ἔτσι, δὲν ἐνεργοῦμε πιὰ μέσα στὴ σφαίρα τῆς ἐλευθερίας τῶν συμβάσεων, ἐκτὸς ἂν κανεὶς ἰσχυριστεῖ ὅτι σὲ περιπτώσεις ἀμφισβήτησης οἱ πολίτες ἔχουν εἰδικὰ συμφωνήσει νὰ ὑποτάσσονται στὴν ἀπόφαση ἑνὸς ἀπ' αὐτούς, δηλαδὴ σ' ἕνα δικαστὴ ποὺ ἔχει ὁριστεῖ ἐκ τῶν προτέρων. Ἀλλὰ ἂν τὸ κάνουμε αὐτό, σημαίνει ὅτι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπορρίπτουμε τὴν ἀρχὴ τῆς δημοκρατίας γιὰ χάρη ἑνὸς ὑποκατάστατου ποὺ μοιάζει μὲ μοναρχία.

Ὅσο πολὺ κι ἂν αὐξάνει ἡ δημοκρατία τὸν ἀριθμὸ τῶν νομικῶν ἐγγυήσεων καὶ μεθόδων ἐλέγχου, αὐξάνοντας τὸν ἀριθμὸ τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων της, ὅσο κι ἂν περιβάλλει τὰ διοικητικὰ της στελέχη μὲ τύπους κι ὅσο συχνὰ κι ἂν καλεῖ τοὺς πολίτες νὰ ψηφίσουν οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοί της θὰ συνεχίσουν νἄναι ἄνθρωποι περιβεβλημένοι μὲ ἐξουσία καὶ πάει λέγοντας. Κι ἂν ἕνας ἢ περισσότεροι ὑπάλληλοι ἐπρόκειτο νἄναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὸν ἔλεγχο ὅλων τῶν ὑποθέσεων, αὐτὴ ἡ κεφαλὴ τῆς κυβέρνησης, ἀνεξάρτητα ἂν εἶναι ἕνα ἄτομο ἢ μιὰ ὁμάδα, θἄταν οὐσιαστικὰ αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Ρουσσὼ ἀποκαλοῦσε κ υ ρ ί α ρ χ ο , κάτι ποὺ ἐλάχιστα θὰ διέφερε ἀπὸ ἕνα βασιλιά.

Παρόμοιες παρατηρήσεις μποροῦν νὰ γίνουν ἀναφορικὰ μὲ τὸν κομμουνισμὸ καὶ τὴν ἀναρχία. Ποτὲ δὲν ὑπῆρξε ἕνα παράδειγμα μιᾶς τέλειας κοινότητας, κι εἶναι ἀπίθανο, σ' ὁποιοδήποτε βαθμὸ πολιτισμοῦ, ἠθικῆς καὶ σοφίας κι ἂν φθάσουν οἱ ἄνθρωποι, νὰ ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς κάθε ἴχνος κυβέρνησης κι ἐξουσίας. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ κοινότητα εἶναι τὸ ὄνειρο τῶν περισσότερων σοσιαλιστῶν, ἡ ἀναρχία ἀποτελεῖ τὸ ἰδανικὸ τῆς σχολῆς τῆς οἰκονομολογικῆς σκέψης, ποὺ ἀποβλέπει μὲ τόλμη στὴν κατάργηση κάθε μορφῆς κυβέρνησης καὶ στὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας ἀποκλειστικὰ πάνω στὴ βάση τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἐλεύθερης ἐργασίας.

Δὲν θὰ παρουσιάσω ἄλλα παραδείγματα. Αὐτὸ ποὺ μόλις εἶπα εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ δείξει τὴν ἀλήθεια τοῦ ἐπιχειρήματός μου, δηλαδή, πῶς ἡ Μοναρχία, ἡ Δημοκρατία, ὁ Κομμουνισμὸς κι ἡ Ἀναρ-

χ'α εἶναι ὅλες ἀνίκανες ἀπὸ μόνες τους νὰ ὑλοποιήσουν τὰ ἰδανικά τους κι ἔτσι περιορίζονται στὸ νὰ συμπληρώνουν ἡ μιὰ τὴν ἄλλη, διαμέσου ἀμοιβαίων δανεισμῶν.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 288, 290-1.

Ἀφοῦ ἡ κυβέρνηση, ποὺ βασίζεται στὴν ἐλευθερία καὶ τὸ συμβόλαιο, κερδίζει καθημερινὰ ἔδαφος σὲ βάρος τῆς κυβέρνησης ποὺ βασίζεται στὴν ἐξουσία, θὰ πρέπει νὰ συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή μας στὴν ἔννοια τοῦ συμβόλαιου, γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδέα ποὺ κυριαρχεῖ στὴν πολιτική. . .

Τὸ πολιτικὸ συμβόλαιο ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν ἠθική, μόνο μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι εἶναι ἀρχικὰ σ υ ν α λ λ α γ μ α τ ι κ ὸ (σημ. μετ. ἀμφοτεροβαρὲς) καὶ ἀ ν τ α λ λ α κ τ ι κ ὸ (σημ. μετ. ὅταν τὰ ἀνταλλασσόμενα εἴδη ἢ ὑπηρεσίες θεωροῦνται ἰσοδύναμα) καὶ κατὰ δεύτερο λόγο, ὅτι οἱ σκοποὶ του βρίσκονται μέσα σὲ ὁρισμένα ὅρια — δυὸ προϋποθέσεις ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀποτελοῦν μέρος τοῦ δημοκρατικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ποὺ συνήθως, πιὸ συχνά, ἀποτελοῦν ἕνα νομικὸ πλάσμα. Σὲ μιὰ ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ συγκεντρωτικὴ δημοκρατία, σὲ μιὰ συνταγματικὴ μοναρχία, βασισμένη σὲ κάποιο περιορισμὸ τῆς ἰδιοκτησίας ἢ ἀκόμα ειδικώτερα σὲ μιὰ κομμουνιστικὴ δημοκρατία, ὅπως ἐκείνη τοῦ Πλάτωνα, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς τὸ συμβόλαιο ποὺ δένει τὸν πολίτη μὲ τὸ Κράτος εἶναι ἰσότιμο κι ἀμοιβαῖο; Μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἕνα συμβόλαιο ποὺ στερεῖ τὸν πολίτη ἀπὸ τὸ μισὸ ἢ τὸ ἕνα τρίτο ἀπ' τὴν κυριαρχία του καὶ τὸ ἕνα τέταρτο ἀπὸ τὸ προϊόν του, διατηρεῖται μέσα σὲ δίκαια ὅρια; Ὅπως ἡ πεῖρα πάρα πολὺ συχνὰ ἐπιβεβαιώνει, θἆταν πιὸ ἀληθινὸ νὰ πεῖ κανεὶς πὼς τὸ συμβόλαιο σ' ὅλα αὐτὰ τὰ συστήματα εἶναι ἀπροκατάλυπτα ἄδικο καὶ ἐπαχθές, ἀφοῦ σ' ἕνα μεγάλο βαθμὸ δὲν προσφέρει καμιὰ ἀποζημίωση. Εἶναι ἐπίσης ἀβέβαιο, ἀφοῦ τὰ ὠφέλη τὰ ὁποῖα ὑπόσχεται, ποὺ ὁπωσδήποτε εἶναι ἀνεπαρκῆ, δὲν εἶναι κἂν ἐγγυημένα.

Ἂν τὸ πολιτικὸ συμβόλαιο πρόκειται νὰ ἐκπληρώνει τὴν προϋπόθεση νἆναι συναλλαγματικὸ κι ἀνταλλακτικό, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἰδέα τῆς δημοκρατίας, κι ἂν πρόκειται νὰ διατηρεῖται μέσα σὲ λογικὰ ὅρια καὶ νἆναι ὠφέλιμο καὶ χρήσιμο γιὰ τὸν καθένα, ὁ πολίτης, ὅταν

συνάπτει τὸ συμβόλαιο, πρέπει πρῶτα νὰ παίρνει ἀπὸ τὸ Κράτος ὅσα κι ὁ ἴδιος προσφέρει. Κατὰ δεύτερο λόγο, θὰ πρέπει νὰ διατηρεῖ τὴν ἐλευθερία, τὴν κυριαρχία καὶ τὴν πρωτοβουλία του, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ αὐτὰ χρειάζονται γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σκοπὸ τοῦ συμβόλαιου καὶ ποὺ τὸ Κράτος καλεῖται νὰ ἐγγυηθεῖ. Ἂν ρυθμίζεται κι ἑρμηνεύεται μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, τὸ πολιτικὸ συμβόλαιο ἀποτελεῖ ἐκεῖνο ποὺ ἐγὼ θὰ ὅριζα σὰν ὁ μ ο σ π ο ν δ ί α.

Ὁ μ ο σ π ο ν δ ί α, ἀπὸ τὸ λατινικό, φέντους γεν. φέντερις δηλαδή, σύμφωνο, συμβόλαιο, συνθήκη, σύμβαση, συμμαχία κλπ. εἶναι μιὰ συμφωνία μὲ τὴν ὁποία ἕνας ἢ περισσότεροι ἀρχηγοὶ μιᾶς οἰκογένειας, μιὰ ἢ περισσότερες κομμοῦνες, μιὰ ἢ περισσότερες ὁμάδες κομμουνῶν ἢ κρατῶν, δεσμεύονται μὲ ἀμοιβαῖες κι ἰσότιμες συμφωνίες γιὰ ἕναν ἢ περισσότερους καθορισμένους σκοπούς, ποὺ ἡ εὐθύνη τους βαρύνει εἰδικὰ κι ἀποκλειστικὰ τὰ μέλη τῆς ὁμοσπονδίας.

Ἂς γυρίσουμε σ' αὐτὸ τὸν ὁρισμό.

Ἡ οὐσία κι ἡ φύση τοῦ ὁμοσπονδιακοῦ συμβόλαιου εἶναι ὅτι στὸ σύστημα αὐτὸ τὰ συμβαλλόμενα μέρη, ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν, καντονιῶν, ἐπαρχιῶν ἢ κρατῶν, δεσμεύονται ὄχι μόνο συναλλαγματικὰ καὶ ἀνταλλακτικά, ἀλλὰ συνάπτοντας τὴ συμφωνία, ἐξασφαλίζουν γιὰ τὸν ἑαυτό τους, σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο, περισσότερα δικαιώματα, ἐλευθερία, ἐξουσία κι ἰδιοκτησία ἀπ' ὅσα παραχωροῦν...

Κάθε συμφωνία, ἀκόμα καὶ μιὰ συναλλαγματικὴ κι ἀνταλλακτική, ποὺ ἀπαιτεῖ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ προσπάθεια τῶν συνεργατῶν, τοὺς στερεῖ τὴν ἀνεξαρτησία τους καὶ τοὺς ἀναγκάζει ν' ἀφοσιωθοῦν ἀποκλειστικὰ στὴν ἕνωση· αὐτὸ εἶναι ὑπερβολικὸ καὶ μισητὸ τόσο γιὰ τοὺς πολίτες ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 315, 317-19.

Γιὰ ν' ἀνακεφαλαιώσουμε, τὸ ὁμοσπονδιακὸ σύστημα εἶναι τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο τῆς ἱεραρχίας ἢ συγκεντρωτικῆς διοίκησης καὶ κυβέρνησης. Ἡ ἱεραρχία ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα ποὺ εἶναι κοινό, σ' ἕνα ἴσο βαθμό, στὴν αὐτοκρατορικὴ δημοκρατία, τὴ συνταγματικὴ μοναρχία καὶ τὶς κοινοβουλευτικὲς δημοκρατίες. Ὁ βασικὸς διακριτικὸς νόμος μιᾶς ὁμοσπονδίας εἶναι ὅτι, καθὼς

προσχωροῦν στὴ Συνομοσπονδία ὅλο καὶ περισσότερα κράτη, οἱ δυνάμεις τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀρχίζουν νὰ ἐξειδικεύονται σ' ἕνα αὐξανόμενο βαθμὸ καὶ νὰ περιορίζονται σὲ ἀριθμό, μέγεθος καὶ σέ, γιὰ νὰ τὸ ποῦμε ἔτσι, ἔνταση. 'Απὸ τὴν ἄλλη μεριά, σὲ μιὰ συγκεντρωτικὴ κυβέρνηση, σὲ ἀναλογία μὲ κάθε αὔξηση τοῦ ἐδάφους ἢ τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ δύναμη τῆς ἀνώτατης ἐξουσίας αὐξάνει, ἐπεκτείνεται καὶ γίνεται πιὸ ἄμεση, φέρνοντας τὶς ὑποθέσεις τῶν ἐπαρχιῶν, κοινοτήτων, συνεταιρισμῶν κι ἰδιωτῶν κάτω ἀπὸ τὸν ἄμεσο ἔλεγχο τοῦ κυριάρχου. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἡ ἐλευθερία, ὄχι μόνο στὸ κοινοτικὸ κι ἐπαρχιακὸ ἐπίπεδο, ἀλλ' ἀκόμα καὶ στὸ ἀτομικὸ κι ἠθικὸ ἐπίπεδο, καταπιέζεται ἐντελῶς.

(1863) «Ἡ 'Ομοσπονδιακὴ 'Αρχή», σελ. 32.

Σὲ μιὰ ἐλεύθερη κοινωνία, ὁ ρόλος τοῦ Κράτους ἢ τῆς Κυβέρνησης εἶναι βασικὰ ἕνας ρόλος νομοθετικός, εἰσηγητικός, δημιουργικός, πρακτικὸς κι ἐργανωτικός. Θὰ πρέπει νἆναι ἕνας ρόλος ὅσο τὸ δυνατὸ λιγώτερο ἐκτελεστικός. 'Απ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, ὁ ὅρος ἐ κ τ ε λ ε σ τ ι κ ὴ ἐ ξ ο υ σ ί α, ποὺ περιγράφει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κυρίαρχης δύναμης, ὑπῆρξε πολὺ παραπλανητικός. Τὸ Κράτος δὲν ἀναλαμβάνει δημόσια ἔργα, γιατὶ αὐτὸ θὰ τὸ ταύτιζε μὲ τοὺς ἐργολάβους ποὺ ἀναλαμβάνουν δημόσιες συμβάσεις. Εἴτε θεσπίζει νόμους, εἴτε ἐνεργεῖ ἢ προβλέπει, τὸ Κράτος εἶναι ὁ ὑποκινητὴς κι ὁ ὑπέρτατος καθοδηγητὴς κάθε ἐξέλιξης. Ἂν καμιὰ φορὰ παίρνει μέρος τὸ ἴδιο στὸ ἔργο, αὐτὸ γίνεται γιὰ νὰ κινητοποιήσει τὰ πράγματα καὶ νὰ δώσει κάποιο παράδειγμα. Μόλις δημιουργηθεῖ μιὰ νέα ὑπηρεσία, ἀπ' τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ τελευταία θἄχει μορφοποιηθεῖ κι ὀργανωθεῖ, τὸ Κράτος ἀποσύρεται.

'Απ' τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ ὁμοσπονδιακὴ κυβέρνηση θἄχει ἀναμορφώσει τὸ πολιτικὸ σύστημα, θὰ ἐπιχειρήσει τότε ἀναγκαστικὰ μιὰ σειρὰ οἰκονομικῶν μεταρρυθμίσεων. Παραθέτω μιὰ σύντομη ἔνδειξη τῆς φύσης αὐτῶν τῶν μεταρρυθμίσεων.

Ὅπως ἀκριβῶς δυὸ ἢ περισσότερα ἀνεξάρτητα κράτη, μποροῦν γιὰ πολιτικοὺς λόγους νὰ σχηματίσουν μιὰ ὁμοσπονδία γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ σύνορά τους ἢ νὰ προστατεύσουν τὶς ἐλευθερίες τους, ἔτσι μποροῦν νὰ σχηματισθοῦν κι ὁμοσπονδίες γιὰ οἰκονομι-

κοὺς λόγους, γιὰ νὰ διασφαλίσουν τὴν προστασία τοῦ ἐμπόριου καὶ τῆς βιοτεχνίας. Ἄλλα εἴδη ὁμοσπονδιῶν μποροῦν νὰ σχηματιστοῦν γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ συντήρηση συστημάτων ἐπικοινωνίας, ὅπως δρόμοι, κανάλια καὶ σιδηρόδρομοι ἢ γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀσφάλισης κλπ. Σκοπὸς αὐτῶν τῶν ἰδιωτικῶν ὁμοσπονδιῶν θἆναι: ἡ προστασία τῶν πολιτῶν τῶν Κρατῶν-μελῶν ἀπ' τὴν ἐκμετάλλευση, ποὺ ἀσκεῖται ἀπὸ μέρους τῶν καπιταλιστῶν καὶ τραπεζιτῶν στὴν πατρίδα ἢ στὸ ἐξωτερικό. Ἡ ἕνωσή τους, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν χρηματιστικὸ φεουδαλισμὸ ποὺ κυριαρχεῖ σήμερα, ἀποτελεῖ ἐκεῖνο ποὺ σήμερα θὰ ὀνόμαζα ἀγροτικο-βιομηχανικὴ ὁμοσπονδία.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 357.

•

Ὅταν μεταφραστεῖ στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς, αὐτὸ ποὺ ὥς τώρα ἔχουμε ὁρίσει σὰν μουτουελισμὸ ἢ ἐγγυητισμό, ὀνομάζεται ὁμοσπονδιακὸ σύστημα. Ὁλόκληρη ἡ πολιτικὴ κι οἰκονομικὴ ἐπανάσταση συνοψίζεται σ' αὐτὸ τὸ ἁπλὸ συνώνυμο.

(1865) ———

«Γιὰ τὴν Πολιτικὴ Ἱκανότητα τῶν Ἐργαζόμενων Τάξεων», σελ. 198.

Ἡ Εὐρώπη θἆταν ὑπερβολικὰ μεγάλη γιὰ νὰ σχηματίσει μιὰ μόνο συνομοσπονδία. Θἄπρεπε νὰ ὑπάρξει μιὰ συνομοσπονδία τῶν συνομοσπονδιῶν. Νὰ γιατί ἔχω ὑποδείξει στὰ πιὸ πρόσφατα δημοσιεύματά μου, πῶς τὸ πρῶτο μεταρρυθμιστικὸ μέτρο ποὺ θὰ πρέπει νὰ θεσπιστεῖ στὸ δημόσιο δίκαιο εἶναι ἡ ἐπανασύσταση τῶν Συνομοσπονδιῶν τῆς Ἰταλίας, Ἑλλάδας, τῶν Κάτω Χωρῶν, τῆς Σκανδιναυΐας καὶ τῶν χωρῶν τοῦ Δούναβη, σὰν προοίμιο τῆς ἀποκέντρωσης τῶν μεγάλων Κρατῶν, τὴν ὁποία θ' ἀκολουθοῦσε ἕνας γενικὸς ἀφοπλισμός. Κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες, ὅλα τὰ ἔθνη θ' ἀποκτοῦσαν ξανὰ τὴν ἐλευθερία τους καὶ θὰ γινόταν μιὰ πραγματικότητα ἡ ἔννοια τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων στὴν Εὐρώπη.

Αὐτὸ ὁραματίστηκαν ὅλοι οἱ πολιτικοὶ συγγραφεῖς καὶ πολι-

τικοί, ἀλλὰ ἔχει παραμείνει ἀδύνατο στὸ μέτρο ποὺ οἱ μεγάλες δυνάμεις εἶναι συγκεντρωτικὰ Κράτη.

Δὲν πρέπει νὰ προκαλεῖ κατάπληξη τὸ ὅτι ἡ ἔννοια τῆς Ὁμοσπονδίας χάθηκε, μέσα στὴν ἀκτινοβολία τῶν μεγάλων Κρατῶν, ἀφοῦ εἶναι ἀπ' τὴ φύση της εἰρηνικὴ καὶ ἤπια καὶ παίζει ἕνα ρόλο αὐτο-ὑποτίμησης στὸ πολιτικὸ προσκήνιο.

(1863) «Ἡ Ὁμοσπονδιακὴ Ἀρχή», σελ. 335-6

Ἂς πάρουμε λοιπὸν σὰ δοσμένη τὴν ἀκόλουθη ἀρχή, ἡ ὁποία βασίζεται τόσο στὴν πραγματικότητα ὅσο καὶ στὴ λογική: ἡ δύναμη τῆς ἑνότητας σὲ ὁποιοδήποτε ὀργανισμὸ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη μὲ τὸ μέγεθός της. Κατὰ συνέπεια, σὲ κάθε συλλογικὴ ὀντότητα ἡ ὀργανικὴ δύναμη χάνει σὲ ἔνταση ὅ,τι κερδίζει σὲ μέγεθος κι ἀντίστροφα. . .

Ἂς ἐφαρμόσουμε τώρα αὐτὸ τὸ νόμο στὴν πολιτική. Τὸ Κράτος εἶναι βασικὰ ἕνα, ἀδιαίρετο κι ἀπαραβίαστο. Ὅσο μεγαλύτερος εἶναι ὁ πληθυσμὸς κι ἡ ἐπικράτειά του, τόσο πιὸ ἀδύναμη πρέπει νὰ γίνεται ἡ κυβερνητικὴ ἑνότητά του. Διαφορετικά, θὰ γίνει τυραννικὸ καὶ τελικὰ θὰ καταρεύσει ὁλοκληρωτικά. Ἀκόμα κι ἂν ἔχουν ἱδρυθεῖ πλάϊ του παρακλάδια ἢ ἀποικίες, ἀργὰ ἢ γρήγορα αὐτὰ τὰ παρακλάδια κι οἱ ἀποικίες θὰ μετατραποῦν σὲ νέα Κράτη, ποὺ θὰ διατηρήσουν μόνο ὁμοσπονδιακοὺς δεσμοὺς μὲ τὸ πατρικὸ Κράτος ἢ ἴσως καὶ κανένα ἀπολύτως δεσμό.

Ἡ ἴδια ἡ Φύση μᾶς προσφέρει τὸ παράδειγμα. Ὅταν ὁ καρπὸς εἶναι ὥριμος ἀποσπᾶται καὶ σχηματίζει ἕνα νέο ὀργανισμό. Ὅταν ὁ νέος φτάσει στὴν ὡριμότητα ἐγκαταλείπει τὸν πατέρα του καὶ τὴ μητέρα του, ὅπως μᾶς λέει τὸ βιβλίο τῆς Γένεσης καὶ προσκολλᾶται στὴ γυναίκα του. Ὅταν τὸ νέο Κράτος εἶναι σὲ θέση νὰ συντηρήσει τὸν ἑαυτό του διακηρύσσει τὴν ἀνεξαρτησία του. Ποιὸ δικαίωμα ἔχει τὸ πατρικὸ Κράτος νὰ τὸ θεωρεῖ σὰν ὑποτελὴ ἢ σὰν κάτι ποὺ πρέπει ν' ἀποτελεῖ ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης καὶ νομῆς;

(1863-64) «Φιλοσοφία τῆς Ἀθλιότητας», σελ. 229-30.

Ἡ διαλεκτική

Ὅλες οἱ ἰδέες εἶναι συναιώνιες μὲ τὴν παγκόσμια λογική. Ἐμφανίζονται σὰ διαδοχικὲς μόνο στὴν ἱστορία, ὅταν ἡ μιὰ μετὰ τὴν ἄλλη ἔρχονται στὸ προσκήνιο κι ἀναλαμβάνουν τὴ διεύθυνση τῶν πραγμάτων. Ἡ λειτουργία μὲ τὴν ὁποία ἀναιρεῖται στὴ λογικὴ μιὰ ἰδέα, ὀνομάζεται ἄ ρ ν η σ η κι ἐκείνη μὲ τὴν ὁποία ἐπιβεβαιώνεται κάποια ἄλλη ἰδέα, θ έ σ η.

«Γενικὴ Ἰδέα τῆς Ἐπανάστασης στὸ 19ο αἰώνα», σελ. 186
(1851)

Οἱ ἀρχὲς ἀποτελοῦν τὴν ψυχὴ τῆς ἱστορίας. Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία θεωρεῖ σὰν αὐταπόδεικτο πὼς ὅλα ἔχουν τὴ δική τους ἰδέα. καὶ κατὰ συνέπεια τὶς δικές τους ἀρχὲς καὶ νόμους, πὼς κάθε γεγονὸς ἔχει καὶ τὴν ἀντίστοιχη ἰδέα του καὶ πὼς ὅλα στὸν κόσμο ἀποτελοῦν τὴν ἔκφραση μιᾶς ἰδέας. Αὐτὸ ἰσχύει ἐξίσου γιὰ μιὰ πέτρα ποὺ πέφτει ὅσο καὶ γιὰ τὸ λουλούδι καὶ τὴν πεταλούδα. Οἱ ἰδέες ἀναταράσσουν τὸ χάος καὶ τὸ καθιστοῦν γόνιμο. Οἱ ἰδέες καθοδηγοῦν τὴν ἀνθρωπότητα μέσα ἀπὸ ἐπαναστάσεις καὶ καταστροφές.

(1861) «Πόλεμος καὶ Εἰρήνη», σελ. 9-10.

Σκοπὸς τῆς λογικῆς εἶναι νὰ συγκεντρώσει προοπτικὰ ἰδέες ποὺ, ἀπὸ ἄποψη οὐσίας, αἰτίας, καταγωγῆς ἢ μορφῆς, εἶναι ἐντε-

λῶς ἀνόμοιες καὶ νὰ τὶς τακτοποιήσει σὲ μιὰ μόνο σειρὰ ἴσων ἢ ταυτόσημων ὅρων.

Διαλεκτικὴ σειρὰ θἄναι τὸ ὄνομα ποὺ δίνω σ' αὐτὴ τὴ σειρά, τὸ προϊὸν τῆς λογικῆς, ποὺ μπορεῖ νὰ συγκρίνει ὅρους ποὺ θἄταν διαφορετικὰ ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ συγκριθοῦν. Διαλεκτικὴ τῶν Σειρῶν εἶναι τ' ὄνομα ποὺ θὰ δώσω στὴν εἰδικὴ θεωρία ἡ ὁποία διδάσκει πῶς νὰ τὴν ἐφαρμόσουμε...

Στὴ σειρὰ τῆς ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ὑπάρχει μιὰ οὐσία, κάτι ποὺ ἀντιστέκεται, ποὺ ἀγωνίζεται νὰ παραμείνει ἀμετάβλητο καὶ ποὺ θὰ καταστρεφόταν μᾶλλον παρὰ νὰ ὑποστεῖ ὁποιαδήποτε μεταμόρφωση ἢ τὴν παραμικρὴ ἀλλαγή. Εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ ἁπλὸ βάρος, χρῶμα, κίνηση, σχῆμα ἢ ἀλληλουχία. Στὴν πραγματικότητα εἶναι κάτι ποὺ ξεπερνάει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης κατανόησης.

(1843) «Ἡ Δημιουργία τῆς Τάξης στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 193, 286.

Ἡ ἱστορία κι ἡ ἰδέα τῆς προόδου

Ἡ Ἱστορία.

Ἡ Ἱστορία, ὅπως κι ἡ φιλοσοφία, δὲν εἶναι ἐπιστήμη. Δὲν εἶναι εἰδικευμένη, δὲν ἔχει κανένα ἀντικείμενο, μέθοδο ἢ ἀποκλειστικὰ δική της ἀλληλουχία. Ἱστορία εἶναι ἡ διαδοχὴ διάφορων καταστάσεων, μέσα ἀπ' τὶς ὁποῖες περνᾶνε ἡ ἀνθρώπινη εὐφυΐα καὶ κοινωνία, πρωτοῦ νὰ φτάσει ἡ πρώτη στὴν καθαρὴ ἐπιστήμη κι ἡ τελευταία στὴν ἐφαρμογὴ τῶν νόμων τῆς ἐπιστήμης. Ἀποτελεῖ ἕνα πανόραμα δημιουργικῆς δραστηριότητας στὴ διαδικασία ἀνάπτυξής της, ἕνα μπερδεμένο πρότυπο γεγονότων ποὺ συγχωνεύονται κι ἐπηρεάζουν τὸ ἕνα τὸ ἄλλο. Παρουσιάζει μιὰ ἀλληλουχία περισσότερο ἢ λιγώτερο κανονικῶν εἰκόνων, ὡς ὅτου τελικά, κάθε ἰδέα βρεῖ τὴ θέση της καὶ κάθε συστατικὸ στοιχεῖο τῆς κοινωνίας ἔχει τύχει ἐπεξεργασίας καὶ ταξινόμησης, τὸ δράμα τῆς ἐπανάστασης ἔχει τελειώσει κι ἡ ἱστορία γίνει ἁπλῶς τὸ ἀρχεῖο τῶν ἐπιστημονικῶν δεδομένων, τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν καὶ τῆς βιομηχανικῆς προόδου. Τότε οἱ δραστηριότητες τῶν ἀνθρώπων γενεῶν θἆναι σὰν τοὺς στοχασμοὺς ἑνὸς ἐρημίτη. Ὁ Πολιτισμὸς θἄχει φορέσει τὸ μανδύα τῆς αἰωνιότητας.

(1843) «Ἡ Δημιουργία τῆς Τάξης στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 357-58.

Ἀφοῦ τὰ γεγονότα χρειάζονται γιὰ νὰ ἑδραιώσουν τὴ βεβαιότητα τῆς ἐπιστήμης τῶν Οἰκονομικῶν, ἡ μελέτη μας πάνω στὴν Ἱστορία θὰ πρέπει νὰ βασίζεται πάνω στὴν ἐργασία. . .

'Αλλά όταν θάχουμε εξετάσει την επίδραση της εργασίας πάνω στην κοινωνία, άπ' τη σκοπιά της παραγωγής και της κυκλοφορίας του πλούτου, θά πρέπει επίσης ν' ανιχνεύσουμε τις οργανικές της εκδηλώσεις στα επαναστατικά κινήματα και τις διάφορες μορφές κυβέρνησης. Θά πρέπει ν' ανακαλύψουμε άν τα γεγονότα, ειδωμένα άπ' αυτή τη νέα σκοπιά, αναιρούν ή επιβεβαιώνουν τα θεωρητικά συμπεράσματα στα όποια έχουμε καταλήξει· άν το κοινωνικό σύστημα κι όλα όσα αυτό καλύπτει, θρησκευτικές πρακτικές, πόλεμος, εμπόριο, επιστήμη, τέχνη, κλπ. καθορίζονται στην πραγματικότητα κι εδραιώνονται άπ' τό σύστημα νόμων ή οργάνωση, όπως την έχουμε περιγράψει, ή μήπως βρίσκονται σέ αντίφαση μέ αυτό. Στό φως αυτής της μελέτης θά σχεδιάσουμε μιά τοπογραφία των διάφορων φάσεων της ανθρωπότητας και θά δούμε πόσο πολύ έχει προοδεύσει ό πολιτισμός μέχρι σήμερα, χάρη στη δική του ενεργητικότητα και τους π ρ ο ν ο η τ ι κ ο ύ ς του νόμους. Ή κοινωνία δημιουργεί συνεχώς την τάξη. 'Απ' την αφετηρία της ακόμα χάραξε ένα αυλάκι πού δέν μπορούμε νά εγκαταλείψουμε δίχως νάχουμε δυσάρεστες συνέπειες. Έπομένως θά πρέπει νά υπολογίσουμε την κατεύθυνσή του και τό τέρμα του άν πρόκειται νά συνεχίσουμε μ' επιτυχία τό έργο πού ξεκινήσαμε κάτω άπ' την ίδια την καθοδήγηση του Θεού...

(1843) «Ή Δημιουργία της Τάξης στην 'Ανθρωπότητα», σελ. 369 - 70.

'Υπάρχουν δυό μέθοδοι μελέτης της ιστορίας. Ή μιά είναι εκείνη πού θά ονομάσω π ρ ο ν ο η τ ι κ ή μέθοδο κι ή άλλη είναι ή φ ι λ ο σ ο φ ι κ ή μέθοδος.

Ή πρώτη συνίσταται στό ν' αποδοθεί ή αιτία των γεγονότων είτε σέ μιά ανώτερη θέληση ή όποία κατευθύνει άπό ψηλά την πορεία των πραγμάτων, δηλαδή στό Θεό, ή σέ μιά ανθρώπινη θέληση ή όποία γιά μιά στιγμή βρίσκεται σέ μιά τέτοια θέση, όπως ό Θεός, πού νά μπορεί νά επηρεάσει την πορεία των γεγονότων διαμέσου της εξάσκησης της ελεύθερης βούλησής της. Αυτή ή μέθοδος δέν αποκλείει εντελώς κάθε σχέδιο ή συστηματική προμελέτη στην 'Ιστορία, άλλά τό σχέδιο δέν συνεπάγεται καμιά αναγκαιότητα και,

θὰ μποροῦσε ν' ἀποσυρθεῖ ὁποιαδήποτε στιγμὴ ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση τοῦ γράφοντα. Ἐξαρτιέται ἀποκλειστικὰ ἀπ' τὶς ἀποφάσεις τῶν προσώπων κι ἀπ' τὴν κυρίαρχη θέληση τοῦ Θεοῦ...

Εἶναι φανερὸ ὅτι βασικὰ αὐτὸ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα μὲ τὴ θεωρία τῆς πιθανότητας. Ὁ πιστὸς μπορεῖ νὰ τὴν ὀνομάσει ΠΡΟΝΟΙΑ κι ὁ σκεπτικιστὴς ΤΥΧΗ, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα...

Ἐνῶ ἡ φιλοσοφικὴ μέθοδος ἀναγνωρίζει πὼς δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἀναπόφευχτο σὲ ὁρισμένα γεγονότα κι ὅτι αὐτὰ μπορεῖ νὰ ποικίλουν ἀτέλειωτα, σύφωνα μὲ τὶς ἀτομικὲς θελήσεις ποὺ τὰ προκαλοῦν νὰ συμβοῦν, μολοντοῦτο ὑποστηρίζει πὼς ὅλα τὰ γεγονότα βασίζονται πάνω σὲ γενικοὺς νόμους ποὺ εἶναι ἔμφυτοι στὴ φύση καὶ τὸν ἄνθρωπο. Αὐτοὶ οἱ νόμοι ἀποτελοῦν τὸ αἰώνιο, ἀναλοίωτο νόημα τῆς ἱστορίας, ἐνῶ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα ποὺ ἐκφράζουν αὐτοὺς τοὺς νόμους, ὅπως οἱ γραφικοὶ χαρακτῆρες ποὺ ἐκφράζουν τὸν προφορικὸ λόγο, ἤ, ὅπως οἱ λέξεις ποὺ ἐκφράζουν τὶς ἰδέες, ἀποτελοῦν τὸ αὐθαίρετο πρόσωπο τῆς Ἱστορίας. Θὰ μποροῦσαν νὰ μεταβληθοῦν ἀμέτρητες φορές, δίχως νὰ ἐπηρεαστεῖ καθόλου τὸ ἔμμονο νόημα ποὺ περικλείνουν.

Ἐπομένως, ἡ ἀπάντησή μου στὴν ἀντίρρηση ποὺ ἔχει προβληθεῖ, εἶναι πὼς ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνηση θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει συγκροτηθεῖ ἀπὸ διαφορετικοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Λουὶ Μπλὰν δὲ χρειάζεται νἆταν μέλος της. Ὁ Μπαρμπὺ κι ὁ Μπλανκὶ δὲ χρειάζεται νἆχουν προσθέσει τὶς ἐπιπλοκὲς τῆς ἀνταγωνιστικῆς τους ἐπίδρασης σὲ μιὰ ἤδη πολύπλοκη κατάσταση. Ἡ πλειοψηφία τῆς Ἐθνικῆς Συνέλευσης θὰ μποροῦσε νἆταν πιὸ δημοκρατική. Ὑποστηρίζω ὅτι αὐτὰ καὶ πολλὰ ἄλλα πράγματα ἦταν δυνατὰ κι ἡ κατάσταση θὰ μποροῦσε ν' ἀποδειχτεῖ πολὺ διαφορετική. Νὰ τί ἐννοῶ χρησιμοποιώντας τ' ὄνομα τυχαία, ψ ε ύ τ ι κ η πλευρὰ τῆς ἱστορίας.

Ἀλλὰ δοσμένης τῆς ἐπαναστατικῆς ἀλληλουχίας στὴν ὁποία ἔχει ἐμπλακεῖ ὁ σύγχρονος κόσμος, μιὰ ἀλληλουχία ποὺ κι ἡ ἴδια εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἔρων ποὺ ἐπιβάλλει ἡ ἀνθρώπινη εὐφυΐα καὶ δοσμένης μιᾶς προκατάληψης ποὺ ὅλοι ἀπορρίπτουν καὶ ταυτόχρονα δέχονται, δηλαδή, στὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση ἐναπόκειται νὰ ὑποκινήσει καὶ νὰ κατευθύνει τὴ μεταρρύθμιση, ὑποστηρί-

ζω ὅτι τὰ γεγονότα ποὺ θὰ πρέπει νὰ προκύψουν ἀπ' αὐτό, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὸ ἂν εἶναι αἴσια ἢ δυσάρεστα, δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελοῦν παρὰ μόνο τὴν ἔκφραση τῆς πάλης ποὺ ἀναπόφευκτα θὰ διαδραματιστεῖ ἀνάμεσα στὴ παράδοση καὶ τὴν ἐπανάσταση...

Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, τὰ βασικὰ γεγονότα τακτοποιοῦνται σὲ μιὰ αἰτιακὴ ἀκολουθία καὶ συνάγονται τὸ ἕνα ἀπ' τὸ ἄλλο μὲ μιὰ ἐπαγωγικὴ ἀκρίβεια ποὺ εἶναι δυνατὴ μόνο στὶς ἀκριβεῖς ἐπιστῆμες. Κι ἀφοῦ ἡ λογικὴ μπορεῖ ν' ἀνακαλύψει τὴ φιλοσοφία πίσω ἀπ' τὴν ἀκολουθία, ἡ ἀνθρώπινη σοφία εἶναι ἱκανὴ νὰ κατευθύνει τὴν πορεία της. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τῆς πρόνοιας, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἱστορία εἶναι ἁπλῶς ἕνας χονδροειδὴς κυκεώνας ποὺ στερεῖται κάθε ἀρχή, λογικὴ καὶ σκοπό. 'Αποτελεῖ ἕνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς πρόληψης καθὼς ἐπίσης καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ, μιὰ προσβολὴ γιὰ τὴν εὐφυΐα καὶ τὴ συνείδηση.

(1849) «'Εξομολογήσεις ἑνὸς 'Επαναστάτη», σελ. 147-49.

Ἡ Πρόοδος.

Ἡ Τάξη διατηρεῖται ἀνάμεσα στὰ πλάσματα ποὺ δὲν ὀργανώνονται ἢ στεροῦνται τὴν εὐφυΐα, ἀπὸ ἀσυνείδητες, τυφλές, ἀλάθητες δυνάμεις καὶ σύμφωνα μὲ νόμους τοὺς ὁποίους ἀγνοοῦν. Στὰ εὐφυὴ ὄντα, αὐτὸ γίνεται διαμέσου δυνάμεων ποὺ γίνονται αἰσθητὲς καὶ πού, γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο, ὑπόκεινται στὴν ἀλλαγὴ σύμφωνα μὲ νόμους ποὺ αὐτὰ τὰ ὄντα θὰ πρέπει ἀναγκαστικὰ ν' ἀνακαλύψουν.

Μὲ ἄλλα λόγια, τὰ ἄγρια ζῶα ὑπακούουν στοὺς νόμους ποὺ τὰ κυβερνοῦν, δίχως νὰ τὸ ξέρουν, ἐνῶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται μόνο σὰν ἀποτέλεσμα γνώσης καὶ περίσκεψης καί, ἂν μπορῶ νὰ τὸ τοποθετήσω μ' αὐτὸν τὸ τρόπο, μόνον ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐπεξεργάζεται τοὺς δικούς του νόμους.

Τώρα, δὲν ἀποκτοῦμε τὴν κατανόηση τῶν νόμων μας μέσα σὲ μιὰ στιγμὴ καὶ μ' ἐνστικτώδικο τρόπο, ἀλλὰ διαμέσου συστηματικῆς σκέψης, ἔρευνας καὶ μεθόδου.

Σὰν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξαν τρία μεγάλα στάδια στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀνθρώπινης γνώσης: τὸ Θρησκευτικό, τὸ Φιλοσοφικὸ καὶ τὸ ἐπιστημονικό. . .

Μὲ τὴ λέξη ΠΡΟΟΔΟΣ ἐννοῶ τὴν ἀνοδικὴ κίνηση τοῦ πνεύματος διαμέσου τῶν τριῶν διαδοχικῶν σταδίων, τῆς Θρησκείας, Φιλοσοφίας καὶ Μεταφυσικῆς, ἢ μεθόδων, πρὸς τὴν Ἐπιστήμη.

(1843) «Ἡ Δημιουργία τῆς Τάξης στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 36 - 37, 39.

Ὅσο πιὸ κοντὰ στὰ ἄγρια ζῶα βρίσκεται ὁ ἄνθρωπος, τόσο πιὸ πολὺ βυθισμένος εἶναι μέσα σ' ἐκείνη τὴν ἄθλια κατάσταση, τὴν ὁποία οἱ φιλόσοφοι τοῦ περασμένου αἰώνα ὀνόμασαν φυσικὴ κατάσταση τόσο περισσότερο ἀναγκάζεται νὰ βασιστεῖ στὴ χρήση τῶν δικῶν του χεριῶν καί, σὰν ἀποτέλεσμα, τόσο λιγώτερο ἐκπληρώνει τὶς δυνατότητές του καὶ τόσο λιγώτερο ἐργάζεται. Ἡ κοινωνικὴ πρόοδος ἐκτιμᾶται ἀπ' τὴ σκοπιὰ τῆς ἀνάπτυξης τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς τελειοποίησης τῶν ἐργαλείων. Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ δὲν μπορεῖ ἢ δὲν ξέρει πῶς νὰ ἐργαστεῖ μὲ ἐργαλεῖα, εἶναι μιὰ ἀνωμαλία ἢ ἕνας ἀλλόκοτος. Δὲν μπορεῖ ν' ἀποκαλεῖται ἄνθρωπος.

(1843) «Ἡ Δημιουργία τῆς Τάξης στὴν Ἀνθρωπότητα», σελ. 279-98 ΠΠ

Πραγματικά, ἡ λογικὴ τῶν σοσιαλιστῶν προκαλεῖ μεγάλο θαυμασμό.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καλός, λένε, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποχρεωθεῖ ν' ἀποφύγει τὸ κακὸ θὰ πρέπει νὰ μὴ δεῖ κανένα πλεονέκτημα σ' αὐτό. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι καλός, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ δεῖ κάποιο πλεονέκτημα στὸ καλὸ γιὰ νὰ τὸ ἐφαρμόσει. Γιατὶ ἂν τὸ συμφέρον τῶν παθῶν του τὸν ὠθεῖ στὸ κακό, θὰ ἐφαρμόσει τὸ κακὸ κι ἂν τὸ ἴδιο αὐτὸ συμφέρον τὸν ἀφήνει ἀδιάφορο ἀπέναντι στὸ καλό, δὲν θὰ τὸ ἐφαρμόσει. Ἡ κοινωνία δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ τὸν καταχρίνει ἐπειδὴ ὑπάκουσε στὶς ἐπιθυμίες του, γιατὶ ἡ κοινωνία θἄπρεπε νὰ τὸν ἔχει καθοδηγήσει μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐπιθυμιῶν του. Τί πλούσια προικισμένη κι ἐκλεπτυσμένη φύση εἶχε ὁ Νέρωνας. Σκότωσε τὴ μητέρα του γιατὶ ἡ γυναίκα τὸν ἐνοχλοῦσε κι ἔκαψε τὴ Ρώμη ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἀπολαύσει τὴ δική του παράσταση τῆς καταστροφῆς τῆς Τροίας! Τί καλλιτεχνικὴ ψυχὴ εἶχε ὁ Ἡλιογάβαλος, ὁ ὁποῖος ὀργάνωσε τὴν πορνεία! Τί ὁρμητικὸς χαρακτήρας ἦταν ὁ Τι-

6έριος! 'Αλλά καί τί φοβερή κοινωνία ήταν έκείνη πού διέφθειρε αύτές τίς θεΐες ψυχές καί πού μολονοτοΰτο γέννησε τόν Τάκιτο καί τό Μάρκο Αύρήλιο. . . .

Ή ήθική τελειοποίηση τοΰ άνθρώπου, δπως κι ή ύλική του εύημερία, περνάει μέσα άπό μιά άλληλουχία άμφιταλαντεύσεων άνάμεσα στό καλό καί τό κακό, σ τ ό π λ ε ο ν έ κ τ η μ α κ α ί τ ό μ ε ι ο ν έ κ τ η μ α.

Ναί, ό άνθρωπος κάνει προόδους πρός τήν κατεύθυνση τής δικαιοσύνης κι έπομένως, καί τής έλευθερίας, άλλ' αύτή ή πρόοδος όφείλεται άποκλειστικά στήν άνάπτυξη τής εύφυΐας μας καί δέν άποδεικνύει τίποτα γιά τήν καλή μας φύση. 'Απέχοντας πολύ άπ' τό νά μας έπιτρέπει νά λατρεύουμε τά πάθη μας, καταστρέφει πραγματικά τήν ύπεροχή τους. Ή δολιότητά μας άλλάζει τή μορφή της σέ κάθε έποχή. Οί φεουδάρχες τοΰ Μεσαίωνα λήστευαν τόν ταξιδιώτη στό κεντρικό δρόμο καί μετά τοΰ πρόσφεραν φιλοξενία στά κάστρα τους. Οί φεουδάρχες τοΰ έμπορίου είναι λιγώτερο κτηνώδεις 'Εκμεταλλεύονται τό προλεταριάτο καί μετά χτίζουν νοσοκομεΐα γι' αύτό. Ποιός θά τολμοΰσε νά πεΐ ποιός άπ' αύτούς δικαιοΰται τό φοίνικα τής χάριτος;

(1846) «Ή Φιλοσοφία τής 'Αθλιότητας», Ι, σελ. 360, 362.

Θεμελίωσα τά συμπεράσματά μου πάνω στό βασικό κανόνα πώς άν όποιαδήποτε άρχή, όταν όδηγεΐται στό λογικό της συμπέρασμα, καταλήγει σέ μιά άντίφαση, τότε θά πρέπει νά θεωρηθεΐ σάν ψεύτικη καί ν' άπορριφθεΐ. 'Επιπλέον, άν όποιοσδήποτε θεσμός έχει θεμελιωθεΐ πάνω σέ μιά τέτοια άρχή, θά πρέπει νά θεωρηθεΐ σάν άστήρικτος κι ούτοπικός.

'Οπλισμένος μ' αύτό τό κριτήριο, διάλεξα σάν άντικείμενο πειραματισμοΰ μου, τόν πιό παλιό, πιό σεβαστό, πιό διαδομένο καί λιγώτερο άμφισβητούμενο θεσμό τής κοινωνίας, δηλαδή, τήν 'Ιδιοκτησία. Όλοι ξέρουν τί συνέβηκε. Μετά άπό μιά μακρόχρονη, έκτεταμένη καί πάνω άπ' όλα άμερόληπτη άνάλυση, μέ τόν ίδιο τρόπο πού ένας μαθηματικός έπεξεργάζεται τίς έξισώσεις του, κατέληξα στό περίεργο συμπέρασμα πώς ή ίδιοκτησία είναι, άπ' όποια σκοπιά κι άν τήν έξετάσεις, καί σέ όποιοδήποτε κανόνα κι άν άνα-

φερθεῖς — μιὰ ἀντιφατικὴ ἔννοια! Ἀφοῦ ἡ ἄρνηση τῆς ἰδιοκτησίας σημαίνει ἄρνηση τῆς ἐξουσίας, ἔβγαλα ἀμέσως ἀπ' τὸν ὁρισμό μου τὸ ὄχι λιγώτερο παράδοξο συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀληθινὴ μορφὴ κυβέρνησης εἶναι ἡ ἀ ν α ρ χ ί α. Τέλος, ἀνακάλυψα μὲ μιὰ μαθηματικὴ ἀπόδειξη πὼς δὲν μπορεῖ νὰ γίνει καμιὰ βελτίωση στὴν κοινωνικὴ οἰκονομία, διαμέσου τῆς δύναμης τῆς πρωτόγονης συγκρότησης τῆς κοινωνίας καθαυτῆς, ἀλλὰ ὅτι θὰ πρέπει νὰ ὑποβοηθηθεῖ καὶ νὰ ἐπιθυμεῖται συνειδητὰ ἀπὸ ὅλους. Ἔτσι ἀναγνώρισα ὅτι ἔρχεται μιὰ στιγμὴ μέσα στὴ ζωὴ ὅλων τῶν κοινωνιῶν ποὺ ἡ πρόοδος, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀρχικὰ μιὰ ἀσυνείδητη διαδικασία, ἀπαιτεῖ τὴν ἐπέμβαση τῆς ἐλεύθερα ἐξασκούμενης λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου κι ἀπ' αὐτὸ ἔβγαλα τὸ συμπέρασμα πὼς ἡ αὐθόρμητη κινητήρια δύναμη ποὺ ὀνομάζουμε Πρόνοια δὲν προσφέρει τὴν ἀπάντηση σὲ ὅλα. Ἀπὸ κείνη τὴ στιγμή, παρόλο ποὺ δὲν ἔγινα ἐκεῖνο ποὺ μᾶλλον ἀφιλοσόφητα ὀνομάζεται ἀθεϊσμός, ἔπαψα νὰ λατρεύω τὸ Θεό...

Ὅμως ἡ κριτικὴ δὲν πρέπει μόνο νὰ ἀρνεῖται, πρέπει ἐπίσης νὰ προσφέρει θετικὲς ὑποδείξεις καὶ νὰ ἐποικοδομεῖ. Διαφορετικά, ὁ σοσιαλισμὸς θὰ παρέμενε ἁπλῶς ἕνα θέμα περιέργειας, πρόκλησης πανικοῦ στὴν μπουρζουαζία κι ἐντελῶς ἄχρηστο γιὰ τὸ λαό...

Ἡ μέθοδος ποὺ χρησιμοποίησα γιὰ νὰ οἰκοδομήσω (Σημ. τ. Μεταφρ. πιθανὸν ὁ Προυντὸν νὰ ἤθελε νὰ γράψει «καταστρέψω») ἦταν ἄχρηστη ὅταν ἔφτασε ἡ στιγμὴ τῆς οἰκοδόμησης. Ἡ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία τὸ πνεῦμα ἐπιβεβαιώνει δὲν εἶναι ἴδια μὲ κείνη μὲ τὴν ὁποία ἀρνεῖται. Πρωτοῦ νὰ μπορέσω νὰ οἰκοδομήσω κάτι ἔπρεπε νὰ βρῶ μιὰ διέξοδο ἀπ' τὴν ἀντίφαση καὶ νὰ δημιουργήσω μιὰ ἐπαναστατικὴ μέθοδο ἐπινόησης, δηλαδή, μιὰ φιλοσοφία ποὺ δὲ θἆταν ἀρνητική, ἀλλά, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν ἔκφραση τοῦ Αὐγούστου Κόμπτ, θ ε τ ι κ ή. Μόνο ἡ κοινωνία, τὸ συλλογικὸ σῶμα, εἶναι κείνη ποὺ μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει τὸ ἔνστικτό της καὶ νὰ ἐπιτρέψει στὸν ἑαυτό της νὰ ἐξασκήσει τὴ δική του ἐλεύθερη θέληση, δίχως νὰ φοβᾶται πὼς θὰ πέσει σὲ ἀπόλυτη κι ἄμεση πλάνη. Ἡ δική της ἀνώτερη λογική, ποὺ σιγὰ σιγὰ γίνεται φανερὴ στὶς ἐνέργειες τῶν μαζῶν καὶ στὴ σκέψη τῶν ἀτόμων, πάντοτε βλέπει ἂν ἀκολουθεῖ τὴ σωστὴ πορεία. Ὁ φιλόσοφος, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, δὲν μπορεῖ ν' ἀνακαλύψει τὴν ἀλήθεια διαμέσου τῆς ἐνόρασης κι ἂν αὐτὸ ποὺ προτίθεται νὰ διευθύνει εἶναι ἡ ἴδια ἡ κοινωνία, δια-

τρέχει τὸν κίνδυνο νὰ ὑποκαταστήσει τοὺς αἰώνιους νόμους τῆς Τάξης μὲ τὶς δικές του, ἀναπόφευχτα λαθεμένες ἀντιλήψεις, καὶ νὰ σύρει τὴν κοινωνία σὲ μιὰν ἄβυσσο.

Χρειάζεται ἕνα ὁδηγὸ καὶ τί καλύτερο θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρξει ἀπ' τὸ νόμο τῆς ἀνάπτυξης, αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἴδια τὴ λογικὴ τῆς ἀνθρωπότητας; Κρατώντας τὸ νῆμα τῶν ἰδεῶν στὸ ἕνα χέρι καὶ τὸ νῆμα τῆς ἱστορίας στὸ ἄλλο, φαντάστηκα πὼς θὰ μποροῦσα νὰ εἰσχωρήσω στὸ πιὸ βαθὺ νόημα τῆς κοινωνίας. Θὰ γινόμουνα ἕνας προφήτης δίχως νὰ πάψω νἆμαι ἕνας φιλόσοφος.

(1849) «Ἐξομολογήσεις ἑνὸς Ἐπαναστάτη», σελ. 173-4, 176-7.

Στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία τὸ ἔνστικτο κι ἡ λογικὴ ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ τὸ ἕνα παράλληλα μὲ τ' ἄλλο, ἀνυψώνονται καὶ τὰ δυὸ στὸ πιὸ ἀνώτερο ἐπίπεδό τους. Ἡ Ἀνθρωπότητα κι ἡ Θεότητα συνενώνονται, μέσα στὸ Κοινωνικὸ Σῶμα, ἀλλὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶναι ἀνταγωνιστικές. Οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἐνστίκτου ἀποτελοῦν τὸ θεϊκὸ ἢ θεόσταλτο κανόνα, ἐνῶ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦν τὸν κανόνα τῆς ἐλευθερίας. Οἱ θρησκεῖες, οἱ αὐτοκρατορίες, ἡ ποίηση καὶ τ' ἀναμνηστικὰ μνημεῖα, δημιουργοῦνται ἀπ' τὸν κοινωνικὸ αὐθορμητισμό, τὸν ἀγαθεωρεῖ καὶ ἀναζωογονεῖ ἡ λογική.

Ἀλλὰ στὴν κοινωνία, ὅπως καὶ στὸ ἄτομο, ἡ λογικὴ κι ἡ σκέψη θριαμβεύουν πάντοτε πάνω στὸ ἔνστικτο καὶ τὸν αὐθορμητισμό. Αὐτὸ εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ εἴδους μας καὶ σ' αὐτὸ ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι προοδεύουμε. Συνάγεται ὅτι ἡ Φύση μέσα μας φαίνεται νὰ ὀπισθοχωρεῖ, ἐνῶ ἡ Λογικὴ ἔρχεται στὸ προσκήνιο, ἤ, μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Θεὸς ἀποσύρεται κι ἡ Ἀνθρωπότητα προχωρεῖ.

(1849) «Ἐξομολογήσεις ἑνὸς Ἐπαναστάτη», σελ. 182-3.

Τὸ ἴδιο πράγμα μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἔρωτα ὅπως καὶ γιὰ τὴν ἐργασία, ἰδιοκτησία, ἀνταλλαγὴ κι ὁ,τιδήποτε ὑπάρχει στὴν κοινωνία. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ξεπροβάλλει ἀπ' τὴ φυσικὴ κατάσταση, τότε εἶναι ποὺ γεννιέται ἡ ἀντίληψη τῆς Δικαιοσύνης καὶ δημιουργεῖται ἡ πάλη. Αὐτὸ ἀποδεικνύει ἁπλῶς ὅτι ἡ φυ-

σική κατάσταση είναι γιά τόν ἄνθρωπο μιά ἀφύσικη κατάσταση κι ὅλες οἱ ἄλλες διακηρύξεις τοῦ Ζάν Ζάκ Ρουσσώ πάνω σ' αὐτό τό θέμα εἶναι παράλογες. Παρόμοια, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ξεπροβάλλει ἀπ' τή φυσική κατάσταση κι ἀρχίζει νά ζεῖ στήν κοινωνία, διαχωρίζεται ἀπ' τήν κλοπή, νομιμοποιεῖται ἡ ἀνταλλαγή κι ἀπελευθερώνεται ἀπ' τήν κερδοσκοπία κι ἡ ἐργασία ὀργανώνεται γύρω ἀπ' τόν καταμερισμό καί τήν ὁμάδα.

(1858)

«Γιά τή Δικαιοσύνη μέσα στήν Ἐπανάσταση καί τήν Ἐκκλησία», σελ. 16.

Μήν περιμένετε ἀπό μένα νά σᾶς προσφέρω ἕνα σύστημα. Τό σύστημά μου εἶναι ἡ Πρόοδος, δηλαδή, ἡ ἀνάγκη νά ἐργαζόμαστε συνεχῶς γιά ν' ἀνακαλύψουμε τό ἄγνωστο ἐνῶ τό παρελθόν ἔχει ἐξαντληθεῖ... Τόν ἑπόμενο χρόνο, αὐτή ἡ πλευρά τοῦ ἔργου μας, πού εἶναι πιό σημαντική ἀπ' ὁποιαδήποτε ἄλλη, θ' ἀποκαλυφθεῖ μ' ἕνα τέτοιο τρόπο ὥστε νά συνταράξει τό μυαλό τῶν ἀνθρώπων. Θά καταλάβουν τότε πώς ἡ ἐλεύθερη πίστωση κι ἄλλες φόρμουλες εἶναι γιά μᾶς ἁπλῶς τά πρῶτα βήματα ἀπομάκρυνσης ἀπ' τό παρελθόν, πώς τό μέλλον, σ' ὅλη του τήν πληρότητα, παραμένει σκοτεινό καί πώς σχεδόν δέ θά μπορούσαμε νά κάνουμε τίποτα περισσότερο ἀπ' τό νά τό φανταστοῦμε μέ τή μορφή ἑνός περισσότερο ἤ λιγότερο μυθικοῦ συμβόλου, τό ὁποῖο ἐμεῖς ὀνομάζουμε Ἀναρχία κι ἄλλοι Ἀδελφότητα.

Τότε ἐπίσης θά ξεκαθαριστεῖ ποιές αἱρέσεις καί συστήματα εἶναι ἐντελῶς ἀσήμαντες, γιατί ὁ ἀληθινός ἐπαναστάτης ἐργάζεται μόνο σταδιακά καί γιατί τό πεπρωμένο τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἕνα κενό χῶρο, ἕνα χάσμα στό δρόμο του. Μόνο τά παιδιά διασκεδάζουν μέ συστηματικές προοπτικές. Ὁ ἁπλός λαός εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι, εἶναι ἀνίκανος νά καταλάβει ὅτι ὁ ἄνθρωπος, σάν τόν περιπλανώμενο Ἰουδαῖο, πρέπει πάντοτε νά προχωράει. Ἀναζητάει τή γαλήνη στόν Καμπέ, τό Φουριέ κλπ. κάτω ἀπ' τή σκιά τῶν Καινοτήτων καί τῶν Ἑνώσεων. Οἱ ἁπλοί ἄνθρωποι, ὅπως κι οἱ ἀντιδραστικοί, ἐπιθυμοῦν κάτι τό ὁριστικό. Ἀλλά, ἐπαναλαμβάνω, δέν ὑπάρχει τίπο-

τα τὸ ὁριστικὸ κι ἂν ἀκόμα ἡ ἱστορία εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς διδάξει ὁ,τιδήποτε γιὰ τὴν καμπύλη ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμὴ περιγράφουμε, μολοντοῦτο παραμένουμε σχεδὸν ἐντελῶς ἀδαεῖς ἀναφορικὰ μὲ τὸ μέλλον. Δὲν μποροῦμε νὰ δοῦμε πέρα ἀπ' τὴν ἀντίθεση ποὺ μᾶς ὑποδεικνύει τὸ παρόν.

Αὐτὴ ἡ θεωρία τῆς Προόδου ἔχει ἀναπτυχτεῖ σὲ βάθος κι ἀποκλείει κάθε ἀπόλυτη ἔννοια καὶ κάθε ἀποκαλούμενη καθοριστικὴ ὑπόθεση. Θὰ πρέπει ν' ἀποτελέσει, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν σταθερὴ ἀλλὰ μολοντοῦτο εὐμετάβλητη βάση τοῦ μέλλοντος. Θὰ προστατέψει τὴν κοινωνία τόσο ἀπ' τὴ νωθρότητα τοῦ συντηρητισμοῦ ὅσο κι ἀπὸ λαθεμένα ἐπαναστατικὰ ἐγχειρήματα.

(Δεκέμβρης 1851) C 4, σελ. 157-58.

Οἱ περισσότεροι μορφωμένοι ἄνθρωποι, καθὼς ἐπίσης κι οἱ ἀδαεῖς, ἀντιλαμβάνονται συνήθως τὴν Πρόοδο σὰ νὰ σημαίνει κάτι ὠφελιμιστικὸ κι ὑλικό. Τὴ θεωροῦν, σὰ νὰ λέμε, πὼς ἀποτελεῖ τὴ συσσώρευση τῶν ἀνακαλύψεων, τὸ πολλαπλασιασμὸ τῶν μηχανῶν, τὴν ὤθηση στὴ γενικὴ εὐημερία, στὴν καλύτερη περίπτωση, τὴ διάδοση τῆς ἐκπαίδευσης καὶ βελτίωση τῶν μεθόδων της. Κοντολογῆς, ἀντιπροσωπεύει αὔξηση τοῦ ὑλικοῦ κι ἠθικοῦ πλούτου καὶ τὴ δυνατότητα νὰ μοιραστεῖ τὶς ἀπολαύσεις τοῦ πλούτου καὶ τοῦ πνεύματος ἕνας ὁλοένα αὐξανόμενος ἀριθμὸς ἀνθρώπων. Φυσικὰ κι αὐτὸ εἶναι Πρόοδος κι ἡ φιλοσοφία τῆς Προόδου θἄταν πιὸ ἄκαρπη καὶ πολὺ κοντόθωρη ἂν ἄρχιζε τοὺς διαλλογισμούς της παραβλέποντας τὴ φυσική, ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ βελτίωση τῆς πιὸ φτωχῆς καὶ πιὸ πολυάριθμης τάξης, ὅπως ἀναφέρει ἡ φράση τοῦ Σαὶν Σιμόν. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν ἀποτελοῦν παρὰ μόνο μιὰ πολὺ περιορισμένη ἔκφραση τῆς Προόδου· μιὰ εἰκόνα, ἕνα σύμβολο ἢ μποροῦμε νὰ ποῦμε ἕνα προϊόν. Φιλοσοφικά, μιὰ τέτοια ἀντίληψη τῆς Προόδου εἶναι ἄχρηστη.

Ἡ Πρόοδος, ἐπαναλαμβάνω, εἶναι μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς παγκόσμιας κίνησης καὶ κατὰ συνέπεια ἀποτελεῖ τὴν ἄρνηση κάθε μορφῆς καὶ φόρμουλας ποὺ ἔχει ἀναλλοίωτο χαραχτήρα, κάθε δόγμα-

τος, αἰωνιότητας, ἀκινησίας καὶ τελειότητας κλπ. ποὺ ἰσχύει γιὰ ὁποιοδήποτε ὂν μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο. Ἀπορρίπτει τὴ μονιμότητα κάθε τάξης, συμπεριλαμβανομένης κι ἐκείνης τοῦ ἴδιου τοῦ κόσμου καὶ τὸν ἀμετάβλητο χαρακτήρα ὁποιουδήποτε ὑποκειμένου ἢ ἀντικειμένου, εἴτε εἶναι ἐμπειρικὸ εἴτε ὑπερβατικό.

Τὸ Ἀπόλυτο ἢ ἡ θεωρία περὶ τοῦ ἀπολύτου, ἀντίθετα, ἐπιβεβαιώνει ὅλα ὅσα ἀρνιέται ἡ Πρόοδος κι ἀρνιέται ὅλα ὅσα ἐπιβεβαιώνει ἡ Πρόοδος. Εἶναι ἡ ἔρευνα, στὴ φύση, τὴν κοινωνία, τὴ θρησκεία, τὴν πολιτική, τὴν ἠθικὴ κλπ. γιὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ αἰώνιου, τοῦ ἀναλλοίωτου, τοῦ τέλειου, τοῦ ὁριστικοῦ, τοῦ ἀμετάβλητου, τοῦ ἀδιαίρετου. Εἶναι, γιὰ νὰ δανειστῶ ἕναν ὅρο ποὺ ἔχει γίνει πολὺ γνωστὸς στὶς κοινοβουλευτικὲς συζητήσεις, σ' ὅλα τὰ πράγματα καὶ παντοῦ, τὸ STATUS QUO...

Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς διφορούμενους κι ἀντιφατικοὺς ὁρισμοὺς τῆς Προόδου καὶ τοῦ Ἀπολύτου, μποροῦμε ἀρχικὰ νὰ βγάλουμε σὰ συμπέρασμα μιὰ πρόταση, ποὺ φαίνεται μᾶλλον παράξενη στὸ μυαλό μας, ἡ ὁποία τόσο πολὺ καιρὸ ὑπῆρξε προσκολλημένη στὴ θεωρία περὶ Ἀπολύτου. Αὐτὴ ἔγκειται στὸ ὅτι τὸ πραγματικό, τὸ ἀληθινό, τὸ θετικὸ καὶ τὸ πρακτικὸ σ' ὅλα τὰ πράγματα, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀλλάζει, ἢ τουλάχιστον ἐκεῖνο ποὺ ἐπιδέχεται τὴν πρόοδο, τὴ συνδιαλλαγὴ καὶ τὴ μεταμόρφωση, ἐνῶ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ψεύτικο, φανταστικό, ἀδύνατο κι ἀφηρημένο ἐμφανίζεται σὰν πάγιο, ὁλοκληρωμένο, πλῆρες, ἀμετάβλητο, τέλειο, δίχως νὰ ἐπιδέχεται τροποποίηση, μετασχηματισμό, αὔξηση ἢ μείωση κι ἀντιστέκεται ἑπομένως σὲ ὁποιοδήποτε μεγαλύτερο συνδυασμὸ ἢ σύνθεση.

(1853) «Ἡ Φιλοσοφία τῆς Προόδου», σελ. 49-50.

'Ο είρωνικός Προυντόν

Αὐτό πού λείπει ἀπ' τή γενιά μας δέν εἶναι ἕνας Μιραμπώ, ἕνας Ροβεσπιέρος ἤ ἕνας Βοναπάρτης, ἀλλά ἕνας Βολταῖρος. Εἴμαστε ἀνίκανοι νά ἐκτιμήσουμε ὁ,τιδήποτε, ἀμερόληπτα ἤ μεροληπτικά. Ἔχουμε γίνει σκλάβοι τῶν γνωμῶν καθώς ἐπίσης καί τῶν συμφερόντων μας. Σάν ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι παίρνουμε τόν ἑαυτό μας στά σοβαρά, εἶναι ὅτι γινόμαστε ἠλίθιοι. Ἡ αὐξανόμενη ἐλευθερία τῆς σκέψης ἀποτελεῖ τόν πιό πολύτιμο καρπό τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, ἀλλά ἐμεῖς μετατρέπουμε αὐτή τή γνώση σέ σχολαστικότητα· ἀντί ν' ἀπελευθερώνει τό μυαλό μας τό ἀπονεκρώνει. Ἔχουμε τόσο πολύ ἀπορροφηθεῖ μέ τίς ἀγάπες καί τά μίση μας πού δέ γελᾶμε πιά μέ τούς ἄλλους παρά μέ τόν ἑαυτό μας. Χάνοντας τήν εὐστροφία μας, χάσαμε καί τήν ἐλευθερία μας.

Ἡ ἐλευθερία δημιουργεῖ ὁ,τιδήποτε ὑπάρχει στόν κόσμο. Ἐπαναλαμβάνω, ὁ,τιδήποτε· ἀκόμα καί κεῖνα τά πράγματα πού σήμερα καταστρέφει: τή θρησκεία, τήν κυβέρνηση, τούς εὐγενεῖς, τήν ἰδιοκτησία.

Σάν τήν ἀδελφή της, τή Λογική, ἡ ὁποία δέ δημιούργησε νωρίτερα ἕνα σύστημα, ἀπ' ὅ,τι ἀρχίζει νά πλαταίνει τήν ὀπτική της καί νά τήν ἀνοικοδομεῖ, ἡ Ἐλευθερία προσπαθεῖ συνεχῶς ν' ἀλλάξει τά προηγούμενα δημιουργήματά της. Προσπαθεῖ ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τίς μορφές πού ἔχει υἱοθετήσει καί ν' ἀνακαλύψει νέες κι ἔπειτα ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπ' αὐτές ὅπως ἀκριβῶς καί προηγούμενα, ἀτενίζοντάς τες μέ ἀντιπάθεια σά νἆναι ἀξιοκαταφρόνητες, ὥς ὅτου νά τίς ἀντικαταστήσει μέ κάτι νέο.

Ἡ Ἐλευθερία, ὅπως κι ἡ Λογική, μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καὶ νἄναι φανερή, μόνο διαμέσου τῆς συνεχοῦς ἀπόρριψης τῶν δημιουργημάτων της. Χάνεται μόλις ἀρχίσει νὰ θαυμάζει τὸν ἑαυτό της. Νὰ γιατὶ ἡ εἰρωνεία ὑπῆρξε πάντοτε τὸ σημάδι τοῦ φιλοσοφικοῦ καὶ φιλελεύθερου πνεύματος, η σφραγίδα τῆς ἀνθρώπινης εὐφυίας καὶ τὸ ἀκαταμάχητο ὄργανο τῆς προόδου. Οἱ στατικοὶ ἄνθρωποι εἶναι ὅλοι σεμνοὶ ἄνθρωποι. Ὁ ἁπλὸς ἄνθρωπος ποὺ γελάει βρίσκεται χίλιες φορὲς κοντύτερα στὴ λογικὴ καὶ τὴν ἐλευθερία ἀπ' ὅ,τι ὁ ἀσκητὴς ποὺ προσεύχεται, ἢ ὁ φιλόσοφος ποὺ σπαταλάει τὸ χρόνο του σὲ συζητήσεις.

Εἰρωνεία, σὺ εἶσαι ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία! Μὲ προφυλάσσεις ἀπ' τὶς φιλοδοξίες γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἐξουσίας, ἀπ' τὸ νἄμαι σκλάβος τῶν κομμάτων, ἀπ' τὴ σχολαστικότητα στὴν ἐπιστήμη, ἀπ' τὸ νὰ θαυμάζω τὸ σπουδαῖο, ἀπ' τὰ μπλεξίματα τῆς πολιτικῆς, ἀπ' τὸ φανατισμὸ τῶν μεταρρυθμιστῶν, ἀπ' τὶς προλήψεις αὐτοῦ τοῦ ἀχανοῦς κόσμου κι ἀπ' τὸ ναρκισισμό. Ἐμφανίστηκες στὸ παρελθὸν στὸ Σοφὸ βασιλέα ὅταν φώναξε, μπροστὰ σ' ὅλο τὸ λαὸ ποὺ τὸ θεωροῦσε σὰν ἡμίθεο, «Ματαιότης Ματαιοτήτων». Ἤσουνα τὸ οἰκεῖο πνεῦμα τοῦ Φιλοσόφου, ὅταν μ' ἕνα κτύπημα ξεσκέπασε τὸ δογματικό, τὸ σοφιστή, τὸν ὑποκριτή, τὸν ἀθεϊστή, τὸ φιλήδονο καὶ τὸν κυνικό. Ἤσουνα ἡ παρηγοριὰ τοῦ Μόνου ἐνάρετου ὅταν, καθὼς ξεψυχοῦσε, προσευχήθηκε πάνω στὸ Σταυρὸ γιὰ τοὺς δημίους του, λέγοντας, «Πατέρα, συγχώρεσέ τους, γιατὶ δὲν ξέρουν τί κάνουν».

Γλυκειὰ εἰρωνεία! Μόνο σὺ εἶσαι καθαρή, ἀδιάφθορη καὶ νηφάλια.

Προσθέτεις χάρη στὴν ὀμορφιὰ καὶ δυναμώνεις τὴν ἀγάπη. Ἐμπνέεις τὸ ἔλεος διὰ μέσου τῆς ἐπιείκειας καὶ ἀπαλάσσεις κάποιον ἀπὸ τὴν ἐγκληματικὴ προκατάληψη. Διδάσκεις στὶς γυναῖκες τὴ σεμνότητα, στοὺς πολεμιστὲς τὴν τόλμη καὶ στοὺς πολιτικοὺς τὴ σύνεση. Μὲ τὸ χαμόγελό σου ἀποτρέπεις τὴ διχόνοια καὶ τὸν ἐμφύλιο πόλεμο. Εἰρηνεύεις τ' ἀδέλφια καὶ θεραπεύεις τὸ φανατικὸ καὶ τὸν αἱρετικό. Εἶσαι ὁ κυρίαρχος τῆς ἀλήθειας, ὁ προστάτης τῆς Μεγαλοφυίας κι εἶσαι, Ὦ Θεά, ἡ ἴδια ἡ Ἀρετή.

Ἔλα, Ὦ Κυρίαρχε, ρίξε μιὰ ἀκτίνα ἀπ' τὸ φῶς σου πάνω

στοὺς συμπολίτες μου. Πυρπόλησε τὴν καρδιά τους μὲ μιὰ σπίθα ἀπ' τὸ πνεῦμα σου, ἔτσι ὥστε νὰ μπορέσουν πιθανὸν νὰ συνδιαλλαγοῦν διαμέσου τῆς ἐξομολόγησής μου κι ἔτσι ὥστε ἡ ἐπανάσταση, ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτη, νὰ μπορέσει πιθανὸν νὰ διαδραματιστεῖ μέσα σὲ γαλήνη καὶ χαρά.

(1849) «Ἐξομολογήσεις ἑνὸς Ἐπαναστάτη», σελ. 341-2.

Σημειώσεις

1) Αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς δὲν πρέπει νὰ προκαλέσει πανικό, δοσμένης τῆς διάκρισης ποὺ ἔχω κάνει ἀνάμεσα στὸν ἠθικὸ ν ό μ ο καὶ τὸ θρησκευτικὸ σ ύ μ β ο λ ο. Ὁ προηγούμενος εἶναι αἰώνιος κι ἀπόλυτος, ἐνῶ τὸ τελευταῖο μεταβλητὸ καὶ προσωρινό, ἔχοντας σὰ μοναδικό του σκοπὸ νὰ προσφέρει στὴν ἠθικὴ ἕνα προσωρινὸ στήριγμα καὶ μιὰ ἐπικύρωση. Ἡ νέα ἐπιστήμη θὰ πρέπει τώρα ν' ἀντικαταστήσει τὴ θρησκεία ὁλοκληρωτικὰ καὶ νὰ τὸ κάνει καλύτερα ἀπ' ὅ,τι οἱ προηγούμενές της. Μόνο μ' αὐτὴ τὴν προϋπόθεση, θᾶναι σωστὰ τὰ συμπεράσματα στὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ καταλήξω. Ἐπομένως, ἐμψυχῶστε τοὺς φοβισμένους. Ποιὸς τελοσπάντων σήμερα θὰ τολμοῦσε νὰ ἐπιτεθεῖ στὸν ἠθικὸ νόμο, ἀλλὰ καὶ ποιός, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἀνησυχεῖ γιὰ τὰ σύμβολα; Μήπως οἱ γονεῖς στέλνουν τὰ παιδιά τους στὰ κατηχητικὰ γιὰ νὰ μάθουν αὐτὰ νὰ θεολογοῦν ἢ μήπως γιὰ νὰ μάθουν μᾶλλον τὶς ἀρχὲς τῆς προσωπικῆς ἀκεραιότητας καὶ τῶν καλῶν τρόπων; Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ θέματος.

(Σημείωση τοῦ Προυντόν).

2) Ὁ Καμπὲ ὀνόμασε τὴ σοσιαλιστική του οὐτοπία Ἰκαρία. Μιὰ ὁμάδα ὀπαδῶν του μπαρκάρησε γιὰ τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, γιὰ νὰ ἱδρύσει μιὰ Ἰκαριανὴ ἀποικία. Ὁ Καμπὲ ἑνώθηκε μαζί τους στὰ 1851, στὸ Ναβοὺ τοῦ Ἰλλινόϊς. Ἀρχικὰ ἡ ἀποικία εὐημεροῦσε, ἀλλὰ ἐμφανίστηκαν διαφωνίες κι ὁ Καμπέ, ἀνακαλύπτοντας πὼς ἀμφισβητοῦνταν ἡ ἐξουσία του, ἀναγκάστηκε νὰ φύγει παίρνοντας μαζί του 200 ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς του. Ὁ Καμπὲ πέθανε λίγο μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Γαλλία.

3) Ὁ Ἀββᾶς Πλακὲ (1716-90) ἔγινε καθηγητὴς στὸ Γαλλικὸ Κολλέγιο, στὴν ἐποχὴ τοῦ Λουδοβίκου 16ου κι ἐξέδωσε μιὰ Φιλοσοφικὴ καὶ Πολιτικὴ Πραγματεία πάνω στὴν Πολυτέλεια, στὰ 1786. Ὁ Πλακὲ ὑποστήριζε μιὰ ζωὴ σύμφωνη μὲ τὴ «φύση», Ὁ ἰδιοκτήτης πρέπει νὰ βασίζεται στὸν ἑαυτό του. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἕνα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τοῦ περιορισμοῦ μᾶλλον, παρὰ τῆς κατάργησης τῆς ἰδιοκτησίας.

4) Τὸ πραξικόπημα τῆς 2ης τοῦ Δεκέμβρη, ἔφερε στὴν ἐξουσία τὸ Ναπολέοντα τὸν Γ'. Τὸ πραξικόπημα τῆς 18ης Μπρυμαίρ, 1799, ἔφερε στὴν ἐξουσία τὸ Ναπολέοντα τὸν Α'.

5) Ὁ πατέρας τοῦ Πασκὰλ ἀνακάλυψε ὅτι ὁ γυιός του, ὅταν ὁ τελευταῖος ἦταν δώδεκα χρονῶν, προσπαθοῦσε ν' ἀποδείξει ἕνα γεωμετρικὸ θεώρημα, ὀνομάζοντας τοὺς κύκλους «σφαῖρες» καὶ τὶς εὐθεῖες γραμμὲς «ράβδους», ἐνῶ ὡς τότε δὲν εἶχε ποτὲ διδαχτεῖ μαθηματικά.

6) Ὁ Ε. Ρόσσι (1787-1848) ἦταν ἕνας Ἰταλὸς οἰκονομολόγος ὁ ὁποῖος διαδέχτηκε τὸν Τ. Β. Σέϊ, σὰν καθηγητὴς στὸ Γαλλικὸ Κολλέγιο, στὰ 1833. Ὁ Προυντὸν συγκλονίστηκε ὅπως κι ἄλλοι σοσιαλιστὲς τῆς ἐποχῆς του, ἀπ' τὸ συμπέρασμα τῆς κλασσικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὅτι ὁ πλοῦτος βασίζονταν πάνω στὴ φτώχεια. Ἔτσι ὁ Προυντὸν ἀσχολήθηκε μὲ τὸν τρόπο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ συμβιβαστεῖ ἡ πολιτικὴ οἰκονομία μὲ τὴ δικαιοσύνη. Ὁ Ρόσσι ὑποστήριξε, στὰ τμήματα ὅπου δίδασκε, ὅτι τὰ συμπεράσματα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ὅταν ἐφαρμοστοῦν στὴν κοινωνία, χρειάζεται νὰ συμπληρωθοῦν μὲ πολιτικὲς κι ἠθικὲς μελέτες.

7) Ἐδῶ, καθὼς καὶ σ' ἄλλα σημεῖα, ὁ Προυντὸν χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο ECONOMIE SOCIALE, κοινωνικὴ οἰκονομία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ECONOMIE POLITIQUE, πολιτικὴ οἰκονομία. Μ' αὐτὸν τὸν ὅρο, ὁ Προυντὸν ἐννοοῦσε μιὰ νέα ἐπιστήμη τῆς οἰκονομίας τῆς κοινωνίας, ποὺ θἄναι διαφορετικὴ ἀπ' τὸ φιλελεύθερο καπιταλισμὸ (LAISSEZ FAI-

RE) καὶ θὰ βασίζεται πάνω στὴ δικαιοσύνη καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου. Μιὰ πιθανὴ μετάφραση θἆταν «σοσιαλιστικὴ οἰκονομία», ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Προυντὸν ὑποστηρίζει ἐδῶ πὼς ὁ σοσιαλισμὸς ἀποτελεῖ μόνον ἕνα στάδιο, τὴν ἀντίθεση τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς ὁποίας ἡ τελικὴ σύνθεση εἶναι ὁ «μουτουελισμός», δηλαδή, μιὰ κοινωνία ποὺ στηρίζεται πάνω στὶς ἀρχὲς τῆς συνένωσης καὶ τῆς ἴσης ἀνταλλαγῆς.

8) Τὸ καταναλωτικὸ δάνειο εἶναι μιὰ συμφωνία δυνάμει τῆς ὁποίας ἕνα πρόσωπο παραδίδει σ' ἕνα ἄλλο μιὰ ὁρισμένη ποσότητα πραγμάτων, ποὺ πρόκειται νὰ καταναλωθοῦν, μὲ ὑποχρέωση τοῦ δανειζόμενου, νὰ ἐπιστρέψει ἕνα ἴσο ἀριθμὸ πραγμάτων τοῦ ἴδιου εἴδους καὶ ποιότητας.

9) Ὁ Προυντὸν ἀναφέρεται στὸ Λουΐ Μπλὰν καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Λουξεμβούργου, ποὺ γιὰ ἕνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἵδρυσαν ἐθνικὰ ἐργοστάσια γιὰ τοὺς ἄνεργους Παριζιάνους. Λίγο μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Ἐπιτροπῆς, ὁ Μπλὰν ὑπεράσπισε τὸν ἑαυτό του ἀπέναντι στοὺς ἐπικριτές του (συμπεριλαβανόμενου καὶ τοῦ Προυντόν), ὑποστηρίζοντας ὅτι δὲν εἶχε ποτέ τὴν πρόθεση νὰ λειτουργήσουν τὰ συνεταιριστικὰ του ἐργοστάσια κάτω ἀπ' τὸν ἔλεγχο τοῦ Κράτους, παρὰ μόνο νὰ δεχτεῖ βοήθεια γιὰ νὰ τὰ ξεκινήσει.

10) Μιὰ ἐπίθεση ἐνάντια στὶς οὐτοπικὲς ἰδέες τῶν συντρόφων του σοσιαλιστῶν, ἰδιαίτερα τῶν Φουριεριστῶν καὶ πιθανὸν τοῦ Λουΐ Μπλὰν καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Λουξεμβούργου.

11) Ὁ Προυντὸν προσπάθησε πραγματικὰ νὰ δημιουργήσει ἕνα ἐλεύθερο πιστωτικὸ σύστημα, μετὰ τὴ Φεβρουαριανὴ ἐπανάσταση τοῦ 1848. Τὸ Γενάρη τοῦ 1849, καταχώρησε ἐπίσημα τὴν Ἱδρυτικὴ πράξη ἐκείνου ποὺ ὀνόμασε Λαϊκὴ Τράπεζα. Ὅμως δὲν κατορθώθηκε ποτὲ νὰ συγκεντρωθεῖ τὸ κεφάλαιο τῶν 50.000 φράγγων, ποὺ ὁ Προυντὸν εἶχε ἀποφασίσει ὅτι χρειαζόταν γιὰ νὰ μπορέσει νὰ λειτουργήσει κι ἔτσι ἡ Τράπεζα ἔκλεισε λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἵδρυσή της. Πρωτοῦ ἀναγκαστεῖ νὰ κλείσει ἡ Τράπεζα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων ποὺ εἶχαν προσχωρήσει σ' αὐτή, ἀνερχόταν στὶς 27.000, ἐργατικὰ σωματεῖα κυρίως κι ἀνεξάρτητοι τεχνίτες.

12) Ὁ Προσπὲρ Ἐνφαντέν, εἶχε καθοδηγήσει τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Σαὶν Σιμόν, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ «Διδασκάλου» τους, νὰ ἱδρύσουν μιὰ ἱεραρχικὴ Ἐκκλησία.

Δεν υπάρχει κανένας θεός εκτός από την Ανθρωπότητα –το περιεχόμενο της θεολογίας είναι ασήμαντο. Δεν υπάρχει καμία κυβέρνηση εκτός από την Ελευθερία –το περιεχόμενο της πολιτικής δεν έχει καμιά αξία. Κυριολεκτώντας, η καλύτερη μορφή κυβέρνησης, όπως και η πιό τέλεια θρησκεία, είναι μια αντιφατική ιδέα. Το πρόβλημα είναι να ανακαλύψουμε πώς μπορούμε να αποκτήσουμε όχι την καλύτερη κυβέρνηση αλλά την μεγαλύτερη ελευθερία... Κατά τα άλλα, δεν δεχόμαστε την κυβέρνηση ανθρώπου από άνθρωπο περισσότερο απ' ότι την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο...

Πιέρ-Ζοζέφ Προυντόν